De hooge toren

Anna van Gogh-Kaulbach

bron
Anna van Gogh-Kaulbach, *De hooge toren*. L.J. Veen, Amsterdam z.j. [1920]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/gogh002hoog01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

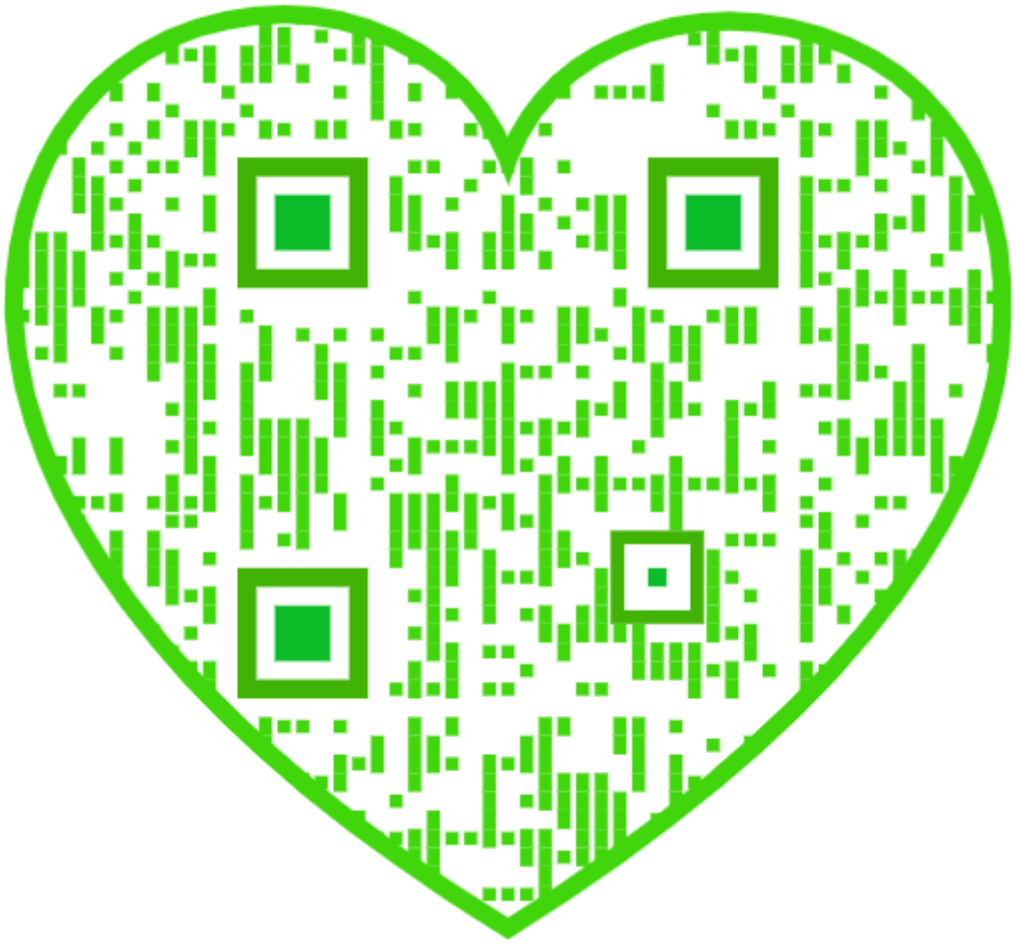

I.

Het vale licht van een killen Decembermorgen ging weifelend op over de stad.

Aarzelend ontsluierde het de vormen van torens en daken, dook neer in de straten en streek er langs de slapende huizen.

Als donkere schimmen bewogen de menschen in den morgenschemer en hunne stemmen schenen een eigenaardig killen klank te hebben, als brachten zij die mee uit hunne nog licht- en vuurlooze kamers; het geklep der bakkerskarren viel er telkens hard en schrikwekkend tusschen als schoten, soms overstemd door het donkere gerammel van een zwaar beladen vrachtwagen.

Nu in de breedere straten het licht aanschemerde, schenen de stegen en sloppen der arbeidersbuurten nog donkerder dan te voren; het nachtduister scheen zich daar op te hoopen en samen te trekken, als moest het bewaard blijven tot den avond; en in het duister bewogen zich als zwijgende silhouetten de nog zwartere figuren der mannen en jongens, die naar hun werk togen.

Soms ving een tinnen koffiekruik schamp van licht, dat uit een raam straalde, of er vlamde een lucifer op, waarmee iemand zijn pijp aanstak, dan weer viel het duister zwarter dan te voren.

In de alkoof van een benedenhuisje aan een vrij breede steeg werd Jans Vermeer wakker; zij rekte zich, zuchtte en sloot een oogenblik hare lippen vast op elkaar, als wapende zij zich met dat gebaar van wilskracht voor den komenden

dag; met voorzichtig tasten schoof zij het kinderlichaampje van zich af, dat tegen haar lag aangedrukt, kleintjes in elkander gekrompen als een bescherming zoekend diertje.

Het kindje, in haar slaap, stribbelde lichtjes tegen, maar toen de moeder fluisterde: ‘ja... Rietje mag nog slapen... dáár, lekkertjes,’ keerde het zich met een ruk om en lag nu met 't gezichtje tegen den achterwand van de bedsteê.

De moeder stopte het dek in tegen het tengere rugje, stak haar hoofd over de bedsteêrand en tuurde door de openstaande deur in de naaste kamer, waar door de vitragegordijnen vale schemering binnensloop zoodat op tafel een stapeltje kleeren en opgerolde kousen te onderscheiden vielen; haar hand tastte naar de kousen op den stoel vóór het bed; met vlug bewegen schoof zij ze aan de voeten, liet zich neer op den grond en duwde hare voeten in zwarte pantoffels, die daar te wachten stonden.

In de kamer deed zij het gasstel aanflappen onder de ketel water, die er klaar stond en riep, haar hoofd met 't warrelige bruine haar in 't gangetje stekend: ‘Henk! Opstaan!’

Haar stem, luid om den roep, hield een klank van vriendelijkheid, als noodde zij zonder dwang den geroepene tot wakker worden.

Uit het keukentje antwoordden doffe slaapklanken, doch toen de vrouw nog eens maande: ‘Opstaan! Henk! half acht al!’ verhelderde het antwoord tot een brommerig: ‘ja Moe!’

Terwijl zij, nog in haar nachtpon, gebukt lag vóór de kachel en met haar hand in de donkere holte, er houtjes schikte op een courant, slofte Henk op kousenvoeten de kamer in, tot achter zijn moeder.

Een oogenblik stond hij stil, zijn lang opgeschoten mager jongenslijf rekkend met hoog opsteken der stokkerig dunne armen, waarvan de te wijde borstrokmouw teruggleed tot boven den elleboog; zijn mond vertrok in een geeuw.

Maar snel bedwong hij die en liet zijn armen zakken, vroeg in een lachje:

‘Moe... wil ik 't doen?’

Zijn moeder keerde zich om en - oprijzend - antwoordde zij met iets als goedkeuring: ‘Ja, dan kan ik vast de kamer stoffen.’

‘En 'n boteram eten,’ vermaande Henk. Hij schurkte zich met een lichte rilling. ‘'t Is frisschies!’

De vrouw glimlachte.

‘Maak 'm dan maar gauw an. Já, 't is kil. En weer die smerige regen van alle dag.’

Henk drukte zijn gezicht tegen het raam.

‘Droog!’ constateerde hij blij, zakte toen neer vóór de kachel, schikte met rustig overdacht bewegen het papier op den rooster, de houtjes en stukjes turf er op. Laag gebukt, 't hoofd op den grond, trachtte hij in de lade-opening te zien.

‘Ja, zoo gaat ie!’ En glunderend: ‘Ik doen 't op die nieuwe manier, Moe. Niks geen rook en derek 'n fijne vlam.’

Bedachtzaam streek hij een lucifer af, wachtte tot de vlam opkroop langs het houtje, bracht zijn hand met de lucifer onder den rooster, waar opnieuw het vlammetje doofde.

‘Verdikkeme!’ vloekte hij, maar zonder heftigheid.

Zijn moeder, aan 't vegen met druk gebaren van armen en handen, raadde: ‘ik zou 't maar net as gewoon doen.’

Maar Henk hield vol: ‘Neenet, 't zàl nou.’ En ouwelijkwijs: ‘geduld dien je overal bij te hebben in je leven.’

‘Mooi!’ prees zijn moeder, en over haar zorgelijke gezicht gleed de schaduw van een glimlach.

Weer streek Henk een lucifer af; zijn oogen staarden naar het vlammetje, tusschen zijn lippen kwam de roode tongpunt steken.

Na een paar seconden gaf hij een zachten juichkreet, hield luisterend het hoofd neer.

‘Hij doet 't!’

Vlug rees hij op en toen hij zich naar het raam keerde, glommen zijn bruine oogen warm en kinderlijk-blij in het langzaam klarende licht.

‘Dat heb ik toch maar fijn afgekeken van die huisknecht in 't Plantsoen!’

Zijn moeder, bezig water in den trekpot te schenken, knikte in Henks richting.

‘Ja, je bent 'n reeë jongen,’ prees ze. ‘Dochter en zoon tegelijk voor me.’

Henk lachte en zijn schorre jongensstem, ietwat overslaande in den lach, weerde af: ‘Neenet hoor Moe, 'n meid mot ik niet zijn!’

De vruuw, als ontsteld over zijn vroolijkheid, ging zwijgend naar het keukentje, om er zich te wasschen onder de kraan; Henk haalde brood en boter uit de kast, sneed boterhammen af, doofde 't gas onder het borrelende water.

Nee, 'n meid zou hij niet willen zijn, overdacht hij met licht schudden van 't bleeke hoofd; ‘dâ 's nogal wiedes. Dan bleef je als maar aan dat werk van kinderen oppassen en eten koken; net als hij nu deed. 't Kon eenmaal niet anders, maar als vader weer terug was...’

Zijn mond rekte zich en tusschen de strakke lippen blies hij een scherpe zucht uit.

Gemeen was 't, vader 'n jaar te geven omdat hij die Judas op z'n smoel had geslagen. Of moeder en hij en de kinderen in die tijd dood gingen van honger, daar vroegen ze niet naar aan de rechtbank. Maar... over zijn smalle gezicht gleed kinderlijk blijde lach... dood gingen ze toch lekker niet! Moeder werkte hard en hij paste op de kinderen... zoo hadden die gemeene rechters toch niet hun zin.

Toen zijn moeder terugkwam uit 't keukentje en in de alkoof ging om blouse en rok aan te trekken, zei Henk:

‘Ik ga met de kinderen de straat op vanmorgen; dat hê 'k ze beloofd.’

‘Wat heb je deran met die schapen langs de straat te slierten?’

‘Nou,’ verdedigde Henk zijn plan, ‘ze zien nog es wat van Sinterklaas.’

‘Zien, zien,’ herhaalde de vrouw, haar gezicht vertrokken in bitterheid.

Henk verkauwde het brood in zijn mond, zei toen op zijn wijzen toon van oudere: ‘As je niet koopen ken, mot je zien. Dat kost niks.’

Hij leunde over de tafel, zijn armen vooruitgeschoven: ‘hè, as 'k centen had om wat voor ze te koopen...!’

‘Ja,’ knikte moeder, ‘ja, as je centen had... Maar as is verbrande turf.’

‘Verschenen jaar,’ somde Henk op, ‘toen hadden we ieder 'n chocolaletter en 'n koeken vrijer en ik 'n pet en...’

‘Hou je mond maar!’ sneed de vrouw driftig het verdere af, maar dadelijk weer verzacht, beklaagde zij: ‘'t doet me zeer genoeg, dâ 'k jou niks ken geven.’

‘Nee Moe,’ kwam Henk opzijn ouwelijken toon; ‘daar hoeft u je eigen niks van an te trekken. U krijgt ook niks en u en ik, dâ's net gelijk. Maar de kinderen...’

Met gebaar van bedenkelijkheid trok hij de wenkbrauwen op, doch om zijn mond speelde een lachje.

‘Die hebben zooveel minder gehad als ik.’

‘Minder?’

Het lachje werd helderder, met iets van guitigheid.

‘Ze hebben toch veel minder keeren Sinterklaas gehad als ik.’

Jans haalde de schouders op, als bleef zij gansch onvatbaar voor de grap in Henks woorden.

‘Als je met ze de straat opgaat, krijgen ze nog niks. En ze hebben er veel meer weet van.’

Henk kneep zijn oogen half dicht.

‘Daar ken u niks van zeggen, Moe. 'n Vliegende kraai vangt altijd wat.’

Zijn moeder zweeg. Henk was een kind, die wou vanzelf de straat op. Aflijn, hij moest wit hebben; hij wier toch al net zoo ouwelijk door dat passen op de kinderen, 'n Beste jongen was 't; nooit mopperen omdat hij niet naar de werkplaats kon en nog niet zóóveel had hij gezegd tegen z'n vader.

Een oogenblik stond ze stil, de heup geleund tegen de tafel, waarop haar ééne hand steunde, haar gezicht naar Henk, die kolen schepte in de kachel. Hare oogen

verzachtten in warme verteedering; heel haar gezicht scheen verjeugdigd.

Doch toen Henk naar haar keek, wendde zij zich af, begon snel haar schort in een courant te rollen. En goedig, met ietwat heesche stem, vermaande ze: ‘Maar als je de straat opgaat, ordentelijk loopen hoor! en geen kwaje streken uithalen!’

‘Nee Moe,’ antwoordde Henk zonder veel aandacht.

Dat zei Moe ook maar omdat ze nou eenmaal Moe was: ze wist best, dat hij niks zou doen.

Uit het keukentje kwam een zeurig kinderstemmetje: ‘Henk! Wimpie wil opstaan!’

‘Henk deed de kamerdeur open, riep door de kier: kom dan maar!’

Een plofje dofte en bloote voetjes plekkerden over den vloer van 't gangetje.

Door de deurkier slipte, vlug als een muisje, smal kinderlijfje in blauwe hansop, groote bruine oogen blonken in 't vale licht en een stemmetje groette vleiend: ‘dag Moe.’

Jans bukte om 't gezichtje te zoenen; haar hand streelde even het kaal geknipte jongensbolletje; toen, wat haastig, schoof zij het kind van zich af, knikte naar Henk, groette: ‘dag!’ en ging de deur uit.

Het was haar tijd voor 't werkhuis, waar zij elken dag was tot 's middags vijf uur.

In den huiverkillen morgen liep zij met groote passen door de straten; mager-taai vrouwtje, netjes in de kleeren, met bleek hongerig gezicht en moede oogen. Om haar mond groefde een trek van leed, die onder het denken zich verharde tot iets als norsch verzet.

't Was geen bestaan zóó; zij altijd weg en Henk altijd thuis inplaats van wat te leeren. Maar kon 't anders? *Zij* verdiende meer dan de jongen zou halen en de kleintjes alleen laten, dat ging niet. Henk deed zijn best thuis, maar toch verslonsde de boel. Zij zuchtte. Je zag 't best; als je zooals zij, altijd netjes was geweest op je boeltje, dan ging 't je aan je hart. En toch, dat was 't ergste niet.

Maar dat Kees, haar goede flinke vent, in de kast was geraakt, dat nekte je. Hard vallen kon ze Kees er niet om: 'n klap in drift aan 'n kerel, waar hij de pest aan had. En met de staking hadden ze gelijk gehad. Daarom was die ook gewonnen. Of... daarom? der werden er zadder verloren, die ook rechtvaardig waren. Kees zei, dat iedere staking rechtvaardig was. Kon ook wel zijn. Wat wist zij ervan? Zij wist alleen, dat 't leven tegenwoordig 'n last was, dat zij moest sjouwen van 's morgens tot 's avonds voor 'n schijntje geld. 'n Verschil bij vroeger, toen Kees 'n behoorlijk loon thuis bracht. En als hij vrij kwam, lag 't werk ook niet opgeschept. Aflijn, zij had handen aan haar lijf en Henk moest ook gaan verdienen. Als Kees eerst maar weer terug was... Haar vastgesloten mond ontspande zich en in hare oogen kwam iets warmers: dadelijk week 't weer voor de gedachte aan 't werk dat wachtte: waschdag bij Lievens, dan was 't poot-an-spelen!

Vlugger stapte ze voort door de modderige straten.

Henk had Wimpie een sneê brood gegeven en een kopje melk toegeschoven; bij de tafel, in het raamlicht, stond het ventje zoet te eten, terwijl Henk in 't keukentje de bedstee afhaalde en zich waschte onder de kraan.

Toen hij terugkwam, over de borstrok 't grijsflanellen sporthemd, zijn haar gekamd en plakkerig door 't nat, vroeg Wimpie:

‘Gaan we de straat op strakkies?’

Henk lachte.

‘Vast hoor! We gaan Sinterklaas kijken in de melksalon.’

Wimpie's oogen gretigden wijd.

‘Hê je dan centen?’

‘Centen? Kijken kost niks.’

‘Maar ik wou vlak bij Sinterklaas.’

Henk trok de wenkbrauwen op.

‘Nou, misschien...’ beloofde hij.

In de bedsteê werd, met hooge vogelgeluidjes, het zusje wakker.

Henk keerde zich er heen, praatte in de donkere

opening met kleine vriendelijkheidswoordjes, zijn jongensstem tot schorrige fluistering verzacht.

‘Dag zoete zus, word jij maar wakker hoor! kijk Henk eres an, toe dan, met je valkoogies.’

Toen de oogjes openlodderden en in blij herkennen keken, knikte Henk, stak de armen uit, nam de kleine handjes tusschen zijn sterke vingers.

‘Zoo...’ heesch hij het kleintje op, ‘nou der uit hè?’

Zijn handen geschoven onder de billetjes van het kindje, tilde hij het uit de bedsteê, sjouwde 't mee naar een stoel, en onder wijs-moederlijk gepraat, begon hij het op zijn schoot de kousjes aan te trekken.

‘Zoo, al je toontjes derin en nou ken zussie weer loopen gaan. En strakkies mag je mee met Henk kijken na Sinterklaas.’

‘Zou die weer door de stad rijden op z'n witte schimmel, net als onderlaast?’ vroeg Wimpie.

‘Ik zou 't wel denken,’ antwoordde Henk voorzichtig.

Terwijl Henk Marietje in haar hoogen kinderstoel heesch en warm water en melk goot over het brood voor 't kleintje, lachte hij stil met breed mondvertrekken bij de herinnering, hoe zijn buurjongen, Gerrit de Hol, als Zwarte Piet naast 't paard van Sinterklaas had geloopen. Zoo lollig had de knul er uitgezien met z'n rooie pakje en z'n zwarte smoel. Net wat voor Gerrit, die wou altijd op straat schooieren. *Hij* zou er geen lol in hebben. Peinzend lepelde hij de broodpap op voor Zusje, blies even, liet 't kleintje happen, terwijl zijn eigen mond onwillekeurig openweek bij lederen hap, die 't kleintje deed.

Hij wou teekenen leeren en huizen bouwen. Vader had beloofd, dat hij bij 'n timmerman mocht en naar de avond-school voor 't teekenen. Maar nou... ph! fluitend blies hij zijn adem weg... 't leek er nogal op! Hij praatte er geen eens meer van om moeder niet aan 't grienen te maken. Maar denken... dat kostte niets.

‘Kom Zus, nog 'n happie... ééne, tweeë, hap! nee niet uitspuge, kwaje meid!’

Met vervaarlijk wijdgetrokken oogen, dwong hij het

kind, de broodpop door te slikken. ‘Zoo...’ suste hij... ‘zoo... nou is 't goed. En Wimpie de rest.’

Kindermeid leek hij wel tegenswoordig. Of kok van de magere keuken. Want veel bijzonders was 't niet wat hij kookte.

Hij lachtje zachtjes.

Aardappelen met lawaaisaus... ja, hij zou eerst maar aardappels schillen. ‘Jassen’ zeien de soldaten. Als je soldaat was, moest je ook al die werkjes doen... 't was een hondeleven, zei vader. Nee hoor, hij moest niet... of hij moest wel als 't zoover was, maar 'n hekel zou die er an hebben. Nou! 't duurde nog vijf jaar; hij was pas veertien. Eerst nog wat leeren. Hoe lang duurde 't nog eer vader thuiskwam? Wacht, eerst Marietje op 't potje zetten, die had temet alweer een natte broek. Ja, waráchies!

Zijn hand bevoelde 't kleintje en met een ruk tilde hij 't uit den stoel, gaf 't een klap voor de billetjes, dat het luidop te huilen begon.

Henk knielde voor 't huilende kleintje neer, liet Wimpie een broekje geven uit de kast, begon met handig moederlijk doen het kindje te verschoonen, onderwijl alweer sussend met zijn schorrige jongensstem: ‘zal je 't dan niet meer doen? dan bê je weer zoet.’

Toen 't kindje weer in haar stoeltje zat, Wimpie van dominosteenen een toren bouwde op den grond, begon Henk de aardappelen te schillen, de bak tusschen zijn knieën, zijn vingers vlug opgraaiend de aardappelen en de geschilde neerpetsend in den emmer water.

Weer dacht hij aan vaders thuiskomst. Vijf en twintig April was de tijd om; nu was 't zes December, nog vier maanden en 'n kleintje. Kwade maanden nog: allemaal winter haast. Henk floot even tusschen zijn tanden. En als vader thuiskwam, zou die dan direkt werk vinden? Aan 't katoenfabriek vast niet meer; daar lustten ze 'm niet na de staking. Nogal wiedes! Maar met de zomer kwam er overal werk en vader had handen aan z'n lijf; die kon wat verzetten!

Een oogenblik rustten mes en aardappel in Henks banden; in verbeelding zag de jongen vaders breede schouders en vaders vroolijken mond en vaders oogen vooral. Die kon je niet meer kwijtraken als je er aan dacht: als vader kwaad was, dan keken ze compleet door je heen en als vader praatte over socialisme of over mooie boeken of zoo, dan waren ze groot en wild met lichtjes erin.

Henk, altijd 't oog op de kinderen, sprong haastig op, greep Wimpie's arm, die Marietjes speelgoedhondje wegpakte.

'Leelijke jongen!' schold hij, 'moet jij zusje plagen. Vooruit! met je steenen spelen!'

Wimpie's gezichtje schuchterde op naar dat van Henk, maar dadelijk, bang voor Henks dreigende oogen, ging hij gedwee terug naar de dominosteenen.

Henk lachte er stil om: de kinderen waren net zoo sjakes voor 'm, of hij vader zelf was. Toch wel lollig, zoo de baas te zijn. Nog eens, toen Wimpie opkeek, trok hij dezelfde vervaarlijke oogen, wees het ventje bij zijn steenen te blijven.

Een half uur later, toen de aardappelen geschild in den emmer stonden, ging Henk met de twee kleintjes de deur uit.

De guurte van den somberen morgen sloeg hen tegemoet Henk bibberde in zijn versleten jas, trok Wim de wollen das steviger om 't nekje, hield Marietjes bewante handje vast tusschen zijn sterke jongensknuist 'Gauw maar mee na de Breêstraat.' spoorde Henk aan, als was in die groote winkelstraat warmte te vinden.

De kleintjes, armelijk bleeke kindertjes in het kille morgenlicht lieten zich meetrekken; In Henks strakke gezicht schenen alleen de donkere oogen te leven, en de breede mond, die bibberende woordjes uitstootte.

Wimpie en 't kleintje klotsten op klompjes. Henk droeg laarzen; zoolang hij ze had, hoefde bij geen klompen aan te trekken, had moeder toegestaan: zijzelf, als gegoede arbeidersvrouw, voelde het achteruitgang, de kin-

deren klompen te moeten aantrekken. En Henk voelde dat met haar mee; handig lapte hij zelf zijn schoenen en die van moeder. Vaders zondagsche schoenen, welbewaard in moeders linnenkast, wachtten den eigenaar; als bij stille overeenkomst tusschen moeder en hemzelve veegde Henk er elke week de schimmel af en poetste ze glimmend, als zou vader ze dadelijk komen aantrekken.

Uit de steeg kwamen de kinderen in een drukkere straat, die uitliep op de Breêstraat; hier leefde het ochtendbeweeg van bellende trams en ventende kooplieden en bonkerende karren, waardoorheen de voetgangers voortschoten, veel boodschappen doende dames, nagolf van de Sint Nicolaasdrukte der vorige dagen.

Op de modderige trottoirs stonden vuilnisbakken, hoog opgestapeld met papier en houtwol en overblijfsels van surprises, afval van de vreugd, die den vorigen avond binnen de muren had gelaaid.

De kinderen keken er naar, de kleintjes in verwondering, Henk met een herinnering aan vorige Sinter-klaasavonden, toen vader ook grappige dingen bad gemaakt.

‘Kijk eres!’ gilde Wimpie, toespringend op een bak, waaruit potsierlijk 't lijf van een pop stak en een konijnenkop over den rand bengelde. ‘Jesses, wat 'n echte dingen! Mag ik er wat van?’

‘Je zal 't laten!’ verbood Henk. ‘Handen thuis!’

En glurend tusschen den rommel van kleurig papier en niet te herkennen dingen: ‘Verdikkeme, daar hebben ze lol gehad; daar ken je duvel op zeggen!’

‘Ja! ja!’ gilde Wimpie en Zusje, opgewonden, kraaide mee.

‘Daar hebben allemaal kedootjes ingezeten,’ legde Henk uit. ‘In die bal en in die pop en in alles.’

‘Hêt Sinterklaas die allegaar gemaakt?’ vroeg Wimpie.

‘Allegaar. Hij hêt er 't heele jaar tijd voor, mot je denken.’

‘En waarom hêt ie niks voor ons gemaakt?’

‘Daar is hij niet an toegekommen,’ antwoordde Henk

haastig. En met een stem vol verzekerdheid: ‘'t andere jaar, dan krijgen wij weer 'n beurt.’

Wimpie's oogen glommen op; maar bangelijk toch, vroeg hij: ‘is 't gerust Henk?’

En Henk knikte ja.

Je moeit toch wàt zeggen, overdacht hij met zijn ouwelijk overleg. En 't volgend jaar zouden de kinderen wat hebben; daar zou *hij* wel voor zorgen en vader.

‘Zoo koud!’ klaagde Marietje.

Henk keek in 't blauw-kleumerige gezichtje van 't kleintje, uitpiepend van onder de grijze ijsmuts.

Zusje had toch nog warme kleeren: 'n wollen das en een oud manteltje van Wimpie. Maar 't schaap zag blauw van kou.

‘Wacht,’ bedisselde Henk; ‘jij an die kant; dan warm ik je andere pootje. Zóó. En nou gaan we kijken of Sinterklaas nog in de melksalon huist of dat hij al weg is na Spanje.’

Vóór de deur van den melksalon, smal zaaltje op een straathoek, bleven ze heen en weer drentelen, de spiedende oogen op de deur gericht; binnen zeurde een krasserige gramofoon lijzigen deun.

‘Er komt iemand!’ waarschuwde Henk, toen hij de deurknop zag bewegen.

Feller bespiedden hunne verwachtende oogen de deur, die langzaam openging om een paar vrouwen en kinderen naar buiten te laten.

‘Kijk, daar zit ie en Zwarte Piet der naast!’ wees Henk.

Ze rekten de halzen. Henk tilde Marietje op, en 't kleintje duwde haar natte neusje tegen zijn wang, bang al uit de verte voor Zwarte Piet.

‘Zie je 'm?’ vroeg Henk.

Tegelijk sloeg de deur dicht, keken ze tegen het gele gordijntje aan, dat de ruit afsloot.

Wimpie trok aan Henks mouw en zijn altijd wat zeurig stemmetje vleide: ‘Gaan we der in?’

Maar Henk, ietwat barsch. antwoordde: ‘Nee!’

‘Je heb 't gezeid,’ hield het kind vol.

‘Ik heb gezeid: misschien.’

Henk wilde lachen, maar in eens voelde hij zijn keel droog en benauwd en zijn oogen steken.

Ging hij nou temet huilen? Gaf hij zooveel om die poppenkasterij?

‘Die jongen gaat erin!’ wees Wimpie en Henk meetrekkend, vleide en drong zijn schraal stemmetje: ‘toe nou, ga mee kijken door 't raam op zij.’

Henk volgde zonder tegenstreven, Marietje nog op zijn arm. Vóór het zijraam tilde hij Wimpie in de vensterbank, liet Marietje gluren over het gordijntje. Ze waren nu dichterbij het verhooginkje in den winkel, waar Sinterklaas zat; ze konden zijn mond zien bewegen in den baard.

‘Ik kan zien wat er in de mand zit!’ juichte Wimpie.

‘Zweepen en doosjes! kijk die jongen krijgt 'n doosje knikkers!’

Marietje, vingertje tusschen de lipjes, tuurde met bangelijk kijken.

Henk stond er onverschillig bij, nog in de verwondering omdat hij daar bijna te huilen begon. Toen in eens drong beklemmend het besef in hem op, hier te staan als een bedeljongen... Driftig beurde hij Wimpie van de vensterbank, zette Marietje neer om heen te gaan. Maar Wimpie stribbelde tegen, dwong om nog langer te kijken.

‘Nee! je gaat subiet mee!’ commandeerde Henk en toen het ventje drenserig begon te huilen, viel hij uit: ‘wil je daar nog langer hangen als 'n baliekluiver? Vader moest 't niet zien!’

Een burgerheer, die voorbijkwam, bleef staan om naar de kinderen te kijken.

Zijn glimlachend gezicht, rood en bol boven de kraag van zijn winterjas, boog naar Henk toe.

‘Wat is je vader dan wel?’ vroeg hij lachend.

Henk werd rood, maar haastig antwoordde hij: ‘geen baliekluiver meneer!’ En tikte toen, ietwat verlegen over eigen driest antwoord, aan zijn pet.

Wimpie deed zijn lipjes van elkaar, om iets te zeggen, maar Henk, bang, dat 't kind zou noemen waar zijn

vader was, trok hem mee de zijstraat uit. Wimpie. verbluft, vergat tegen te stribbelen.

De man riep hen terug.

‘Hé jô, wil je es snoepen? Hier; voor ieder 'n kop chocola.’

Henk aarzelde. Toen, ziende Wimpie's blijde oogen, stak hij de hand uit, nam het geld aan, bedankte met even lichten van zijn pet.

De vreemde ging lachend heen en in Henk stond het gevoel op, als had die meneer hem uitgelachen omdat hij 't geld aannam. Hij had 't ook niet willen doen, 't stond bedetachtig, maar Wim en Zusje zouden zoo smullen aan de chocola. En 't mocht toch ook wel, dat hij wat aannam van een vriendelijken meneer.

Langzaam, besefloos bijna, liep hij met de kinderen aan de hand den melksalon binnen; koesterend omsloeg hen de warmte; de geur van koffie en chocolade, die er de atmosfeer vulde, wekte verlangen en verwachting.

Henk, door Wimpie getrokken, ging aan een tafeltje zitten, dicht bij het kleine podium, waar Sinterklaas troonde, stijf en onwezenlijk in den ruim plooienden rooden mantel; de oogen onder den hoogen myter keken strak en zonder aandacht als bij een pop; de mond achter den langen baard, verkauwde met flauw bewegen een pruim tabak.

Naast hem, bewakend de mand met prullige geschenkjes, stond Zwarte Piet, tengere jongen met oolijk zwart gemaakt gezicht en een narrenpakje aan.

Henk zette Marietje op een stoel, maar het kleintje, bang, kroop op zijn schoot, nestelde zich in zijn arm.

Henk liet haar zonder tegenstreven begaan en rondde zijn armen om haar heen; hij hield altijddoor dat akelige gevoel, alsof de vreemde meneer hem had uitgelachen.

Toen de juffrouw vroeg wat hij beliefde, bestelde hij zachtjes; ‘drie chocola astublieft.’

Wimpie fluisterde druk over Sinterklaas, wees naar hem met zijn vingertje en trok Henk aan zijn mouw.

‘Gaan we nou na 'm toe? kom dan!’

Maar Henk, wat vreemd-strak, verschoof het oogenblik: ‘Strakkies, als we weggaan.’

Marietje, behagelijk in de warmte, babbelde stilletjes kleine woordjes na van Wim: ‘Piet... Klaas... mooi...’ Toen de juffrouw de chocola bracht, zette Henk er zijn lippen aan, maar schoof, eer hij nog gedronken had, de kop van zich af.

Wimpie, gretig, blies in het vocht, proefde voorzichtig met vooruitgestoken lipjes, zuchtte: ‘fijn smaakt dat!’

Henk liet 't kleintje op zijn knie drinken en toen hij het genietend ophalen zag. werd hij ook weer vroolijker, als was 't toch goed, dat hij het geld had aangenomen.

Maar hij verdeelde zijn eigen portie tusschen de twee kleintjes.

‘Waarom lust jij niet?’ vroeg Wimpie.

Henk haalde de schouders op.

‘Omdat ik niet lust,’ zei hij lakoniek.

‘Zoo lekker warm,’ prees Wimpie.

En weer, als straks, toen hij gedacht had, niet naar binnen te kunnen, voelde Henk zijn oogen steken of hij zou gaan huilen.

Opgelucht voelde hij zich pas, toen hij met de kinderen naar buiten kwam; Wimpie klemde een doosje knikkers in zijn hand: Marietje zwaaide blij met een rateltje, dat in haar onwennige vingers niet meer gaf dan een droog knapje.

Wim griste het van haar weg, liet het ratelend draaien, wees: zóó moet je doen!

En vroolijk babbelend roemde bij: ‘nou heb ik echt wat van Sinterklaas.’ Toen, zijn gezichtje òp naar den ouderen broer, vroeg hij met kindjes-verwondering: ‘waarom heb jij niks, Henk?’

Henk lachte.

‘Ik ben te groot,’ zei hij kortaf. En vlugger aanstappend: ‘kom, we gaan na huis toe.’

Do kinderen, tevreden met hun schatten, lieten zich gedwee meenemen.

Henk voerde ze terug langs een smalle gracht, donker

water tusschen hooge steenen wallen: brokkelig rijden er de vergrauwde huizen, de meesten niet meer bewoond, pakhuis geworden met bespinragde ramen en modderige stoep.

Toch, in hun verval, bewaarden zij restes van vroegere schoonheid: gebeeldhouwde gevelsteenen in evenwichtig belijnde trapjesgevels, een enkele sober gebeeldhouwde deur, in zijn gcschondenheid nog getuigend van de kracht der hand, die haar schiep.

Henk liep graag langs dit grachtje; bekeek er de gevelsteenen met dieren en zonderlinge gedrochten en trachtte de oude opschriften te ontcijferen. De meester op school had eens verteld, dat de ‘Kloostergracht’ in vroeger eeuwen bewoond werd door deftige kooplieden, die dikwijls hun devies in den gevel lieten beitelen: Henk had dit onthouden en vond er plezier in, die deviezen te lezen; zijn kindverbeelding tastte rond in 't duister van dat vroegere, schiep zich daar een wereld, die niets had van de werkelijkheid, doch waar hij in thuis was en die hem vermaakte als een sprookje.

Nu vertelde hij ervan aan Wimpie. ‘Zie je, in dat huis hêt een rijke meneer gewoond, die had geld op zee gewonnen, daarom staat der 'n schip boven z'n deur. Hij had alles van goud en edelsteenen en voor alles was der 'n zwarte knecht: om z'n stoel neer te zetten en om z'n pantoffels te halen en om z'n broek vast te maken, voor alles. En hij at uit gouden schotels, iedere dag 'n reuzenstuk vleesch, zooveel as die wou. En z'n vrouw had 'n kast vol zijden kleeren...’

Zoo ging het verhaal door; Wimpie luisterde met blinkende oogjes en vergat er de guurte door.

Aan het eind van het grachtje, achter een dwarsche rij huizen, rees een oude toren met hoog opstrevende spits en die toren was voor Henk het allermooiste van de Kloostergracht.

Hij kende hem als een vriend en vertrouwde, wist hoe hij er uitzag op zonnige zomerdagen, als het gouden haantje een lichtje leek tegen de blauwe lucht, en de

roode steenen zoo mooi uitkwamen boven de groene boomen van de gracht Nu, in den winter, scheen het rood bijna even grauw als de kale boomen en de bovenste ommegang was menigmaal niet te zien door den nevel; je kon denken dat de toren nog veel hooger was dan hij was, omdat je de spits niet onderscheiden kon.

Tweemaal bad de koster van de kerk, omdat hij zoo aanhield, Henk meegenomen naar boven: nu wist hij, hoe de enge trapjes steil opliepen in de àl nauwer wordende spits en hoe het was als je je hoofd stak door de openingen en hoe zwaar het slagwerk dreunde als je er vlak bij stond. Ook had de koster hem de bellen en hamers gewezen van het versleten carillon, nu zonder doel, maar vroeger beroemd geweest door het gansche land.

Voor Henk gaf het een stil plezier, bij het zien van den toren te bedenken, dat hij er meer van wist dan andere jongens; bij den koster bad hij oude teekeningen gezien, waarop de toren stond; altijd dezelfde van nu, maar met andere huizen en andere boomen er om heen. ‘Zie je,’ had de koster gezegd, ‘dat is nou 't mooiste dat 'n mensch doen kan: zoo'n ding te bouwen, dat boven alles uitsteekt en dat eeuwen blijft bestaan.’

Dat had Henk onthouden en dikwijls in zichzelf herhaald: ja, de koster had gelijk: *Hij* zou ook graag bouwen, daarom wou hij timmerman worden. Maar zoo'n toren bouwde je dan niet. Om dat te kunnen moest je veel leeren. Toch, dat was 't mooiste, 't mooiste! Aan moeder had hij nooit verteld, wat 'n indruk de woorden van den koster op hem gemaakt hadden; moeder zou vragen of 't hem in z'n bovenkamer mankeerde: zij zou 'm ‘torentjes bouwen’! Verdienen moest hij, zoo gauw Wimpie naar school kon en Marietje misschien bij buurvrouw mocht. Of als vader weer werk had en moeder thuis kon blijven, zooals vroeger.

Ja... als dat gebeurde... als vader terug was en gauw weer werk vond, misschien dat vader dan wel een weg wist om hèm te laten leeren. Vader wist altijd raad.

Henk zuchtte en zijn mond rekte zich; hij sloot de oogen half, in verwonderd peinzen, hoe vader toch wel leven zou al die dagen in de steenen cel. En hoe hij er uit zou komen... Moeder ging vader soms opzoeken, maar *hij* mocht niet mee: de reis kostte centen en je werd er maar akelig van, zei moeder. En hij moest ook op de kinderen passen. Schrijven mocht hij wel aan vader; zou hij opschrijven wat de koster gezegd had? En wat hij wou? Och nee, wat gaf dat? Vader zou er misschien maar de pest door inkrijgen; nee, hij zou enkel maar schrijven van Sinterklaas en van die meneer, die centen gaf.

Marietje's klagende stemmetje stoorde zijn denken. ‘Zoo kouwe hanties! zoo koud neusie!’ huilde ze. Henk bukte zich naar haar over en met de lijzige stem, die hij vaak gebruikte bij 't moederen over de kinderen, beloofde hij troostend warme koffie met brood als ze thuis zouden zijn; zijn hand liet 't rateltje knapperen en lachend, om de kinderen op te vroolijken, wees hij naar een hond zonder staart.

‘Kijk dat? Wat 'n afgerazend mormelbeest!’

Wimpie, blij, dat Henk weer praatte, schaterde 't dadelijk uit en ook Marietje lachte met hoog kirrend geluidje. Het grachtje liep uit op een weinig beloopen plein met plantsoen in 't midden. Nu was er wat levendigheid: vóór de Hoogere Burgerschool aan den overkant liep een troepje jongens en meisjes in drukken babbel.

‘Die hebben lang vrij vanmorgen,’ dacht Henk. ‘Anders moeten ze om elf uur binnen zijn. Zeker om de Sinterklaas of der is 'n meester ziek.’

Hij wist precies de schooltijden van de H.B.S., had er den zoon van den concierge over uitgevraagd.

Waarom hij dat zoo graag wist, kon hij niet zeggen; hij wou eenmaal alles weten van die school, waar de jongens zooveel leerden van dingen, die voor hem altijd een gesloten boek zouden blijven.

Een paar meisjes waren om het plantsoentje heen geloopen, bleven daar staan, dE hoofden bij elkaar in vroolijk-smoezond gefluister. Plotseling gooiden ze wat

borstplaatjes naar het troepje jongens vóór de school.

De jongens vingen ze onder dreunend gelach, zware, al mannelijke stemmen basten door de lichtere, jongere heen. Eén, wat vooruitkomend, riep: ‘In m'n mand moet je gooien!’

De meisjes, schaterend, mikten op den open mond: 't werd een rumoerige davering van lachen en roepen.

Henk, de kinderen aan zijn hand, stond er van dichtbij naar te kijken.

Eén van de meisjes liet het zakje uit haar band glippen: toen zij er naar greep, rolden twee, drie kleurige borstplaatschijfjes over de steenen tot vóór Henks voeten.

Henk duwde Wimpie weg, die ze op wou rapen; zelf graaide hij de borstplaatjes op, reikte ze aan het meisje, een bakvisch met blank-blozend gezichtje en stralend bruine oogen onder de witte ijsmuts.

‘Asjeblieft juffrouw.’

Het meisje stak de hand niet uit.

‘Houd ze maar!’ zei ze achteloos. En er hem nog een paar toestekend: ‘dáár!’

Henk aarzelde, maar Wimpie bcgeerig, stak zijn handjes uit, ving er de schijfjes in, lachte met glunder-blijde oogjes.

Henk mompelde een stug dankwoord: de borstplaatjes, die op de straat hadden gelegen, veegde bij af aan zijn mouw, gaf ze aan Marietje.

‘Moet jij niks?’ vroeg Wimpie. Henk schudde stil 't hoofd. Terwijl hij zich omkeerde om heen te gaan, hoorde hij 't andere meisje zeggen: ‘daar boffen die schooiertjes alweer bij.’

Henk werd rood; zijn wangen leken te branden en zijn oogen staken. Naast hem zogen de kinderen genietend op de suiker.

II.

Dien middag, toen 't boterhameten was afgeloopen en de bedden opgemaakt, vond Henk nog wat tijd voor teekenen.

Hij had de kamer voor zich alleen. Wimpie speelde op straat en 't kleintje was voor een poosje bij de naaister, aan wie de achterkamer was verhuurd, oudachtige goedigluidruchtige juffrouw, wier naaimachine urenlang ratelde elken dag.

Jans hield niet van 't menschje, alleen al omdat zij de vreemde in huis was, iets dat niet hoorde bij de eigen omgeving van baar en Kees en de kinderen. En met stille wrok zag zij 't aan, hoe de vreemde zich tehuis voelde in *haar* vroegere huiskamer. De voorkamer, waar zij nu huisde, bleef haar altijd vreemder; vroeger was dat de mooie kamer, altijd aan kant met de mooie meubeltjes en prulletjes. Dat alles was nu opgeborgen, de meubels op de zolder van 't bovenhuis, de pronkjes in de kast. Toch. de voorkamer verhuren wilde Jans nog minder; dan zat ze heelemaal als een uil in doodsnood, eeuwig in de achterkamer en zoo verhuurde zij aan juffrouw Aalte de achterkamer; maar gunnen deed zij 'm haar niet. Juffrouw Aalte merkte niets van die kwade gezindheid; zij was tevreden met de kamer en vond, dat zij weinig last had van de bewoners van 't huis.

Henk lachte om het grappige menschje, dat met haar versleten falsetstem liedjes zong onder 't naaien; hij

vond baar een pias met haar altijd wiegelende hoofd en de kordate stappen van haar korte beentjes, en dikwijls kon hij zich verkneukelen in 't vooruitzicht, met vader om haar te zullen lachen. Maar hij gedroeg zich beleefd tegenover haar, in 't besef, dat zij allemaal van 't menschje moesten eten. Ze moesten blij zijn, dat 't mensch de kamer had gehuurd: dat verlichtte hun eigen huur.

En dat Marietje soms bij haar mocht zijn, dat was immes! dan hoefde hij zoolang niet op 't kleintje te passen.

In de warmgestookte kamer zat de jongen aan de tafel, die tegen 't raam stond geschoven.

't Kille wintermiddaglicht viel als vale schijn over de bruine glimmende tafel met scherp afgeteekend de witte vierkanten van voorbeeld en teekening, waarover Henks donkere kop zich aandachtig boog. 't Was een lijnteekening, met den passer na te meten en aan te geven. Henk had 't vorige jaar wat lijnteekenen geleerd van een timmerman, vriend van zijn vader. En nog mocht hij den man zijn werk laten zien, en nieuwe voorbeelden bij hem halen. Zoo leerde je altijd meer dan niets. En 't andere jaar, als vader weer thuis was, dan kon hij, wie weet 't, naar de avondschool.

De avondschool had voor Henk een geheimzinnig betooverende aantrekkelijkheid. Op donkere avonden ging hij menigmaal expres langs de Gedempte Gracht om het gebouw verlicht te zien, heel de lange rij van ramen. En daarbinnen in knusse gezelligheid, bij 't heldere lamplicht, dacht hij zich de jongens en meisjes, gebogen over hun teekenwerk of aandachtig oplettend naar wat de meester leerde. Je kon er Fransch leeren en wiskunde en bouwkundig teekenen en als je op de avondschool was geweest en je kreeg een diploma, dan kwam je gauw vooruit in 't timmervak, tenminste als je ook op een werkplaats was geweest.

Henks hand rustte, hij staarde een oogenblik voor zich uit in overdenking hoe 't worden kon als vader weer thuis was. Als vader maar gauw werk vond! de aarzeling in die gedachte was het angstige, dat altijd weer de vreugd

stremde. Nu ja, er zou toch wel wat te vinden zijn! En stiller, neerslachtig, boog de jongen zich weerover de tafel.

Op de kachel begon het water te koken; Henk gooide er de witte kool in, die gesneden klaar stond; de aardappels gingen straks op 't gas; 't eten moest vandaag precies op tijd klaar zijn, want moeder had vanavond dienst in den schouwburg, waar zij voor de vestiaire was aangesteld. Het was haasten: om zes uur kwam moeder thuis uit 't werkhuis, dan gauw eten en om zeven uur weer in den schouwburg.

Wat ze vanavond spelen zouden? Toch wel immes om al die stukken te zien! Moeder gaf er niet om, dat begreep je gewoon niet, 't was toch nog mooier dan de bioscoop.

Wat ging de juffrouw in de achterkamer weer te keer! Dat moest zingen verbeelden! 't Was net zoo mooi als 't geschreeuw van 'n krolsche kat. Nu ging 't hoog! je hoorde 't boven de machine uit. Zeker om Marietje stil te houden!

Henk lachte. Wat zou vader daarom brullen! Henk hoorde in verbeelding 't lage luidruchtige lachen van vader. Maar als vader kwam, ging 't menschje de laan uit, dat was nogal wiedes. Dan kreeg moeder haar kamer weer.

... 't Werd al donker. Jammer - 't teekenen ging net zoo goed.

Over de tafel gleed fijne, grijze avondschemering; de verdere kamer donkerde al in valen schijn, zich tusschen de meubels verzwartend tot zware schaduw.

De kobl op de kachel wademde benauwden stank uit. Henk zette de deur open, liep naar de achterkamer, klopte er aan.

Binnen zat juffrouw Aalte bij 't gaslicht te naaien aan de tafel; Marietje speelde op den vloer met een hoop vodjes.

Toen Henk binnenkwam, zwaaide juffrouw Aalte met haar korten rechterarm bij wijze van begroeting; haar rimpelgezichtje vertrok in een lach en vriendelijk knikte ze hem toe.

‘Dag Henk... dag jongen,’ deed ze luidruchtig-hartelijk. als had ze hem in langen tijd niet gezien. ‘Kom je zusje halen? Nou, ze is zoet geweest hoor, en niet eens 'n natte, je weet wel!’

Haar stem schoot hoog uit in een giegelenden lach: Henk lachte ook met de gewone innerlijke pret om 't malle menschje. 't Was net of haar hoofd wiegelde op de maat van haar lachen: als haar lach 't hoogst ging, wiegde haar hoofd 't hardst. En in eens was 't allebei uit: stop! zei de machinist

Juffrouw Aalte boog zich naar voren over de tafel om dichter bij Henk te zijn en begeerig vroeg ze: ‘gaat je moeder vanavond na de schouwburg?’

‘Ja,’ knikte Henk.

Juffrouw Aalte liet haar stem dalen tot halve fluistering.

‘Der gaat 'n mooi stuk; “Koning Lear” heet 't. Je moet vragen of je mee mag.’

‘Kan ik toch niet’ met een blik naar 't kleintje op den grond. ‘En dan, 't kost centen.’

‘Centen ...?’ herhaalde juffrouw Aalten met een hooge verwonderingsuithaal. ‘Krijgt je moeder geen vrijkaartje voor je?’

‘Nee, dâ's maar eens in de maand.’

Juffrouw Aalte haalde haar smalle schouders in de hoogte. ‘Als je moeder wil, kan ze je best stilletjes meenemen,’ zei ze half fluisterend.

‘En de sepoosten dan?’

‘O die... die doen zóó...’

Juffrouw Aalte hield haar wijd gespreide vingers voor haar oogen... ‘dan zien ze niks.’

‘Hoe weet u dat?’ wonderde Henk.

Het armgebaar, waarmee juffrouw Aalte antwoordde, deed den jongen weer in den lach schieten. Net of ze 'n jonge meid was! Nieuwe haring met een ouwe kop!

Na het armgebaar van ‘moet-je-mij-vragen,’ boog juffrouw Aalte haar magere lijfje nog iets meer naar voren; in haar glimmende oogjes vonkten pretlichtjes.

‘Ik heb genaaid voor Mevrouw van Doetsen; die was

aan 't tooneel. En fijn, dat ze spelen kon! dat voelde je in je heele lijf. Ja gerust jongen, ik kreeg er geregeld pijn in m'n lijf van. Daar hoef je niet om te lachen: dat hebben wel meer menschen...'

Maar Henks lachen was niet meer tegen te houden. Hoog gierde het op met nu en dan een heeschen ondertoon.

'En moest u dan...? moest u dan...?' vroeg hij in zijn lach.

Het vrouwtje kleurde, een vaal rood blosje op haar magere wangetjes en den vinger vóór haar gezicht, berispte ze: 'foei! foei Henk! wat ben je ondeugend.'

'Nou,' kwam Henk, 'as u toch pijn in uw lijf had...'

'Dat kwam van de zenuwen, van de ontroering, zeggen ze in de krant... nou maar, die Mevrouw van Doetsen, die zei, dâ 'k best met haar mee mocht als ze speelde en dan kon ik in 't hokkie bij 't tooneel gaan zitten.'

'En heb u 't gedaan?'

'Eén keer. Ik durfde eigenlijk niet goed, en dan die pijn in me lijf! Ik kon er niet van slapen. Maar als ik eres 'n vrijkaartje kon krijgen, dan ging ik toch. Ik wil maar zeggen, dat je moeder je ook best in dat hokkie kan stoppen.'

'Daar mag ze zelf altijd staan kijken.'

'Net! Nou vraag 't maar an moeder.'

Juffrouw Aalte nam haar naaiwerk weer op, haar voet zocht het pedaal van de trapmachine; haar magere handjes schoven 't goed onder de naald.

Henk trok Marietje op van den grond en nam haar stilletjes mee de kamer uit; bij de deur knikte hij tegen juffrouw Aalte. die boven het machine-ratelen uit: d-a-a-ag!' riep.

In de gang hoorde Henk haar zingen:

> 'Ja, de liefde! ja de liefde, ja de liefde
> Hêt 't mijn gedaan!'

Als ze haar mond maar hield tegen dat moeder kwam; die werd altijd chagrijnig van dat geblèr.

In de kamer was 't donker en benauwd door de koollucht.

Marietje pakte Henk's been beet, in bangelijk terugschrikken voor de duisternis; hij hield haar vast bij haar schoudertje, voerde haar zoo mee naar de tafel, stak er onder goedig sussend gepraat het gaslicht op.

'Ja hoor, Henk zal 't mooie lichie opsteken. Zoo. En nou gaat Henk de gordijnen dichtdoen.'

Met een ruk trok hij de donkerroode overgordijnen tot elkaar, het kleintje, gerustgesteld, heesch zich bij de tafel op de teentjes en reikte naar een stuk papier, dat Henk er had laten liggen. Hij zelf stond even stil bij het raam. Wel lekker was de kamer zoo. Toen overdacht hij, dat Wimpie nog op straat was en haastig naar buiten loopend, schreeuwde hij: 'Wim! direkt binnenkommen!'

Het kind kwam gehoorzaam aandraven, de klompjes klotsend op de steenen.

'Waar zit je zoo lang?' knorde Henk.

'Bij Janus, 't Was er fijn; zijn moeder had koekies gebakken.'

Henk luisterde half; hij had 't druk: de aardappels moesten opgezet en de kool gehakt 't Moeilijkste werk was om niet te hard te hakken, dat 't mes niet bot werd en de splinters niet losraakten van 't hakbord. Mooie muziek, dat hakken met de naaimachine en 't zingen van juffrouw Aalte; 't leek temet wel de harmonie!

Toen de kool gehakt was en de aardappels borrelend kookten, greep Henk een boek van de plank boven 't kastje; een vertaling van Gullivers reizen. Dadelijk was Wimpie naast hem en Marietje, opmerkzaam geworden, kwam toeloopen, drong zich tegen hem aan. 't Was Henks plezier, aan de kinderen de plaatjes te laten zien en erbij te vertellen, zooals vader altijd deed.

Zijn jongensstem, opzettelijk verzacht, in een gebrekkige poging den klein-kindertoon te naderen, vertelde Gullivers avontuur in Liliput, zooals hij 't van vader gehoord had. Hij wist, wanneer vaders stem omhoog ging of naar beneden en volgde dit zoo getrouw mogelijk na.

Wimpie luisterde met groote, aandachtige oogen; Marietje, op Henk's knie, verfrommelde het gevonden stuk papier tusschen haar handjes.

‘En toen was Gulliver gevangen door al die kleine kereltjes. En nou... de aardappels!’

Henk zette plots Marietje neer, drong Wimpie op zij en liep naar 't gascomfoor in den hoek om er de aardappels te probeeren.

Terwijl hij de pan naar 't keukentje droeg voor 't afgieten, dribbelde Wimpie op kousenvoeten achter hem aan.

‘Fijn is 't van Gulliver,’ zei hij... ‘en toen? toen die gevangen was? Zat hij toe net as vader achter de tralies?’

Henk plofte de pan op de rechtbank en strak keek hij 't kind aan.

‘Wie hêt dat jou gezeid?’ vroeg hij driftig.

't Kind, ontsteld door zijn heftigen toon, antwoordde zachter: ‘Janus z'n moeder.’

Henk greep Wimpie bij de schouders; de pan stond vergeten op de rechtbank.

‘Wat zei ze dan? Wat zei ze?’ vroeg hij.

Wimpie, bang voor Henks dreigende oogen, vertelde op huilerigen toon: ‘Nou, ze zei, geef de jongen maar 'n grooten koek; zen vader zit achter de tralies.’

‘Zoo'n loeder!’ barstte Henk uit en Wimpie loslatend, goot hij met wild gebaren de aardappels af, gaf zelfs geen kik, toen, door zijn wildheid, de stoom zijn vingers brandde.

Terwijl hij de pan naar de kamer terugbracht, snauwde hij tegen Wimpie: ‘je gaat der niet meer heen!’

Binnen smeet hij het boek op de plank, veegde met zijn mouw over zijn oogen. begon woest de aardappels met kool te stampen.

‘Zoo'n loeder!’ zei hij nog eens.

Aan moeder, die om zes uur thuis kwam, koud en hongerig na den zwaren werkdag, vertelde hij niets van wat Wimpie gezegd had; dan maakte moeder der eigen maar kwaad voor niks. Of voor niks was het niet; maar 't gaf niets; je kon toch niet naar dat loeder toegaan om haar op der flikker te slaan. Maar

Wimpie zou er niet meer heen, dat stond vast voor Henk.

Toen het eten was opgeschept, vroeg Henk aan moeder of ze hem mee kon nemen naar den schouwburg.

‘'t Moet zoo'n prachtig stuk wezen.’

Juffrouw Vermeer bracht met moe gebaar de vork naar haar mond, en verkauwde den hap, eer zij antwoord gaf.

Henk voerde Marietje, en hield onderwijl de oogen strak op zijn moeder.

‘Wat heb je deran?’ vreeg ze mat.

‘'n Heeleboel,’ viel Henk rap in. ‘'t Is ook maar niet immes zoo'n mooi stuk te zien!’

Hij schurkte zich in voorvoelen van 't prettig gebeuren; zijn oogen glommen blij.

‘Ja, der doen 't zaddor van de juffrouwen en van de sepoosten ook...’ peinzend gaf Jans toe.

En Henk, rap weer: ‘Nou moeder...?’

Jans glimlachte. Zij deed 't niet graag, bang dat het bij ontdekking door de controleurs, die soms vanwege de stad in den schouwburg kwamen, haar het baantje kon kosten. Maar de anderen waagden 't ook; en Henk had zoo weinig.

‘Maar de kinderen...,’ voerde zij aan, bedenkelijk.

Henks gezicht vertrok in bezorgdheid.

‘Ja,’ stemde hij in, ‘ja...’ op ouwelijk overleggen den toon. Toen met zijn duim wijzend in de richting van de achterkamer: ‘Zij blijft thuis. En ze wil wel luisteren of Zusje soms roept. Ze hêt 't toch zelf verzonnen, dat ik 't aan u moest vragen.’

‘Als zij de kinderen maar niet wakker galmt met haar gejank.’

Juffrouw Vermeer zuchtte in onwil; het hinderde haar, een gunst te vragen aan 't menschje.

Maar Henk was de kamer al uitgeloopen en een oogenblik zweeg het ratelen van de naaimachine, begon toen weer met er bovenuit een hooge gierende lach.

‘Ze doet 't!’ kwam Henk weer binnen. En Wimpie opdrijvend, die treuzelde met eten, bedisselde hij in kinderlijk-vroolijke bereddering: ‘ik zal eerst de kin-

deren in bed leggen, Moe en dan me eigen opknappen.'

'Goed,' knikte juffrouw Vermeer met even een vermoeid oogensluiten.

Zij zou er wat voor geven als ze thuis mocht blijven vanavond. Dat wasschen nekte je, je voelde je kapot. Toch, de schouwburg gaf een aardige bijverdienste: een gulden per avond en de fooien. Dat hielp haar de winter door. 'n Wonder nog, dat zij 't gekregen had, nu Kees in de gevangenis zat. Maar de heeren van de stad wisten wel, dat er op *haar* nooit wat te zeggen was geweest. En ze bad voorspraak gehad. Maar daarom moest zij voorzichtig zijn, dat ze 't niet merkten van Henk.

Moeilijk, met stijf pijnlijk rekken van hare moede leden, rees ze op, ging naar de alkoof, haalde er uit de kast haar schouwburgplunje: zwarte japon met wit schort en coquet kanten mutsje, 'n Mal ding op 'n oud gezicht, vond zij, maar 't hoorde er bij. En als je 't pak eenmaal aan had. was je klaar voor 't werk ook: dan leek de moeheid wel weg te zakken, 's Morgens, bij 't opstaan, dan voelde je 't weer, of je lood in je beenen had.

Naast zijn moeder, een tintelende blijdschap in zijn beenen om het onverwacht heerlijke, stapte Henk naar den schouwburg... Echt, door de achterdeur binnen te komen en te loopen door die mooie gangen, net of hij er thuis hoorde. Hier beneden was hij nog nooit geweest: met een vrijkaartje voor de galerij moest je boven blijven.

Prachtig was 't hier en zoo stil! Je hoorde je voetstappen niet op dat dikke zeil. En iedereen, de juffrouwen en de suppoosten en de kellners, praatten zachtjes: de direkteur wilde geen leven, fluisterde moeder hem in.

Henk zei niets, hij keek maar met blijde oogen om zich heen; niets ontging hem van de platen en portretten aan de wanden en zijn ooren vingen elk geluid uit de zaal. En toen hij op de plaats stond, die moeder hem voor den avond aanwees, 't hoekje in de loge grille vlak bij het tooneel, bleef hij stil slaan leunen legen den muur,

zijn oogen in de zaal, waar de eerste schaarsche bezoekers begonnen binnen te komen.

En in zichzelf maakte hij zijn opmerkingen. Wat 'n prachtige japon had die dame aan, die daar zoo breed-uit op de voorste rij ging zitten! Ze schitterde van onder tot boven. Maar om haar nek had ze 'n stukje vergeten: die was bcelemaal bloot: net spek!

Boven liep het ook al vol. Daar zag je ook fijn. Maar naar beneden mocht je niet als je daar zat. Beneden was 't voor de rijkdom. Henk lachte zachtjes in zichzelf. En daar hoorde *hij* nu ook bij. Zijn lach stokte plotseling en onwillekeurig schoof hij wat dichter tegen den muur. Ze mochten hem niet zíen... Als hij gesnapt werd! Maar dadelijk weer week dat angstgevoel: de suppoosten hadden hem immers doorgelaten. Er kraaide geen haan naar, dat hij daar stond. Maar fijner zou 't zijn als hij 'n kaartje had, al was 't maar voor boven. Dan kon geen mensch je wegjagen. Nu ging het brandscherm in de hoogte: dat gebeurde elektriek... 'n vrachie hoor! Nou... ze mochten beginnen voor zijn portie!

De zaal was lekker vol geworden... of moeder veel fooien zou hebben? genoeg voor 'n jurk voor Marietje? 't schaap moest der noodig een hebben, 'n Klein hokje was het hier. Zou vaders cel ook zoo groot zijn? Maar leelijker, met kale muren en 'n steenen vloer. Even sloot Henk de oogen en als zoovele malen zag hij zijn vader, groote sterke man, opgesloten in zoo'n hok, net als 'n beest.

'Net als een beest'; die gedachte schoot al zoo vaak onverwachts in hem op en voor zijn kind-verbeelding rees dan altijd hetzelfde beeld: zijn vader in de bruine gevangeniskleedij, met gebalde vuisten en woedende oogen heen en weer loopend in een steenen hok. Nu werd het beeld dadelijk verdrongen door wat hij op het tooneel zag: het scherm rees en Henks aandacht werd gansch ingenomen door het gebeuren dáár.

Wat deftig zag die oude koning er uit met zijn kroon en zijn paarsen mantel! En die andere was zeker een prins of een minister; die hield de landkaart vast. Zou

die baard aangeplakt zijn? Vanzelf wel, maar je kon er niets van zien. Wel, dat ze rood op hun gezicht gesmeerd hadden; dat zag je goed van zoo dichtbij, 'n Raar gevoel moest 't zijn, je gezicht zoo te besmeren. Langzamerhand, geboeid door de handeling, vergat Henk opmerkingen te maken. Over zijn bleeke wangen begon een blos te kleuren, zijn oogen blonken op en hij rekte den hals om niets te verliezen van wat aan zijn kant van het tooneel gebeurde en dat vanaf zijn plaats moeilijk te zien was. In zichzelf overwoog hij of die twee dochters al die mooie praatjes meenen zouden? die andere zag er veel aardiger uit, dat scheelde nogal wat en tegen haar ging die oude koning juist zoo te keer. 'n Gekke vent leek 't toch om al z'n land weg te geven. Maar ja, als je oud wier... dan wou je wel es rusten. Kijk, nou bleven die twee oudste dochters alleen met z'n tweeën en nou kwam 't al uit wat 'n valsche krengen 't waren.

Toen 't scherm zakte na het eerste tafreel klapte Henk hard in zijn banden en zijn voeten stampten bijval; hij had wel willen uitschreeuwen, dat hij 't mooi vond.

Zijn moeder stak haar hoofd in de loge.

‘Vind je 't mooi?’ vroeg ze.

En Henk voluit, roemde: ‘nou! prachtig is 't!’

Jans glimlachte.

Zoo kon Kees ook doen, als ze vroeger eens naar de comedie gingen. *Zij* vond er nooit zooveel aan, zelden maakte zij gebruik van de vrijheid, die de vestiaire-juffrouwen hadden, vanuit een zaalhoekje de voorstelling te zien.

‘Je moet maar niet zoo hard klappen en stampen,’ waarschuwde ze, ‘dan gaan ze op je letten. Nou, ik moet weer weg.’

Henk stond stil met een gevoel of 't niet zoo prettig meer was. Hij had er niet aan gedacht, dat hij geen kaartje had.

Toen het scherm opnieuw was gerezen, vergat hij weer alles om zich heen; al volkomener leefde hij mee in de geschiedenis van den armen koning en zijn ondankbare

dochters. De nar deed hem schateren en wekte tegelijk een vriendschappelijk gevoel in hem; wat 'n goeie kerel was dat! die liet zijn baas niet in den steek in 't ongeluk.

En zooveel was er te zien en te onthouden, je kende al die menschen haast niet uit mekaar; kijk, daar was die ouwe goeie sukkel ook weer; die werd door z'n zoon ook leelijk 'n loer gedraaid! En die andere zoon, wat was die goed voor 'm... Henk voelde zijn oogen nat worden... zóó zou hij ook zijn voor vader. Maar vader was veel beter dan deze oude man, die geloofde maar al die praatjes van die smeerlap. Fijn deeën ze de bliksem en de donder na! compleet of 't echt was. Moeder zei dat 't met blik ging... en de wind... je hoorde 'm gieren. Die arme koning had 't slecht... zou hij heusch gek worden? Tot aan de pauze bleef Henk gevangen in zijn verbeelding; nog nooit had hij zoo'n mooi stuk gezien, maakte hij in zichzelf uit. En gelezen had hij ook nooit zoo iets moois: je werd er heelemaal koud van. Waarom scheeën ze nou uit? die pauze konden ze om hem wel weglaten.

Knus zich schurkend, kroop hij in zijn hoekje, ging er op den grond zitten tusschen den stoel en den muur, dacht daar stilletjes alles nog eens over wat hij gezien had.

Plotseling, gejaagd, kwam zijn moeder de loge binnen.

‘Henk!’ hijgde ze, ‘waar zit je jongen?’

En toen Henk haastig oprees, nam ze zijn arm, trok hem mee, fluisterend: ‘gauw! der is 'n contreleur van de stad!’

Henk weerstreefde licht.

‘Nou ja!’ deed hij weerbarstig. Maar toen zijn moeder aanspoorde: ‘gauw! ga mee: dan stop ik je achter de kleeren. Hij mag je niet zien!’ volgde hij gedwee, nog bevangen in 't meeleven met het stuk.

Voorzichtig spiedend loerde juffrouw Vermeer de corridor in; bij de vestiaire in 't midden van de gang, stond de andere juffrouw, achter den rug van een paar flaneerende dames, te wenken.

‘Kom!’ fluisterde Jans. En met kalmen stap om geen

aandacht te trekken, ping zij Henk vóór tot bij de vestiaire. Daar snel, duwde ze hem achter de hangende jassen. ‘Zoo, nou merkt geen mensch wat,’ zei ze voldaan. En lachte samen met de andere juffrouw om de list.

Henk, achter de jassen stond een oogenblik zwijgend. Even steeg een lach in hem om het zotte, dat hij hier verstopt was; tegen zijn gezicht hing de bonte voering van een pels; je kreeg er een beestenlucht van in je neus. Zijn voeten kwamen te zien onder de jassen uit, maar daar zou die controleur wel niet op letten. Best mogelijk kwam hij hier niet eens, 't was maar, dat hij hem niet in 't hokje vond, want dan zou hij zijn kaartje vragen.

Toch... daar hoorde hij een mannestem, die iets vroeg en moeder antwoordde.

‘Alsjeblieft meneer.’

En de mannestem: ‘in orde juffrouw. Druk hè vanavond?’

En moeder weer: ‘ja meneer, dat gaat nogal.’

Henk popelde.

Als die vent nou maar wegging; hij stikte bijkans achter al dat goed. Jasses wat 'n benauwdheid. Niks gedaan ook eigenlijk om zoo weggestopt te moeten worden. Of je 'n dief was. Ja, 'n dief... 'n dief... In gedachte herhaalde hij het smalende woord. En kreeg een gevoel alsof de benauwdheid van straks tot pijn werd. Onduldbare pijn. Hij kon niet langer blijven staan; hij zou stikken of gaan schreeuwen. Met een ruk duwde hij de zware jassen op zij, drong naar voren. ‘Moe!’

Maar Jans, met een nijdige beweging, duwde hem terug. ‘Blijfdaar nou!’ gebood ze snauwerig door haar angst. En fluisterend: ‘hij is nog vlak bij. Als hij je ziet, hen ik weg.’

Henk gaf geen geluid meer; in zijn gezicht steeg brandende blos. Als die man hem zag, werd moeder ontslagen; hij moest daar blijven, weggestopt of hij kwaad had gedaan. Kwaad... 't was nogal wat! Hij moest 't juist lollig vinden, dat hij die kerel 'n loer gedraaid had. Waarom kon hij dat nu niet? Waarom vond

hij 't om te grienen dat hij hier stond? Was dat lamlendigheid, omdat hij zoo bang was voor die vent? Nee, nee, bang was hij niet. Maar hij wou niet weggestopt worden: hij zou voor den dag komen; dan kwam er maar van wat er wou.

Weer, zonder eenige behoedzaamheid, deed hij een stap naar voren.

En dadelijk was daar de stem van moeder: ‘Ja, kom nou maar; hij is weg.’

't Gaf Henk iets als teleurstelling; hij voelde zich wee en misselijk en in zijn oogen stonden tranen.

‘Jongen, wat mankeert je?’ wonderde zijn moeder.

‘Niks,’ schorde Henk. ‘maar ik wil niet weggestopt worden net als... als...’ Hij stokte en in eens zag hij vader weer in de cel en hij wist, dat vader hem zou begrijpen.

Jans haalde de schouders op.

‘Ik heb er zelf angst om uitgestaan; as ik gesnapt was, ging ik secuur de laan uit; we moeten niet vergeten dat 't toch al mooi is, dat ze mijn angenomen hebben.’

Henk keerde zich om en veegde met zijn mouw over zijn oogen.

‘Ik ga na huis,’ zei hij schor.

‘Na huis?’ herhaalde zijn moeder in verwondering, ‘en je vond 't zoo mooi.’

‘Ik mot niet meer!’ stootte Henk uit.

De andere juffrouw lachte luid-op.

‘Wat 'n bang broekie ben jij, zeg!’ plaagde ze.

Even keek Henk haar aan.

‘Ik ben niet bang, maar ik wil niet weggestopt,’ zei hij nog eens.

Zonder een woord meer ging hij heen, sluipend door de stille gangen, langs de suppoosten, die hem ongehinderd lieten gaan.

Buiten, in den guren avond, stond hij een oogenblik aarzelend stil en nu eerst klom spijt in hem op omdat hij het stuk niet verder kon zien. Maar sterker dan de spijt bleef de voldoening omdat hij heen was gegaan en het besef, dat vader 't goed zou vinden zoo.

Den volgenden dag - een heldere vorstige wintermiddag - deed Henk met de kleintjes een paar boodschappen in de buurt.

Anders deed Wimpie ze wel alleen, maar nu wilde Henk niet dat hij met Janus ging, den buurjongen, waar Wimpie anders geregeld mee speelde.

Wimpie had gehuild en tegengesparteld, toen Henk hem binnenhield dien ochtend, maar als altijd hadden Henks dwingende oogen het kind stil en gedwee gemaakt. Nu, terwijl ze door de straat liepen, waagde Wimpie tersluiks te kijken of Janus voor de ramen van zijn huis zat of misschien op straat speelde; toen hij hem zag aan den ingang van een slop, waar ze dikwijls speelden, knikte hij hem uit de verte toe.

Janus kwam aanloopen.

‘Ga mee zeg!’ zei hij en nam Wimpie's arm om hem mee te trekken.

Maar Henk zei kortaf: ‘Je blijft bij mijn!’

‘Waarom?’ vroeg Janus verwonderd.

‘Daarom!’ gaf Henk terug, trok meteen Wimpie mee in den kruidenierswinkel.

Janus bleef buiten tegen de deurpost aanbangen, naar binnen loerend, wat voor inkoopen Henk deed.

Marietje stond stil tevreden naast Henk te zuigen op een balletje, van den kruidenier gekregen; Wim hield 't zijne in de hoogte om het door de deur heen, aan Janus te laten zien. Toen, vlug, stak hij het in zijn mond, begon er luidruchtig smakkend op te zuigen.

Henk deed kalm zijn inkoopen en praatte op ouwelijk bedaarden toon met den kruidenier over het weer en of er kans op vorst zou zijn. *Hij* hoopte 't niet, dat kostte maar brand.

De kruidenier lachte ietwat spottend om het zorgelijke praten van den jongen.

‘Jij houdt zeker niet van schaatsenrijden?’ vroeg hij.

‘Jawel,’ kwam Henk vroolijker, ‘maar ik ken 't niet doen om de kinderen.’

De kruidenier knikte en met iets als medelijden in zijn

stem gaf hij toe: ‘ja, je bent zoo'n beetje moeder en vader voor ze tegenswoordig.’

Het bloed schoot Henk naar 't hoofd. Waarom praatte die man over vader, die hij niet eens kende?

‘Als oudste ben je dat vanzelf.’ zei hij vlug, met het gevoel dat hij iets anders had moeten zeggen.

De kruidenier lachte weer.

‘Wel ja jongen, je moet de dingen maar nemen zooals ze zijn,’ zei hij opgewekt en Henk voelde zich in eens opgevroolijkt.

‘Zoo is 't maar net!’ viel hij vlug in en toen de kruidenier hem een paar balletjes in zijn hand stopte, leek dat hem nog blijder te maken; nu was 't net als vroeger toen bij dikwijls na schooltijd een boodschap ging doen voor moeder.

‘Kom, we gaan weer,’ zei hij luid tegen de kinderen, en nam Marietjes handje in de zijne.

Wimpie volgde. Maar toen hij buiten naar Janus toeging, greep Henk hem bij den arm, trok hem haastig mee in de richting naar huis.

Janus draafde mee.

‘Blijf je nog wat op straat spelen?’ vroeg hij.

Wimpie, meer durvend nu Janus naast hem was, antwoordde uitdagend: ‘ik mag niet van die knul.’ ‘Waarom niet?’ zeurde Janus weer.

‘Weet ik niet.’

Henk beet zich op de lippen. Hij wou niets zeggen aan Janus van zijn moeder, want dan werd 't ruzie.

‘Kom!’ trok hij Wimpie mee.

Maar 't kind, over zijn schoudertje heen, zei aan Janus achter hem: ‘Omdat je moeder wat gezeid hêt van me vader.’

Janus begon te lachen.

‘Nogal wonder as ze wat van jouw vader zeggen!’ smaalde hij en stak zijn tong uit naar Henk, die snel zich had omgekeerd.

Pats! kletste Henks hand vlak in Janus' gezicht en zijn oogen, plotseling fel van drift, schenen in die van 't kind

te dringen. Janus gaf een huilgier, lachte toen weer zenuwachtig-driest tegen Henks felle kijken in.

‘Belazerde valscherd!’ schold 't kind. En met triomf in zijn stem: ‘Je vader zit toch lekker achter de tralies!’

‘Hou je bek!’ schreeuwde Henk in laaiende drift en zijn handen omgrepen Janus' schouders, schudden hum woest heen en weer.

Wimpie, beangst voor zijn vriendje, begon met zijn vuistjes Henks gebukten rug te bewerken, Marietje stond alleen en huilde met pieperig zeurstemmetje. Een paar kinderen en vrouwen kwamen toeloopen; de moeder van Janus, struische, donkere vrouw, met breed goedig gezicht, voer uit tegen Henk: ‘hou je lós, groote aap? hou dat kind los!’

Dadelijk keerde Henk zich tot haar; liep met gebalde vuisten op haar toe.

‘Jij heb 't gezeid van me vader, valsch loeder!’ schreeuwde hij, zijn gezicht wit vertrokken van drift.

Janus, plotseling bevrijd, riep een scheldwoord, waar niemand op lette.

De vrouw week niet achteruit: met forschen greep pakte zij de dreigende jongensvuist, hield ze vast in haar man-sterke hand. En met een lach, goedig-moederlijk, vroeg ze: ‘wat heb ik gezeid, gek van 'n aap?’

De hevigheid van Henks drift kalmde onder haar doen van oudere; stotterend bracht hij uit: ‘dat me vader... dat me vader...!’

Uit de groep gierde hoonend gelach op. In nieuwe drift keerde Henk zich om, maar de vrouw greep hem om de schouders en haar hartelijke stem suste: ‘ik heb niks gezeid, schaap.’

Henk worstelde om los te komen, maar de zware vrouwenarmen hielden hem als in een klem.

‘Nee, ik hou je vast, je gaat mee.’

Henks tegenstand verslapte; hij voelde zich plotseling tot huilens toe verdrietig.

Lijdzaam liet hij zich door juffrouw Stevens meenemen, de trap op van haar bovenhuis.

‘Blijf jullie maar buiten,’ beredderde zij tegen Wim en Janus. ‘Kom Zussie.’

Met haar vrije hand heesch zij het kleintje de trap op; haar andere bleef in Henks rug, die vóór haar uit de trap opging.

‘Zóó, zóó,’ praatte ze, altijd op haar sussend-lachenden toon, ‘je mot met me mee; dan praten we es samen.’

Henk antwoordde niet; hij vocht met zijn tranen. Huilen wou hij niet, maar dat ze allemaal lachten daar op straat, dat was of ze je met 'n mes in je rug staken. En buurvrouw had dat toch maar gezeid van vader: al deê ze nou of 't niet waar was.

Boven bleef Henk staan op het portaal; juffrouw Stevens deed de kamerdeur open, noodde: ‘kom!’

Maar Henk, leunend tegen den muur, weigerde wrokkig: ‘nee; ik mot niet: ik most hier niet zijn.’

De vrouw maakte spottend elleboogsgebaar.

‘Kom jô. ga deur!’ grapte ze. En weer met het hartelijk gebaar van straks, vatte ze hem bij den schouder, bracht hem zóó in de kamer. Marietje hing aan haar rok.

Henks tegenstand verslapte opnieuw: in het kamertje, warm en rommelig, waar een flauwe geur hing van gebakken spek, omsloeg hem een prettig gevoel van thuis te zijn; een herinnering aan den tijd toen hij hier dikwijls kwam met vader. Sinds vader weg was, hadden moeder en hij de buren niet meer gesproken; ze hielden zich weg uit een angst die zij zichzelf nauw bekenden, kwaad van den afwezige te moeten hooren. Alleen Wimpie bleef met Janus spelen en kwam soms bij hem in huis.

Henk stond tegen de tafel geleund, zijn gezicht neer en stil, wachtend wat de vrouw zeggen zou.

Juffrouw Stevens keek hem een oogenblik aan. Wat zag de jongen bleek! stakkert! beklaagde ze hem. Maar weer op haar ruw-vroolijken toon vroeg ze: ‘Was je zoo kwaad op me?’

Henk schouderschokte onwillig.

‘Wat hoef u dat te zeggen van me vader!’ mokte hij.

Juffrouw Stevens, handen in de zij, kwam dichter naar den jongen toe.

‘Ik mag op slag dood vallen as ik er wat kwaads mee bedoelde,’ ijverde zij.

Henk hield zijn oogen neer.

‘U zei 't toch maar!’ hield hij vol.

‘En waarom? uit goeiigheid, zoowaarachtig as ik hier sta. Omdat ik met jullie te doen heb.’

‘Dat hoeft niet’

Henk zei 't kortaf. Maar ineens, zijn oogen òp nu naar de ander, sprak hij radder, sterker voort: ‘geen mensch hoeft met ons te doen te hebben. Wij hebben ons brood.’

‘O ja, daar niet van!’ stemde juffrouw Stevens in. ‘Maar dat je vader... kijk maar niet zoo valsch... ik meen geen kwajigheid... dat je vader weg is... dat is toch 'n ongeluk. Waar of niet?’

Haar breede gezicht boog dichter naar Henk toe; en hare oogen keken hem moederlijk-vriendelijk aan.

Henk hield de zijne weg en in een uiterste poging, niet week te worden, stootte hij uit: ‘dat gaat geen mensch an!’

‘Welles, malle aap!’ kwam juffrouw Stevens weer. ‘Ik mocht je vader altijd graag en je moeder ook en daarom gaat 't me wel an, dat der ongeluk over derlui gekommen is. O zoo. En nou ga jij daar es zitten en Zussie ook en dan zet ik 'n koppie thee. Vooruit!’

Henk aarzelde. ‘Ik moet na huis, eten koken,’ zei hij, deed een stap naar de deur.

Maar juffrouw Stevens trok hem met geweld naar den stoel, dien ze had aangewezen, plakte er hem op neer, duwde het kleintje op zijn knie.

‘'t Is nog veels te vroeg voor 't eten. En je moeder hoeft vanavond niet na de schouwburg.’

‘Hoe weet u dat?’ deed Henk norsch.

Juffrouw Stevens lachte hardop en gul.

‘Gezien in de krant Der is vanavond geen voorstelling.’

Bedrijvig liep zij been en weer, zette thee en nam uit de kast een bord met koude pannekoeken.

Henk kleurde toen hij 't zag; dat waren de pannekoeken, waar Wimpie ook van gehad had gisteren. Hij

had lust te zeggen, dat hij er niet van wou, maar tegenover het hartelijk-moederlijke doen van buurvrouw, slonk zijn verzet; langzaam aan, terwijl juffrouw Stevens hem bediende van thee en pannekoeken, overkroop hem een warm gevoel van behagelijkheid, als genoot hij iets wat hij in lang niet gehad had. Stil zat hij te eten en te drinken en liet het kleintje op zijn knie meehappen en slurpen uit zijn kopje.

Juffrouw Stevens praatte over onverschillige dingen; ze moest maar niets meer zeggen over Henks vader. Vermeer was geen kwaje vent, ze mochten 'm altijd graag en 't was 'n jammer, dat hij z'n handen niet thuis had kunnen houden tegen die onderkruiper. Z'n vrouw zat er maar mee, die kon zich dood sloven en dat arme jong werd er heelemaal maltenterig van: altijd met de kinderen zeulen en eten koken... jesses wat 'n leven voor 'n jongen. Geen wonder dat hij sjagrijnig werd.

‘Mot jij nou niks meer leeren?’ vroeg ze in eens.

Henk, opgeschrikt uit zijn behagelijk genietend eten, lei 't stuk pannekoek. uit zijn hand.

‘Jawel buurvrouw,’ zei hij snel; ‘ik wil na de avondschool.’

‘Zoo, zoo,’ knikte juffrouw Stevens. ‘Zeker dan de andere winter?’

Henk knikte.

‘Ja,’ zei hij kortaf. Hij begreepde bedoeling van de vraag.

‘En wat nog meer?’ vroeg juffrouw Stevens.

‘Bij 'n timmerman,’ antwoordde Henk haastig.

Juffrouw Stevens herinnerde zich: Vermeer had wel eens ervan gepraat, dat Henk zoo aardig teekenen kon.

‘Teeken je nog wel es?’ vroeg ze.

‘Jawel, gisteren nog. Maar der is vanzelf niet veel tijd nou...’

Henk begon op zijn langzaam zorgelijken toon te vertellen; en toen de ander knikte, boog hij zich in kinderlijke vertrouwelijkheid naar haar toe.

Hij moest in eens meer vertellen.

‘Als vader terug is,’ zette hij aan met een lichte kleur,

‘dan gaan ik weer leeren. Ik wil lceren bouwen, huizen en...’

Hij zweeg; 't leek al te veel wat hij gezegd had.

Maar buurvrouw lachte hem niet uit.

‘Wat jij gelijk heb,’ viel ze gul bij. ‘Je mot maar zien, dat je wat wordt in de wereld. Je vader is ook 'n flinke vent, dat hebben we altijd gezeid.’

Henk Lachte haar toe, over zijn witte wangen sloeg roode vreugdeblos en zijn oogen blonken op.

‘'t Schaap!’ beklaagde juffrouw Stevens hem in zichzelf; ‘wat had ie der 'n weet van!’

In haar gulle verlangen, den jongen goed te doen, sprak ze voort: ‘Hij is driftig geweest; nô ja. Met 'n staking gebeuren der meer van die dingen.’

Henk knikte stil. In zijn keel kneep een prop en zijn oogen werden nat van tranen.

Buurvrouw sprak troostend voort: ‘'t Zou heel wat erger zijn als die gestolen had of wat gemeens gedaan. Maar 'n klap in drift, dat kan iedereen overkommen.’

‘Ja! ja!’ huilde Henk in een snik.

‘Nou jô,’ suste buurvrouw; ‘maak je eigen niet overstuur; ik zeg ommers juist, dat 't niks is.’

‘Ja,’ huilde Henk, ‘maar dat vader daar zitten mot... in 'n hok als 'n beest...’

De woorden verdronken in een gierenden huil; hij schoof Marietje van zijn knie, zijn hoofd bonkte op de tafel, heel zijn lijf schokte in snikken.

Nooit nog, zoo lang vader weg was, had hij zich zóó laten gaan op zijn verdriet; altijd hield hij zich in voor moeder of voor de kinderen of voor zichzelf, omdat 't kinderachtig leek te huilen. Maar nu, onbewust, voelde hij het vrije huilen als iets weldadigs.

Marietje, naast hem op den grond, huilde zachtjes mee.

Juffrouw Stevens keek 't een oogenblik aan: toen, ruw troostend, trachtte ze Henk op te beuren. Allà jong, niet zoo snotteren; je vader zei der best doorheen kommen; over 'n paar maanden is ie weer thuis. Hier drink nog 'n bakkie thee.’

Haar hand stootte Henk aan, tot hij, bedaarder zich

oprichtte en met zijn mouw over zijn oogen wreef. Een zucht dreef tusschen zijn lippen uit; ietwat verlegen nam hij het kopje thee, dronk het achter elkaar leeg.

Voldaan keek juffrouw Stevens 't aan.

‘Daar frisch je van op, hè?’ kwam ze vroolijk. Toen luisterend: ‘daar bennen Wimpie en Janus ook op de trap. Als ik 't niet docht! Ik had er de straatdeur inspres voor opengelaten.’

Voorzichtig stak Janus zijn hoofd om de deur; moeder wenkte hem met druk gebaren en met een lach om haar breeden mond noodde ze: ‘kom der maar in alle twee. Wij hebben niet gevochten; wat jij Henk?’

Henk knikte haar toe en zijn afhangende hand streelde Marietjes haar, als in behoefte om iets te liefkoozen. Wimpie's oogen schuchterden naar zijn broer. Toen Henk niets zei, schoof 't kind tevreden naast Janus op 't bankje achter de tafel.

‘Daar zit 't span voor de bokkewagen!’ grapte juffrouw Stevens en Henk lachte plotseling mee met kinderlijke vroolijkheid.

Bij het heengaan werd hij door buurvrouw gevraagd nog eens terug te komen. Zij had altijd wel 'n bakkie thee of koffie te veel.

‘Asjeblieft,’ zei Henk gemeend. En terwijl hij Marietje de trap afdroeg, floot hij een straatdeuntje.

Buiten staarde hij een oogenblik de straat in, spiedend wie daar waren van bekenden; als een vage pijn herkwam de gedachte aan het lachen van de buurt, maar zijn vroolijkheid doofde er niet in. Dapper, zonder verder omzien, stak hij de straat over naar huis.

Toen Wimpie vroeg: ‘bê je geen meer boos op buurvrouw?’ antwoordde Henk ietwat kortaf: ‘nee; ze wou geen kwaad van vader zeggen.’

III.

In het klare licht van een zoelen Aprilmiddag liep Jans met haar drie kinderen naar het station om haar man af te halen.

Waar het mogelijk was in de statische middagdrukte liepen zij alle vier naast elkaar; doch telkens bleek het noodig zich te verdeelen; dan liep Henk met het kleintje achter moeder en Wimpie aan.

Wimpie praatte druk over vader, doch zijn moeder gaf nauw antwoord.

In haar pijnde een tobberige bezorgdheid, die de vreugde om de terugkomst van haar man ten onder hield. Al de angstige gedachten van slapelooze nachten en van de oogenblikken, waarin zij niet gansch werd ingenomen door 't werk, flitsten in dit uur opnieuw door haar heen. Hoe zou Kees aan werk komen, nu hij gezeten had? En hoe zou 't voor hem zijn, als hij geen werk vond? Hij, de flinke, sterke kerel, die zoo'n hekel had aan luieren? Toch, onder het getob, bleef wel de vreugde, omdat hij tenminste weer vrij was en weer thuis zou zijn. 't Zou in ieder geval alles beter worden dan in dit jaar van ellende, voor Henk vooral. Wat was de jongen blij! 't Was of je 't hoorde in ieder woord dat hij sprak.

Even keek ze om naar Henk; hij praatte niet met 't kleintje; stil, met een lach om zijn mond, liep hij voort.

‘Schiet maar wat op Moe,’ riep hij nu; ‘'t is haast tijd voor het spoor!’

De jongen voelde heel zijn lijf doortrild van blijdschap en verwachting.

Als vader maar weer thuis is... dat was de telkens wederkeereiide gedachte geweest van heel het lange jaar; in Henks kinderverbeelding zou met vaders terugkomst alles verdwijnen wat hem en moeder hinderde en drukte.

En vaders brieven van de laatste weken hadden dat blijde verlangen nog opgedreven; vader schreef nooit meer - als in den eersten tijd - over de ellende van het opgesloten zijn, maar altijd weer over den dag, dat hij vrij zou komen, hoe blij hij zou zijn als hij de zon weer zag en als hij weer bij hen allemaal was, bij moeder en Henk en de kleintjes.

Gelukkig, dat de zon vandaag schijnt, dacht Henk met nieuwe verheuging.

Hij had zijn zondagsche pak aangetrokken en niet opgehouden of moeder moest haar zwarte japon aandoen van den schouwburg en de kleintjes ook in hun beste kleeren steken.

Jans had niet dan aarzelend toegegeven.

‘'t Is geen feest,’ weifelde ze, maar Henk had zóó blij geroepen: ‘Geen feest? en òf!’ dat zij haar weerstand opgaf.

Toch, toen zij de deur uitging, had haar schuwe blik de straat onderzocht en de ramen van de buren; zouden ze niet lachen omdat zij zoo op z'n zondags liepen? 't Was nogal de moeite om je mooi te maken als je man'n jaar gezeten had! Maar door deze schampere gedachle heen drong toch de blijdschap op en terwijl zij verontschuldigend in zichzelf overwoog: ‘ik doe 't om Henk,’ wist zij, dat 't toch goed was, de vreugde van den dag ergens in uit te vieren, al kon ze ook niet vrij blijven van plagende, tobbende zorg voor de toekomst.

In de hal van het station, waar de kilte opviel na het loopen in den zoelen lentedag buiten, stonden zij op een rijtje te wachten, dicht bij het contrôlehekje, waar de verwachte door naar builen moest komen.

Jans, met zenuwachtig gebaren, trok Wimpies blouse recht, en verbood Marietje, die smakkend zoog op haar

duim. Henk stond stil, zijn handen in zijn broekzakken, den hals iets naar voren gestrekt en de oogen gespannen speurend in de donkere stationsgang. Boven donderde een trein aan, stopte met scherp knarsen en bonkeriglawaaiend gestoot.

Van de trap aan 't eind van de gang begonnen de eerste reizigers te dalen; Henk rekte zijn hals, zijn handen in de zakken voelden nat van zweet

Ook zijn moeder staarde nu gespannen de gang in; de kleintjes, onder den indruk van het oogenblik, stonden stil gedwee naast haar.

In de schemerdonkere gang waren de gezichten der komenden niet te onderscheiden vóór zij vlak bij de contrôle waren; in de verte geleek het een wriemelende menschenhoop, waaruit eerst bij den nauwen doorgang de enkelingen zich losmaakten en te herkennen waren. Henk hoopte stil, dat *hij* 't eerst vader zien zou; moeder had vader nog pas gezien, zou hem misschien eer herkennen, schoot het door zijn hoofd, maar deze gedachte leek zoo beschamend dat hij er door kleurde en als bij een wedstrijd, zijn aandacht nog sterker spande.

'Vader! dag vader!' kreet hij plotseling, en zijn schorre jongensstem schoot zóó hoog uit in jubel, dat de controleur en de menschen om hem heen er om lachten.

Maar Henk merkte 't niet; in hem leefde alleen die ééne groote blijdschap, dat daar, vlakbij, zijn vader was en de kleinere, dat *hij* hem 't eerst gezien had; vóór zijn moeder drong hij naar 't hekje, ving vaders blijden hoofdknik op, voelde een oogenblik later vaders hand op zijn schouder en vaders mond op zijn wang. De klank van vaders stem was daar vlak bij zijn oor, al verstond hij door de opwinding de woorden niet.

Terwijl Vermeer en Jans elkaar begroetten, met een rustigen handdruk en een vluchttgen zoen, bleef Henks hand op vaders arm en altijddoor voelde hij duizelende blijdschap of hij zou willen gillen en toch niet kon omdat zijn keel dicht zat. Buiten, op het zonnige stationsplein, stonden zij een oogenblik stil, als in beraad, boe naar

huis te loopeo. Maar ze spraken niet; zwijgend keken zij elkander aan: Jans met medelijden om het bleeke uitzicht van Kees, dat haar nu in den zonnig-lichten dag meer opviel dan bij haar schaarsche bezoeken in de gevangenis, de man mot een vreemde zwijmeling om het nieuw-gelukkige, weer hier te zijn, in de zon en de vrijheid met zijn vrouw en de kinderen.

Henk hing aan vaders arm, met zijn oogen bedelend dat vader hem aan zou kijken.

Na een paar seconden, moeilijk en langzaam, wrongen zich de eerste woorden uit hen los: een vraag van Vermeer: ‘hoe gaat 't jullie allemaal?’, en het antwoord kort en onbestemd: ‘goed... goed...’

Dan een zucht van den man, een onwillekeurig strekken van de armen en een noodend: ‘kom vader’, van de vrouw; dat hem deed glimlachen van stil geluk omdat hij 't in zoo langen tijd niet gehoord had.

Aan vaders arm liep Henk naar huis; moeder met de twee kleintjes er achter, zooals zij in vorige zomers vaak geloopen hadden, als moeder den kinderwagen reed.

Henks warme oogenkijk nam vaders gezicht op. Bleek was 't met een vreemde bolheid; dat kwam door 't opgesloten zijn in de cel.

Henks arm schokte en zachtjes vroeg hij: ‘vader?’

‘Ja,’ gaf Vermeer terug, zijn hoofd iets voorovergebogen naar den jongen, die nog niet tot zijn schouder reikte.

Maar Henk wist niets te zeggen: hij kon enkel maar stil-gelukkig lachen toen vader naar hem keek.

‘Je bent gegroeid,’ zei Vermeer, ‘maar 't vet zit je niet in de weg.’

Het viel Henk op als iets vreemds, dat vader niet lachte bij het grapje. Vroeger zou vader er wel bij gelachen hebben; nu bleef zijn gezicht ernstig, verdrietig bijna.

Door de verwondering om dat vreemd-ernstige van vader vond hijzelf ook geen vroolijk antwoord; niets als: ‘nee vader.’

Toen liepen ze weer zwijgend voort.

Henk wees op een nieuw gebouw, dat onder de kap stond.

Dat was er verleden jaar nog niet.'

Vermeer schudde 't hoofd.

'Nee.' En peinzend: 'de nieuwe Mulo-school, niet?'

Henk knikte en bewonderend zei hij: 'Ja; weet u dat nog?'

Voor den jongen was in dit oogenblik de gedachte aan de gevangenis als weggevaagd, zijn vaders antwoord deed hem ontstellen.

'Ja jongen; dáár,' met een handgebaar over zijn schouder wijzend; 'geven ze je tijd om de dingen te onthouwen.'

Henk zei niets meer: weer zag hij vader in de cel... hij zou willen vragen hoe dat was, maar durfde niet. Stil. met iets verdrietigs liep hij voort.

Ook Vermeer sprak niet meer; het eerste vreugdegevoel was weggezakt onder een vage verwondering omdat hij zich zoo vreemd voelde: moe en slap, met een akelige weeheid in zijn maag. Ja, ze knauwden je daar, tusschen de vier muren: een klein kunstje!

Even keek hij om naar zijn vrouw; zij knikte hem toe en ook in haar rees dezelfde verwondering, die Henk straks voelde omdat haar man zoo strak bleef.

''t Is zuiver warm in de zon,' zei ze wat dichterbij.

Vermeer knikte.

'Ja, 't doet je botten goed, maar m'n kop ken er niet meer tegen.' En nu voor 't eerst met een lach: ''t zal wel wennen: vooruit maar.'

Henk. dadelijk opgevrontijkt. nu vader vroolijk deed, lachte hardop en nu leek 't ook wel weer of alles goed zou worden.

Thuis wachtte de thee; Vermeer liet zich neer in zijn rieten stoel en legde de handen op de leuningen met een onwillekeurig gebaar van in bezit nemen.

Met een zucht zei hij: 'Ja nou zijn we weer bij mekaar.'

Hij tilde 't kleintje op zijn knie; het kindje lachte ver-

legen voor den vreemde, dien zij zich niet herinnerde, zat te zuigen op haar vingertje. Maar Wimpie, aan vaders knie, begon kakelig druk te vertellen van janus, die een konijntje had.

Henk zat aan de tafel: tevreden omdat alles zoo feestelijk leek: moeder thuis in haar zwarte japon en 't allerimmeste: vader weer in zijn stoel.

Vermeer rekte zich uit.

‘Heb je de kameraden nog gezien in die tijd?’ vroeg hij aan zijn vrouw.

Zij schudde 't hoofd.

‘In 't begin zijn ze wel es gekommen, maar ik had geen tijd om te zitten kletsen. Ik moest vort, dâ's vanzelf.’

‘Ja, ja,’ gaf hij toe; ‘je heb het hard gehad die tijd.’

En heftig, zijn oogen oplichtend in moeilijk bedwongen woede:

‘'n Vrouw laten ze zich doodzwoegen en 'n sterke vent krdpeeren van verveling. En dat allemaal omdat ik die smeerlap 'n opzaniker gaf.’

Zijn vrouw haalde de schouders op.

‘Je mag eenmaal je eigen rechter niet zijn,’ zei ze stil.

Vermeer stoof op.

‘Ik was m'n eigen rechter niet; ik kwam op voor allemaal tegen die onderkruiper!’

Marietje geschrikt van zijn stem, die schor klonk in de drift van den uitval, worstelde om van zijn schoot te komen. Vermeer zette haar zachtjes op den grond, glimlachte flauwtjes toen het kleintje bangelijk tegen Henks knieën aankroop, haar gezicht weg in het afhangende tafelkleed.

Kalmer sprak hij voort: ‘Nee, spijt heb ik er geen minuut van gehad.’ En stiller nog: ‘alleen hen ik blij, dat ik 'm niet heb doodgeslagen.’

De vrouw rilde even.

‘'n Moord...’ zei ze dof.

Maar Vermeer, levendiger, ijverde: ‘Dat zou het niet zijn geweest. Zijn gerechte straf; anders niet Toch... je denkt zooveel als je zoo lange dagen alleen bent...

de straf zou te zwaar zijn geweest. Maar dat hij een klap hêt gehad, dat is goed geweest, 'n les voor z'n leven. Daar heb ik dat jaar achter de tralies voor over.'

Henk ontstelde: daar was dat vreeselijke woord, dat pijn deed of ze je met een mes staken! Zijn gezicht werd wit en strak en zijn hand, die Marietje streelde, begon te beven.

Vermeer noch zijn vrouw letten op den jongen; de man trommelde zachtjes met zijn vingers op tafel, zijn vrouw in wat verdrietig peinzen, slurpte haar thee.

Na een oogenblik zei Vermeer weer: 'bedonderd maar, dat jullie er zoo om heb moeten tobben.'

En de vrouw, sprekend uit haar angstige gedachten van al die maanden:

'Ja... en nou... wat zal 't nou?'

Henk sprong plotseling op; en huilend smeekte hij: 'hè nee! beginnen jullie nou niet zóó! Alles was net zoo fijn: vader terug... en...'

De woorden verdronken in een snik.

Beiden, Vermeer en zijn vrouw ontstelden van het verdriet van den jongen.

Vermeer stak zijn hand uit, trok Henk naar zich toe, 'suste: ''t is toch nòg fijn, malle kerel.' En opgewekter: 'kom moeder, kop op!'

Jans vertrok haar mond tot een bleeken glimlach en in hare oogen, op Henk gericht, glansde weer de verteedering, die was als herinnering aan jeugd.

'Henk is zoo'n trouwe zorg geweest,' prees ze. 'Vader en moeder tegelijk voor de kleintjes.'

'Ja, ja, dat heb je me verteld.' Vermeers hand streek Henk over 't hoofd. De jongen werd verlegen onder den lof en tegelijk pijnde in hem een vage verdrietigheid omdat vader zoo stil deed, zoo anders dan vroeger.

Wimpie, even weggeloopen naar de kast, kwam met een prentje bij vader staan, maar Henk nam 't hem af met plagend gebaar, stopte 't in zijn zak.

En toen Wim er naar greep, weerde hij het kind af, lokte het tot wild stoeien, waarbij zijn eigen stem nu

eens hoog kinderiijk uitschoot dan weer schor bromde met mannelijk geluid.

Vermeer, bij het onverwachte lawaai, knipte met de oogen; zijn vrouw, weg in haar tobbende peinzen, scheen het rumoer niet op te merken.

Maar toen Marietje er tusschen schoot met schelle gilletjes als een stoomfluit, beukte plots Vermeers vuist op tafel en zijn stem gebood forsch: ‘Hou op met dat lawaai!’

Henk, geschrikt, stond in eens stil en zijn wangen, warm door 't stoeien, werden purperrood. Hij duwde Wimpie het prentje in de hand, viel zelf neer op een stoel, zat er hijgend met een gevoel van beschaming. Maar tegelijk sloeg vreugd in hem op om die forsche stem van vader en in eens begon hij weer te lachen. En toen moeder verweet: ‘Henk! hoe kom je zoo druk?’ schreeuwde hij 't uit: ‘ik ben ook zoo blij, 't is zoo immes lekker dat vader der weer is!’

Hij sprong op, naar zijn vader toe, sloeg de armen om zijn hals, zoende zijn ruwe wangen, en zijn lach sloeg over in een diepen snik, waarin zijn geluk voor 't eerst uiting vond.

De verdrietigheid van straks was vergeten; hij voelde vaders arm om zich heen en nu was daar vaders oude lach en de harde stem, zonder dat akelige doffe, dat van een vreemde leek. Door den jongen voer een weldoend besef, waarvoor hij geen woorden zocht, het besef dat nu wezenlijk alles goed was. En voor Vermeer werd in dit oogenbiik, 't eerst sinds de gevangenisdeur achter hem dichtsloeg, de dofheid in zijn hoofd werkelijk doorbroken door de vreugd om zijn vrij-zijn. En ook werd het hem bewust hoe zijn grootste, martelendste verlangen in het jaar van eenzaamheid was uitgegaan naar zijn oudsten jongen.

‘Henk, jongen! nou zijn we weer bij mekaar. En nou zallen we es poot-an spelen, dat moeder 'n beetje dikker ken worden en jij ook an 't werk komt; niet?’

Zijn donkere oogen in den stoeren bleeken kop blonken op en Henk keek hem aan en knikte blij met natte oogen en een lach om zijn mond. Jans, met 't kleintje

op schoot, keek het aan. Dat was weer net als vroeger, overdacht ze: Henk en zijn vader, twee handen op één buik. Kees hield nog meer van de jongen dan van zijn vrouw. Haar hinderde 't niet: als zij maar wat minder hoefde te zwoegen. Dat zou nu ook beter worden: 't was een hard jaar geweest. En alsof plotseling de moeheid na dat jaar van moeite haar overkroop, sloot zij de oogen en voelde als genot de matheid van den slaap haar door de leden trekken. Ook het kleintje op haar schoot dommelde in; Wimpie in een hoek op den grond, knipte prentjes uit. Vermeer stootte Henk aan, wees knipoogend in moeders richting en de twee dempten hunne stemmen tot halve fluistering.

'Heb je nog geteckend in die tijd?' vroeg Vermeer.

En Henk, blij, antwoordde: '’n heele stapel teekeningen! Baas Driesen hêt ze gezien en hij wil me op de winkel nemen om 't timmervak te leeren. En...' hij aarzelde, maar toen in eens gooide hij toch de vraag eruit: 'mag ik na de avondschool 't andere winter?'

Vermeer wiegde 't hoofd heen en weer.

'We zallen zien,' beloofde hij. 'as ik goed werk vind...'

Henk knikte, plotseling weer in de oude bezorgdheid van dien winter.

'Ja, anders ken 't niet; dâ's vanzelf.'

'Moeder mot ook wat meer der rust hebben: die schouwburg nekt der.'

En zachter fluisterend: 'kijk nou dat gezicht als ze slaapt. Van 'n oud wijf, zou je zeggen.'

Henk schudde meewarig 't hoofd.

'Ze hêt wat gesjouwd van 't winter,' kwam hij ouwelijk en samen zaten ze een oogenblik stil in meewarigheid.

Als had deze meewarigheid haar geraakt, schrikte de vrouw plotseling wakker, heesch zich overeind met een schok, keek met lodderig-verbaasde oogen naar de anderen.

'Hè,' zuchtte ze; 'ik was zuiver weg.'

Vermeer knikte haar toe.

'Wat je gelijk hêt,' kwam hij goedig.

De vrouw stond op, het slapende kleintje in haar armen.

Behoedzaam legde zij het in de bedsteê, duwde de deuren dicht, liep nog wat stijf-strompelend in de richting van de deur.

Even nog keerde zij zich om.

‘Dâ's waar: je heb er nog niks van gezeid, dat we nou vóór huizen.’

‘O ja... en de achterkamer an 'n ander.’

Juffrouw Vermeer zuchtte en op haar man toegaand, fluisterde zij: ‘wat zel ik blij zijn as die de laan uit ken.’

Vermeer glimlachte.

‘Is 't zoo'n kwaje?’

‘O nee, daar niet van. Maar dat dat mensch in mijn kamer huist... alleen daarom heb ik al 'n hekel an der!’

‘De stumpert!’ lachte Henk met pretlichtjes in zijn oogen. ‘O vader, 't is toch zoo'n lollig menschie: u lacht je vast 'n kriek om der!’

‘Dan moet ik der gauw zien. An lachen heb ik net gebrek.’

‘Hooren ken je der al!’ viel Jans uit, vinnig, zoodra het de indringster gold. ‘Hoor! der machine.’

Even zwegen allen in luistering.

‘'t Lijkent wel of der wonder wat te hooren is.’ spotte Henk proestend; en harder nog lachend: ‘nou komt der muziek: ze gaat zingen.’

‘Blèren! ken je wel zeggen!’ viel zijn moeder in.

Meteen liep zij de kamer uit naar de keuken.

Vermeer zat stil, als luisterde hij met de kinderen mee naar het schrale gezang, dat in gillende toontjes uitschoot boven het gedreun van de naaimachine, maar in zijn hoofd kwamen en gingen de gedachten, zooals ze gekomen en gegaan waren in de eindelooze uren van eenzaamheid in de cel.

Want dat was voor hem het vreemdste geweest van het verblijf in de gevangenis: dat het zooveel gelegenheid liet tot denken.

In zijn leven van arbeider was weinig tijd voor rustig denken geweest en ook ontbrak de gewoonte, al was de neiging er wèl. Soms, na een vergadering of na het lezen

van wat de socialistische lectuur bood aan brochures en licht begrijpbaar grooter werk, had hij wel verlangd, de rust te vinden om het gehoorde en gelezene goed en diep te overdenken, maar op de fabriek had hij zijn hoofd noodig bij zijn werk als magazijnmeester en thuis was er zijn vrouw en 't rumoer van de kinderen of de kameraden kwamen praten.

In de cel, na de eerste dagen en weken van opstandig verzet, toen hij zich voelde ondergaan in benauwing, was de rust gekomen, eerst gevoeld als vage verwondering, doch allengs aanvaard als vreugde bijna. De gevangenschap bracht een nieuwe vrijheid: de vrijheid tot denken... en zijn leven, schijnbaar zoo effen van loop tot aan de catastrofe, die hem voor den rechter bracht, bleek rijk genoeg aan gebeuren om overdacht te worden. Dat gebeuren hing meestal samen met den grooten arbeidersstrijd: al zijn zorgen, zijn moeilijkheden, waar zijn vrouw hem niet begreep, waren in verband te brengen met zijn medeleven in dien strijd en dit medeleven zelf, tot nu toe spontaan, intuïtief bijna, werd in de stille uren van eenzaamheid verdiept tot onwrikbare levensovertuiging, die elk offer waard was. En tegelijk lichtte er iets zachters doorheen dan te voren: een gevoeligheid, die altijd in hem leefde, maar die tot nu toe alleen zich uitte in de genegenheid voor vrouw en kinderen. In de maanden van eenzaamheid had dat zachte zich verwijd tot meevoelen met het lijden van de geheele menschheid: hij begreep nu klaar, hoe de groote arbeidersstrijd wijder strekking had dan het veroveren van kleine lotsverbete ringen, zooals de vakvereeniging ze bevocht: in oogenblikken van diepste stilte had hij als in een vreemde vervoering de toekomst voor zich zien oplichten: de toekomst, waarin plaats zou wezen voor ieder mensch om aan zijn geluk te werken.

Met den gevangenis-dominé, humaan, maar ietwat bekrompen man, had hij vaak lange twistgesprekken gevoerd over de mogelijkheid van een socialistische maatschappij; waarbij de ander hem dikwijls met wetenschappelijke

betoogen in een hoek drong. Maar Vermeer voelde zich nimmer verslagen, was een volgenden keer weer klaar om met ‘dominé te bekochten’, zooals hij lachend zei. De predikant had eerst gepoogd - zooals hij bij alle gevangenen deed - berouw in den gevangene te wekken over de daad, die hem tusschen de vier muren bracht, maar Vermeer wees hem dadelijk terug: hij had den onderkruiper gestraft, dat was goed geweest. ‘Zooals u 't goedvindt dat de rechters mijn gestraft hebben,’ voegde hij er bij met oen lach, die dominé ietwat van zijn stuk bracht. Over berouw was verder niet tusschen hen gesproken. Nu, in de eerste uren van zijn bevrijding, was de buitenwereld voor Vermeer als iets vreemds, dat hem geluk beloofde als 't hem weer gewoon zou zijn geworden.

Voor 't oogenblik voelde hij zich nog een ander dan vroeger en aUes was ook anders; hij miste zijn betrekking, zou moeten zoeken en bedelen misschien om werk.

Als magazijnmeester, zooals hij geweest was, zouden ze hem niet meer lusten; Jans en de kinderen zouden 't misschien nooit meer hebben als vroeger. En toch... ze verwachtten dat het zóó weer worden zou; hij had altijd een goed weekgeld gemaakt, ze hadden geen armoe geleden vóór dit laatste jaar. Dapper had Jans er zich doorheen geslagen, maar ze had veel te veel gesjouwd. En Henk... wat 'n armoedzaaiertje leek hij met zijn smalle snoet; hij kon wel met de konijnen door de tralies eten! Met onwillig gebaar stond Vermeer plotseling op, rekte zich uit, ging naar de keuken, waar Jans varkenslapjes braadde op 't gasstel.

Henk en de kleintjes volgden.

Vermeer snoof den geur op.

‘Wat brouw je voor lekkers moeder?’ vroeg hij opgewekt. Toen zijn vrouw haar gezicht naar hem toekeerde, viel 't hem opnieuw op, hoe oud zij was geworden in dat jaar.

‘Zachts dat we wat hebben vandaag,’ zei ze met de zucht, die haar tot gewoonte was geworden; ‘Zondag hebben wij inspres 't vleesch gelaten om 't vandaag te hebben.’

Henk viel vroolijk bij: ‘nou Moe, we motten oksgewoon smullen vandaag! wat jij?’

Als echootjes herhaalden de kleintjes achter Henk; ‘smullen! smullen!’

Vermeer lachte.

‘Dat heb ik in geen jaar geroken!’

‘Wij hebben der ons ook niet in verslikt,’ kwam de vrouw, maar Henk vertelde vroolijk, hoe hij eens in dien winter een heelen dag den groentewagen had gereden voor den groenteboer op de hoek.

Wimpie mocht meerijden op de kar en Marietje was bij juffrouw Stevens. En 's avonds gaf de boer hem een maal appels en aardappelen en twee kwartjes: daar had hij stilleijes vette lappen voor gekocht en toen moeder den anderen middag thuiskwam, kreeg ze heete bliksem met vette lappen.

‘Wat echt hoor! zelf verdiend!’ eindigde de jongen.

Vermeer lachte.

‘Kon je die klaarmaken?’ vroeg hij.

‘Ik had 't an juffrouw Stevens gevraagd.’

‘Zoo... heb jullie Stevens gesproken in die tijd?’ vroeg Vermeer. Maar zijn vrouw weerde bijna vinnig af: ‘ik niet hoor! Ik heb na geen mensch uit de buurt omgekeken!’

Felle blos sloeg haar over de bleeke wangen en Vermeer begreep, dat zij zich geschaamd had over hem.

‘Geen mensch kon op jou wat te zeggen hebben,’ zei hij stiller.

‘O nee, daar niet van. Maar ze kletsen vanzelf over ons, over jou en... dat mot ik niet Maar de kinderen, nou ja, die gingen er.’

‘En één keer was Henk toch zoo kwaad op Janus z'n moeder,’ viel Wimpie er tusschen.

‘Hou je bek!’ verbood Henk, maar Wim, voelend dat met vaders thuiskomst Henks oppergezag weg was, stoorde zich niet aan 't verbod.

‘Hij hêt temet met der gevochten!’ ging hij voort, zijn oogen glunderend van pret omdat hij zoo iets vertellen kon.

‘Als ik daar nou ies van weet, mag ik doodvallen,’ verbaasde zich Jans.

Vermeer keerde zich lachend naar Henk.

‘Waarom was dat?’ begon hij te vragen maar stokte bij 't zien van den jongen, die vuurrood van drift op Wim was toegeschoten, hem bij den arm heen en weer schudde.

‘Leelijke gemeene aap!’ schold hij.

Wimpie, eerst nog lachend met een treiterig trekje om zijn mond, begon te huilen.

‘Laat dat kind los!’ gebood Vermeer kwaad.

Henk gehoorzaamde, maar zijn oogen, fel van drift, bleven op het schreiende kind gericht. En toen na een paar seconden de drift slonk, bleef in hem een schrijnerige pijn. omdat er op dezen blijden dag iets akeligs gebeurde.

Op vaders gebiedende vraag: ‘zeg op, waar was dat om?’ wist hij niet dan stamelend antwoord te geven.

‘Och... ze had... gezeid... wat gezeid van jou, vader.’

‘Zoo.’

Het rustige woord verbaasde Henk, deed hem verlangen, juffrouw Stevens te verdedigen, als had vader of hijzelve haar beschuldigd.

‘Maar ze meende 't niet erg,’ hakkelde hij, zijn gezicht vuurrood, ‘ze vindt 't niks niet erg wat je gedaan hêt...’ En als een verlossing zich de woorden herinnerend, juist zooals ze door de vrouw gezegd waren: ‘'n klap in drift, dat ken iedereen overkommen!’

Vermeer knikte en zijn oogen, donker en ernstig, bleven op Henk gericht.

‘En als 't nou es niet in drift was geweest?’ vroeg hij langzaam.

De jongen werd verlegen, maar Jans vinnig, viel uit: ‘praat toch geen malligheid, Kees; 't was ommers in drift, dat hebben de heeren van 't gerecht zelf gezeid.’

‘Maar *ik* heb 't niet gezeid.’

Er klonk humor in Vermeers toon; Henk blikte onzeker van vader naar moeder; gingen die temet ruzie krijgen? Maar de vrouw had zich weer omgekeerd, lette

alleen op haar pan met eten, als wou zij niet verder over dat onderwerp doorgaan.

Vermeer ging zitten.

‘Luister eens Henk,’ begon hij langzaam, met nadruk: ‘het is *niet* in drift gebeurd; de kerel had die klap dubbel en dwars verdiend. Zei je dat goed onthouwen? En as juffrouw Stevens of 'n ander der weer over beginnen, dan zeg je dat maar, verstaan?’

‘Ja vader,’ zei Henk kleintjes.

De vrouw keerde zich om van het gasstel.

‘Och...’ kwam zij wrevelig, ‘wat begrijpt dat kind daar nou van?’

‘Hij moet er alles van leeren begrijpen, daar is hij oud en wijs genoeg voor. Je ken mijn kameraad al zijn, wat jij jô?’

Henk knikte en zijn oogen blonken op in blijdschap. Maar zijn moeder weerde af: ‘Je bent geloof ik vergeten, hoe oud Henk is. Heelegaar vijftien jaar!’

Knorrig begon zij het eten naar de kamer te dragen, de kleintjes volgden haar als diertjes achter wie ze te eten geeft. Henk en Vermeer bleven als vanzelf een oogenblik achter.

Henk verlangde aan vader te zeggen hoe blij hij was, dat vader dat gezegd had van zijn kameraad zijn, maar hij vond geen woorden, raakte maar even, lichtjes, vaders schouder aan.

Maar toen vader opkeek, hem in de oogen, voelde de jongen opnieuw de heerlijkheid van dezen dag. Aan vaders arm hangend kwam hij de kamer binnen, en reikend in de bedsteê, greep hij een glas met een bos roode tulpen, zette ze naast vaders bord.

‘Hoe kom je daaran?’ vroeg moeder. En Henk lachend, met ongewone uitgelatenheid, vertelde: ‘gekocht van me opgespaarde centen! Acht centjes maar jongeheer! geluk der mee!’

IV.

Toen allen zaten om de tafel, witgedekt overhel geheele blad, met de roode tulpen vuurglooiend naast vaders bord, rees in de vrouw een stil genoegelijke blijdschap, als was alles beter geworden. Het was weer als vroeger: de geëmailleerde schotel met de lapjes, drijvend in ruim vet en de andere grootere vol kruimig gele aardappels. En dan de derde schaal: spinazie! voorjaar! Te feestelijk leek 't bijna; of de zilveren vloot binnen was gevaren! Goddank, dat zij tenminste vanavond geen schouwburg had; ze kon op haar gemak borden wasschen en dan nog wat kousen stoppen.

Vermeer deed zich te goed aan 't maal en onder het eten groeide zijn opgewektheid.

'Dat geeft je weer wat vastigheid in je lijf, wijf! die gevangeniskost ken je kedo krijgen!'

Jans lachte flauwtjes en de gedachte schoot haar door 't hoofd, hoe er nu elken dag weer eten voor een mond meer moest zijn. Zij zuchtte en heel haar genoeglijke stemming scheen onder te gaan in dien zucht.

'Je zel 't hier ook wel minder vinden as vroeger,' zei ze moeilijk.

Maar Vermeer, opgewekt door het maal, trachtte haar op te vroolijken.

'Kom moeder, niet zoo benauwd! Morgen an de dag ga ik werk zoeken.'

'Zoeken ja... maar vinden? dat 's 'n tweede.'

'We zallen maar hopen;' herhaalde Vermeer. En Henk

zachter, sprak 't na op zijn zorgelijk toontje van dien winter: ‘we zallen maar hopen.’

Ze zalen nog aan tafel, toen er bedeesd aan de deur werd geklopt; op Vermeers ‘binnen!’ week de deur halverwege open en door de opening gleed juffrouw Aaltes schriele lichaampje.

Marietje riep dadelijk: ‘da..a..g!’ zat te wippen in haar kinderstoel van verlangen om bij de bezoekster te komen. De anderen knikten; Vermeer met onderzoekende verwondering, 't Menschje grijns-lachte verlegen omdat 't eten nog niet afgeloopen was; maar haar nieuwsgierige oogjes speurden naar wat er op de schotels gelegen had.

‘Goeienavond samen,’ groette ze vriendelijk-schuchter. ‘Mag ik effetjes kommen buurten?’

‘Met alle plezier hoor juffrouw.’ Gul schoof Vermeer een stoel bij; zijn vrouw stond op, begon iets luidruchtiger dan noodig was, 't eetgerei naar de keuken te brengen.

Henk ruimde de tafel verder op, terwijl Vermeer een pijp stopte.

Juffrouw Aalte liet haar hoofdje een oogenblik stil wiegelen; haar spiedende oogen onder de bijna witte wenkbrauwen, namen Vermeer op, voorzichtig maar scherp.

‘Ik most effetjes kennis maken,’ zei ze genoegclijk. ‘ik woon al zoo lang in uw huis.’ En zichzelf in de rede vallend, de oogen op de roode tulpen: ‘Nee maar, hoe vin je? wat 'n mooie bloemen!’

‘Van mijn,’ zei Henk snel.

‘Och... is 't waar jongen?’ En op mee wangen toon: ‘ja je zal ook wel blij zijn vandaag.’ Opnieuw keek ze Vermeer aan. ‘Dat u nou...’ ze zweeg, verward en verlegen.

Vermeer, lachend, vulde den zin aan... ‘een jaar in de kast hê gezeten.’

Over juffrouw Aaltes gezichtje wolkte donkere blos.

‘O nee, nee... dat meende ik niet,’ weerde zij af.

Maar Vermeer, altijd op denzelfden vroolijken toon, hernam: ‘natuurlijk wou u dat zeggen. En 't is niks erg hoor! er zijn der meer die denken dat je een soort, wild beest bent als je daar bent geweest.’

Juffrouw Aalte voelde zich gerustgesteld. Als hij 't zóó opnam, kon ze veilig een paar vragen doen, die haar op de tong brandden.

Zij schoof haar stoel iets dichter naar Vermeer toe en zich overbuigend vroeg ze, haar stem ietwat gedempt en verzacht in fleeming: ‘had u 't daar erg slecht?’

Henk, klaar met opruimen, was ook bij de tafel komen zitten; Wim in zijn hoekje op den grond, bladerde in 't boek van Gulliver.

Juffrouw Aaltes vraag deed Henk ontstellen; hoe dorst ze dat zoo maar te vragen? En toen vader antwoorden ging, voelde de jongen een heete rilling over zijn rug gaan, of hij iets verschrikkelijks zou hooren.

Haastig, bij vaders eerste wroorden al, sprong hij op, liep naar de keuken om er moeder te helpen hij 't borden wasschen.

‘Ik ben zoo klaar,’ zet Jans; ‘'t is temet de moeite niet dat je helpt.’ En vinnig: ‘wat doet dat mensch binnen?’

‘Niks. Praten,’ antwoordde Henk kortaf. Hij zou niet aan moeder vertellen wat juffrouw Aalte gevraagd had, dat zou moeder maar giftig maken.

Terwijl hij de pan uitschuurde in den gootsteen, luisterde hij of zijn oor geluid ving uit de kamer, ineens hoorde hij vaders lach, luid en zwaar, zooals vroeger. Vandaag had vader nog niet zoo gelachen, 't Deed Henk goed, of hij iets teruggekregen had, waar hij lang naar had gehunkerd.

‘Hoort u dat?’ vroeg hij zijn moeder.

Juffrouw Vermeer haalde de schouders op.

‘Ze schijnt nogal lollig ook te zijn,’ smaalde ze.

Maar Henk, toen het lachen opnieuw klonk, kon 't in het keukentje niet meer uithouden. De pan in den steek latend, liep hij terug naar de kamer. 't Was er lichter dan in de keuken: door het ééne raam viel gouden schijn van de avondzon binnen; en in dien schijn zat de man, zijn gezicht half afgekeerd van het licht, zoodat zijn donker haar er tenvolle door werd beschenen tot in den

stoeren nek. Op het oogenblik, dat Henk de deur open deed, klonk weer die zware lach en de jongen zag vaders oogen op zich gericht met de oude vroolijkheid erin.

Naast Vermeer zat juffrouw Aalte nog in gemakkelijkknusse praathouding, Marietje op haar schoot; een oogenblik voelde de jongen iets als vage jaloerschheid op 't menschje, dat vaders oude lach gewekt had. Maar dadelijk schoot het hem door 't hoofd, hoe hijzelf voorspeld had, dat vader om haar lachen zou en zijn oogen antwoordden met verstandhouding op vaders vroolijken blik.

Juffrouw Aaltes gezichtje stond als gerekt in verbazing.

‘Henk, nee maar, hoe vin je? Je vader doet verhalen... zoo griezelachtig! Van muizen en ratten die bij hem in 't kamertje kwamen...’

‘De cel, zegt u maar,’ kwam Vermeer.

Juffrouw Aalte schurkte zich en een kleurtje veegde als een rood verfje over haar witte wangetjes.

‘'t Is zoo'n akelig woord,’ zei ze met een rillinkje.

‘Niks an hoor juffrouw woord, je zit er zoo lekker as kip, ik ken 't u anrecommendeeren,’ spotte Vermeer met opzettelijke ruwheid.

‘Nee maar, hoe vin je? Anrecommandeeren...’ Juffrouw Aaltes korte armpjes sloegen een gat in de lucht.

Zij voelde zich opeens slecht op haar gemak, als was zij in onbehoorlijk gezelschap geraakt. Het woord ‘tuchthuisboef,’ schoot haar door 't hoofd, ze bad eigenlijk niet met dien man moeten praten. En ze was nogal alleen met hem gebleven! God weet wat hij haar had kunnen doen. Straks, in haar nieuwsgierigheid om den man te zien, had zij aan dat alles niet gedacht, maar nu kon zij geen oogenblik langer blijven.

Met schutterig bewegen deed zij Marietje van haar schoot glijden en stond op.

‘Ik moet heusch weg...’ zei ze verlegen.

‘Zoo in eens juffrouw? 't Lijkent wel of u de duvel hier gezien hêt.’

Juffrouw Aalte voelde zich angstig worden. In 't wegschemerende licht teekende Vermeers gestalte zich breed

af tegen het raam; zij zag 't met schrik. Wat een groote man was 't! Als hij eens kwaad wou... Ja, ze moest uit dit huis vandaan: ze zou geen nacht meer rustig slapen.

'Ik heb nog naaiwerk.' zei ze zacht, met een gevoel alsof die man haar vast zou houden.

Als een verademing boorde ze hem zeggen: 'dan zallen we u niet tegenhouwen.'

'Nee... nou dag meneer, dag Henk, dag Wimpie, dag Marietje, m'n hondje...'

Zij zoende het kleintje met smakkende kusjes, knikte tegen de anderen, liep op vlugge dribbelpasjes de kamer uit.

In de gang ontmoette zij Jans.

'Gaat u al weg?' vroeg de vrouw, 'net nou ik klaar ben!'

Juffrouw Aalte hoorde de scherpte in de vraag.

'O nee...' lachte ze witjes, 'nee juffrouw, zoo is 't niet gemeend.' En heldhaftig: 'ik wil nog wel'n beetje blijven praten.'

Maar de ander weerde vinnig af. 'O nee, daar niet van; u heb je werk, dâ's vanzelf.'

'Juist, juist,' beaamde juffrouw Aalte verheugd; 'en iets mompelend van 'rouwgoed, dat niet wachten kon', gleed zij de ander voorbij en slipte als een muis haar kamer in.

Omzichtig draaide rij den sleutel om in 't slot, bleef even luisterend staan, haar handen tegen haar borst gedrukt. Als zij 't eens gehoord hadden! ze draaide nooit haar kamer af, 't stond zoo raar vond ze. Maar nu de man terug was, nu moest 't wel, nu gaf 't geen pas om met je deur open te slapen. Ze giebelde even door een invallende gedachte, maar dadelijk weer neep de angst omdat zij onder één dak zou slapen met een tuchthuisboef.

Binnen lachte Vermeer om ''t malle merakel van 'n menschje', dat hij de doodschrik had opgejaagd met zijn verhalen van de cel.

'Hoe ken je daar gekheid over maken?' verweet Jans.

En Henk: 'ja, dat zou ik ook niet kennen.'

Maar Vermeer, met zijn rustig-betoogende stem, waar

nog iets in scheen te leven van zijn lach, verklaarde: ‘Mensch, als je daar heb gezeten zooals ik, ken je der gerust gekheid over maken. Die dat niet meer kennen, dat bennen de ellendigen: dat is om medelijden mee te hebben. Mijn hoeft geen mensch te beklagen.’

‘Beklagen... dat is 't woord niet,’ wierp zijn vrouw tegen. ‘Maar je ken toch maar niet weten wat de gevolgen zijn.’

Toen week de lach van Vermeers gezicht: het werd van een hooge stille ernst: ‘De gevolgen neem ik voor mijn rekening,’ zei hij zwaar.

Even hing zwijgen.

Jans durfde niets meer tegenwerpen, doch haar ongerustheid was niet gestild. Als er armoe geleden moest worden, kwam 't evengoed op haar en de kinderen neer: daar kon Kees niets tegen doen, al sprak hij van voor zijn rekening nemen.

Henk zat zijn vader aan te kijken in stille bijna angstige bewondering, die geen plaats liet voor twijfel. En vaag dacht hij: vader zal alles goed maken, ook al vindt hij geen werk.

‘Ga je mee nog 'n straatje om?’ vroeg Vermeer aan Henk.

De jongen, verheugd, stond dadelijk klaar.

‘En als we thuis kommen 'n bakkie koffie, niet moeder?’ vroeg Vermeer.

En Jans beloofde: ‘ja hoor! ik stop er de kleintjes vast in.’ En tot de kinderen: ‘zeg je vader goeiennacht.’

Vermeer bukte zich, tilde de kinderen omhoog, in elken arm één, zoende ze op de wangetjes. ‘As ik thuis kom stop ik jullie nog es toe,’ beloofde hij, en met een lichten zucht als besefte hij nu eerst, hoe hij dat toedekken van de kinderen gemist had: ‘dat is me in lang niet overkommen.’

Door den klaren April-avond liepen Vermeer en Henk door de stegen, die naar de drukke winkelstraten voerden.

De zon was ondergegaan, maar de lucht boven de huizen bleef nog van een doorschijnende klaarte. In de straten hing de zoelte van den al-warmen voorjaarsdag: meisjes

liepen er voor 't eerst in witte zomerblouses, de manteltjes loshangend, zomersch te slenteren aan den arm van hun vrijer; ouderen schuifelden langs de winkels, die gouden lichtschijn uitschoten over de trottoirs.

Vermeer sloot even de oogen en zijn hand had gebaar van vermoeidheid.

‘'t Is druk,’ zei hij en Henk hoorde den tegenzin in zijn toon.

‘Laten wij dáár gaan,’ wees hij en trok zijn vader mee een stillere straat in, die uitkwam op het pleintje vóór de H.B.S.

In het plantsoentje knopten de seringen; de ribus, al uitgebloeid, droeg haar eerste blaadjes en als gele lichtjes blonken de kornoeljes in den schemer.

‘Wat bloeien die mooi!’ bewonderde Vermeer.

Henk dacht plotseling aan den ochtend na Sint Nicolaas toen hij borstplaatjes had gekregen van 't meisje, dat hem ‘schooier’ noemde; dat meisje kon hij zich nog goed voorstellen met haar roode gezicht en haar witte muts. Zoo mooi zag ze er uit en zoo rijk! ze had vast nooit armoe geleden. Zou hij aan vader vertellen van die borstplaatjes? Och nee, nou maar niet.

Dus zei hij enkel: ‘daar is de Hoogere Burgerschool, weet je wel vader?’

Vermeer lachte.

‘Ja, wat denk je jongen? je doet of ik een vreemdeling ben, die je de stad laat zien.’

‘Nou ja... 't is ook al zoo'n tijd gelejen dat we samen hier liepen.’

Henk hing aan vaders arm, trok hem zoo mee naar de Kloostergracht. Zelf was hij bier in langen tijd niet geweest 't Was er schemerig en stil, 't water leek zwart in de diepte. Over de toppen der oude huizen lichtte de schijn van den avondhemel. En achter zijn rug wist Henk den toren.

‘Hier is 't lekker loopen; niet vader?’ vleide Henk.

Vermeer knikte; de rust deed hem goed.

‘Ja; rumoer lijkt me nog niet. 't Is hier altijd zoowat of je in de ouwe tijd bent’

‘Dat komt door die ouwe huizen. Daar woonden vroeger rijke menschen in, zegt de meester op school.’

‘Jawel; dat zal wel waar wezen.’

‘'t Is gerust,’ zette Henk aan en hij dacht aan zijn eigen verhalen over gouden schalen en een zwarten knecht voor alles; in eens leek hem dat alles kinderachtig, en ongelooflijk; een verzinsel om Wim zoet te houden. Dat hij 't zelf werkelijk geloofd had, was hij bijna vergeten.

‘Nou moet u je eres omdraaien,’ zei hij plotseling; ‘dan ziet u den toren.’

Vermeer gehoorzaamde en een oogenblik stonden zij samen te kijken naar de torenspits, donker silhouet tegen de klare lucht. Als flauwe schimmen waren de blaadjes te onderscheiden aan de spruitende boomen er omheen; daarvóór stond strak de huizenlijn gespannen.

‘Vin je die toren altijd nog zoo mooi?’ vroeg Vermeer.

En Henk ijverde: ‘ik heb 'm vijfmaal geteekend, uit m'n hoofd, en 't leek zoo goed!’

‘Zoo? dâs knap,’ prees Vermeer. ‘Heb je 't an baas Driesen laten zien?’

‘Ja; maar die vond beter dat ik gewone lijnteekeningen maakte. Dat andere is liefhebberij, zei hij.’

‘Daar ken hij wel gelijk in hebben.’

Even zweeg Henk; toen aarzelend begon hij: ‘weet u wat de koster van de Janskerk zeit?’

‘Nou?’ moedigde Vermeer aan.

‘Dat dat 't allermooiste is wat 'n mensch doen ken; 'n toren bouwen, die eeuwen staat.’

Onwillekeurig begon Vermeer langzaam terug te loopen langs de gracht Henk liep mee, zijn oogen naar den toren.

‘En dat is ook zoo vader,’ ijverde hij, ‘dan staat er altijd wat dat je gemaakt hêt’

‘Dat hoeft juist geen kerktoren te zijn.’

‘Dat is toch 't prachtigste, zeit de koster, omdat zoo'n toren na de hemel wijst. En weet u vader, ze weten geen eens wie de bouwer is: die was tevrejen als hij wat moois had gemaakt, dat eeuwen staan zou.’

‘Ja, zoo waren de menschen uit die tijd, daar hê'k ook wel es van gelezen.’

Vermeer sprak zacht, als uit zijn peinzen.

Hij stak zijn arm door die van Henk, en zijn stem werd warm. zooals de jongen die kende van vroeger als vader praatte over een mooi boek of over socialisme.

‘Zeg Henk, ik heb juist in de gevangenis gedacht an die toren; we hadden der ommers samen na gekeken op die avond vóór de staking toen jij boodschappen ging doen en ik na de vergadering moest?’

Henk knikte. Dat was de avond toen moeder zoo te keer had gegaan; de halve nacht had Henk haar hooren huilen.

‘Daardoor is die toren zeker in m'n gedachte gebleven,’ ging Vermeer voort. ‘Als je zooveel dagen en maanden alleen bent met jezelf, dan leer je denken. Je mòet denken: anders zou je gek worden. Nou, ik heb dan gedacht dat een mensch z'n leven moet zijn als zoo'n hooge toren, die je bouwt, steentje voor steentje, heel sterk en heel hoog. En je moet weten wat je doet bij elk steentje; anders valt de heele boel in mekander. Begrijp je dat?’

‘Jawel vader.’ Henk zei 't kleintjes. ‘Maar ik zou toch liever 'n echte toren bouwen of anders maar huizen. Baas Driesen wil me wel in de leer nemen.’

Vermeer glimlachte.

‘We zallen zien... Maar al wor je timmerman, daarom ken je zelf nog geen buizen of torens bouwen. Dat is geen spek voor onze bek. Stukkies mag je bouwen, wat de baas je wijst.’

‘En als ik goed teekenen leer op de avondschool...’

‘Dan nòg niet; om arsitekt te zijn moet je van alles geleerd hebben. Maar zoo'n toren als waar ik van sprak, die ken iedereen van z'n leven maken.’

Ze waren aan het eind van de gracht gekomen, keerden weer om, liepen denzelfden weg voor den derden keer zonder het te merken.

Vermeer leefde terug in zijn denken van de gevangenismaanden; in Henk sprong het verdriet op omdat vader

zoo alle hoop in hem neersloeg; zijn oogen begonnen te steken en zijn keel werd droog en pijnlijk.

‘An zoo'n toren heb ik niks!’ barstte hij uit. ‘Ik wil leeren, en huizen bouwen! Als u toch werk heb, ken ik na de werkplaats en de avondschool!’

‘Goed, goed jongen,’ suste Vermeer. ‘Je heb gelijk, dat je vecht voor je leven.’

Henk zweeg. Wat bedoelde vader daar nu weer mee? Maar zijn verdriet was gestild: vader zou zijn best voor hem doen.

‘Ik heb al zoo lang kindermeid geweest,’ grapte hij plotseling, zijn stem nog wat schor.

‘Gelukkig voor moeder, dat jij 't doen kon.’

‘Moeder hoefde der eigen nerges mee te bemoeien,’ vertelde Henk met een gevoel van trots; en op zijn ouwelijk-zorgelijk toontje: ‘maar dat kon ze ook niet: ze was toch al net zoo moe as ze van der werkhuis kwam. En dan moest ze nog na de schouwburg, de heele avond temet staan.’

‘Ja, ja, dat is te veel...’ Vermeer sprak moeielijk: hij zag zichzelf in de cel, zonder beweging, bij 't eentonige gevangeniswerk, waar je gek bij werd, als je je eigen gedachten niet had.

‘Ja,’ schamperde hij, ‘jullie zijn meer gestraft als ik. Vrouwen en kinderen, daar komt 't op neer.’ En met plotselinge opgewektheid: ‘Jongen! er is nog zooveel om tegen te vechten.’

Thuis, in de kamer, waar 't koffieblad klaar stond op tafel, kwamen hem drie mannen tegemoet; Jans, bij het blad, bleef turen op haar kousen, om haar mond een trek van vermoeiden wrevel om de drukte van die drie kerels op den eersten avond dat Kees thuis was.

't Eerst was Driesen bij de deur, de timmerman: vierkante stevige kerel, in 't vuilblauwe sporthemd, waarover de glimmende jas strak spande in de schouders; zijn blonde kop met 't doorploegde gezicht onder het lage voorhoofd was vol gulle vriendelijkheid, als kon hij niemand iets weigeren. Met groote stappen van zijn korte beenen

kwam bij op Vermeer toe, stak zijn band uit, zei als verwonderd: ‘daar is ie waarachtig!’ Vermaas, die achter hem kwam, mager-taaie figuur in de afgedragen zwarte jas, kneep zijn oogleden iets dicht, zoodat de felle zwarte oogen als een smalle blinkende streep werden in zijn bleeke gezicht.

‘Uit de dooden verrezen.’ vulde hij aan met zijn ietwat krakende deftige stem, zijn breeden mond vertrekkend tot een ironischen lach.

‘Jij denkt altijd an je vak!’ spotte Vermeer, hem de hand toestekend. ‘Maar mijn klandizie krijg je nog niet!’

De anderen lachten, Driesen met zware dreuning. Stevens, vroeg-oude arbeider in zijn bemodderde polder- werkerskleedij, kreeg bij 't lachen zijn ongeschoren groezelgezicht vol groeven en lijnen, die het als tot een masker van smart maakten: alleen de licht-blauwe ietwat waterige oogen borgen wat vroolijkheid.

‘Zoo kerels, hêt de vrouw jullie al 'n bakkie ingeschonken?’

‘Nou!’

Driesen zat breed en behagelijk neer, nam zijn kopje koffie tusschen de handen, slurpte genietend het vocht.

‘Is 't niet koud geworden?’ informeerde Jans zonder hartelijkheid.

De timmerman schudde zwijgend 't hoofd en slurpte voort met lange halen, maar Vermaas schoof snel zijn leege kopje over de tafel heen naar de vrouw toe.

‘Als 'n steen juffrouw; gooi er maar 'n flink schepje warmte bij.’

Juffrouw Vermeer haalde haar vuist uit de kous, die zij aan 't stoppen was, schoof een paar kopjes voor Kees en Henk bij op 't blad, lepelde suiker er in, schonk ook Vermaas bij; de mannen keken zwijgend toe, omdat zij voor 't oogenblik niets wisten te zeggen. ‘Bij jullie allemaal goed thuis?’ vroeg Vermeer. ‘En de anderen? Jan Krase en Bosch en Jansen?’

‘Allegaar springlevend. Maar Bosch loopt al temet zes weken zonder werk. En dat met 'n huishouwen met zes

jonges, die geen van allen nog verdienen... Ook 'n happie!'

'Was hij maar in *mijn* vak; dat werk staat nooit stil,' zei Vermaas op zijn quasi ernstigen toon, waar nooit de spotklank uit verdween.

'Zijn werk staat ook niet stil,' sprak Stevens tegen, zonder op de grap in te gaan, 'maar ze lusten 'm niet. Ze noemen hem 'n onrustig element...'

'Omdat hij weet wat 'n arbeider waard is,' vulde Vermeer aan; waarop Vermaas met galmende stem citeerde:

> 'O sterveling, gevoel uw waarde!'

wat de anderen deed lachen.

'Dat is ook niet voor de arbeiders gezeid,' viel Vermeer in. 'Als je je waarde voelt ga je de laan uit, of je draait de kast in.'

Stevens haalde de schouders op.

'Nou ja, as je der opslaat, dat 's nogal wiedes. Niet, dat ik 't me niet begrijpen ken as je eenmaal denkt dat zoo'n kerel de boel bederft, zooas jij van Kantelaar dacht...'

'Dat *dacht* ik niet; dat wist ik zeker, weet ik nog zeker,' ijverde Vermeer. En denkend aan wat Henk hem verteld had over 't gezegde van juffrouw Stevens, sprak hij door, terwijl over zijn bleeke wangen een zweem van rood veegde: 'De klap die ik 'm gaf, die had hij dubbel en dwars verdiend.'

'As je 't maar weet,' kwam Vermaas.

Het korte zinnetje, droog en deftig gezegd, scheen Vermeers bewering kracht bij te zetten en deed tegelijk de anderen lachen.

Henk naast zijn vader gezeten, lachte niet mee: met vuurrood gezicht dronk hij zijn koffie, bang dat vader iets zou aanhalen van wat *hij* verteld had over juffrouw Stevens. Maar baas Driesen kwam er in eens tusschen.

'Wij hadden je vanmorgen af willen halen Vermeer, ik en Vermaas en zijn vrouw, maar je bad geschreven...'

'Dat ik daar niks van hebben moest Nee... dat lijkt zoo of je wonder wat bent. Dat mot ik niet Maar toen

ik buiten kwam... nou ja, toe was 't toch bedonderd, dat er geen mensch was...'

Henk schrikte weer op. Als vader eens wist hoe graag hij gegaan zou rijn! Als 't maar geen centen had gekost of niet zoo ver was geweest, dat hij 't had kunnen loopen!

'Maar mijn wijf en de jongens waren hier an 't spoor,' ging Vermeer opgewekter voort en opspringend: 'O ja, ik moet me kleine rakkers nog toestoppen.'

Hij ging de alkoof binnen, boog er zich over de bedstee, duwde even tegen de dekentjes, waaronder 't kleintje sliep in de krib aan 't voeteneind.

Toen liep hij naar de keuken, zocht er Wimpie in de bedsteê.

't Kind was nog wakker, schermde met zijn vuistjes in de lucht, mompelde: 'nacht vader.'

Vermeer boog zich over 't jongentje heen in een gevoel van blijde verteedering, omdat hij dit weer doen mocht. Binnen zat Henk nog te denken aau dat alleene buiten komen van vader uit de gevangenis. Terwijl Vermeer weer binnenkwam en de vier mannen druk spraken over wat er in dat jaar gebeurd was in de stad en in de beweging en de politiek, zag de jongen in angstige verbeelding zijn vader uit de donkere gevangenispoort komen en vergeefsch uitkijken of er niemand stond. Hij had tòch moeten gaan, al was 't ver loopen. Dat hij daar niet aan gedacht had!

De tranen schoten hem in de oogen, maar toen juist keek vader hem aan met lachend gezicht en Henk lachte terug, door het plotseling weer aanvloeiend geluksgevoel bijna uitbarstend in huilen.

'Jô je heb slaap,' lachte Vermeer. 'Kruip der maar in.'

Maar Henk schudde 't hoofd.

'Nee vader, ik vind 't net zoo fijn,' weerde hij af; hij wou niet weg juist nu, in zijn nieuwe blijdschap om vaders thuiszijn.

Moeder hielp hem.

'Laat 'm maar; hij is niet gewoon om der vroeg in te leggen, net zoo min as ik.'

Buiten haar wil scherpte in haar toon een lichte spijtigheid, als kon zij die niet binnenhouden bij de herinnering aan al de avonden, waarop zij, doodmoe van den langen zwoegdag, den slaap niet kon vatten.

‘Worden er nogal kranten verkocht op de zaterdagsche markt?’ informeerde Vermeer.

‘'t Gaat nogal,’ vertelde Vermaas. ‘Er zijn nooit genoeg colporteurs. En zooveel conkerrentie, van de geheelonthouders en de antimilitairisten... de menschen weten niet wat ze koopen moeten.’

‘Och,’ zei Stevens op rijn gelaten toon; ‘iedereen koopt toch waar hij 't al lang mee eens is.’

‘Mootje niet zeggen,’ ijverde Vermeer; ‘zadder koopen uit nieuwsgierigheid of omdat ze wel es wat meer van de boel willen weten en dan ken de krant helpen. Tegenswoordig ken niemand zeggen, dat hij niks van 't socialisme afweet.’

‘Nou, ik weet der 'n verdraaid klein beetje van af,’ zei Stevens.

‘Dat beetje weet je dan tenminste,’ ving hem Vermaas.

‘En als je wou...’ kwam Vermeer.

Stevens schudde langzaam 't hoofd; rijn oogen blikten voor zich uit in kalme gelatenheid.

‘As ik wou. Maar ik wil niet. Ik heb genog an m'n werk en as ik thuiskom 'n warme kachel en 'n hap eten.’

‘Ja, jij hoort tot de tevredenen,’ schamperde Vermeer, ‘maar die brengen de wereld niet vooruit.’

Stevens haalde de schouders op.

‘Waarom mot hij vooruit? Eu as hij vooruit moet, zal 't zonder mijn ook wel gaan.’

‘Als iedereen zoo praatte,’ kwam Driesen, ‘dan werd de rotzooi nooit beter.’

Jans zat stil te luisteren; 't waren de oude gesprekken, die ze van vroeger kende als Stevens kwam buurten. Zoo'n vent als Stevens was makkelijker voor 'n vrouw als haar Kees; 'n werkezel was Stevens, zijn vrou w leed geen armoe.

Maar tegelijk sloeg de warme vreugd in haar op, dat

Kees terug was; zij voelde hem onrecht aan te doen door die gedachte van daareven; hij was immers 'n werker als weinig anderen. Ja. áls hij werk had... de overweging deed haar vreugdegevoel opnieuw slinken: de plagende bezorgdheid, waarmee zij de terugkomst van haar man tegemoet had gezien, welde opnieuw in haar op.

En toen zij Kees hoorde zeggen: ‘morgenavond ga ik kolporteeren,’ viel zij scherp uit: ‘Zorg liever eerst, dat je werk krijgt!’

‘Avondwerk hêt hij dan alvast,’ plaagde Vermaas.

Maar Vermeer, opgewekt, suste: ‘even geduld moeder! dat zal ook wel kommen.’

Hij knikte haar toe, in zijn oogen een hartelijkheid, die haar verwarmde.

Terwijl de mannen opstonden om heen te gaan en door Vermeer uitgelaten, wegstommelden door 't gangetje, bleef zij stil op haar werk turen.

Maar toen Vermeer terugkwam in de kamer, ving hij haar blik, warm-vriendelijk als vanmiddag in het eerste oogenblik van thuiskomen en toen hij haar opnieuw toeknikte, verzachtte heel haar gezicht, leek zij jonger dan hij haar dien dag nog gezien had.

Met een broeden glimlach kwam hij naar haar toe, legde zijn arm om haar schouders, zoende haar wang.

‘Kom moeder,’ vermaande hij, ‘ruim de boel op, dan kruipen we onder de wol.’

Hij wendde 't hoofd naar de alkoof.

‘Gelukkig weer es in m'n eigen nest; beter als op de brits.’

Hij lachte. En tot Henk, die nog bij de tafel zat: ‘kom jô, smeer 'm als de weerlicht’

Henk stond op, ging naar de deur, keerde zich daar nog even om en in eens bij 't zien van vader en moeder samen in de kamer, nam hij een luchtsprong, jongensachtig wild en tegelijk ouwelijk onhandig.

‘Goeiennacht!’ riep hij blij, zijn stem hoog uitschietend en op snelle voeten liep hij naar 't keukentje om bij Wim in de bedsteê te kruipen.

V.

Junizon brandde over de stad met zomersche laaiing; in de steeg hing broeierige warmte als een zware drukking; de kinderen, te loom om te spelen, zaten op de drempels van de huizen, waar de steenen wat koelte beloofden. Telkens schoot een vinnig stemmetje hoog uit of klonk een scherpe huil, want de drukkende warmte maakte de kinderen humeurig, en de moeders, door de kreten naar buiten geroepen, waren in haar eigen ongedurigheid weinig geneigd om met geduld de kibbelarijen te sussen. Er werd gesnauwd en gezucht en moede vrouwen gingen met loomen stap terug in de benauwde huizen; de kinderen, die drenserig smeekten mee te mogen gaan, werden met een driftig woord afgeweerd.

Jans Vermeer zat in het hoekje van de voorkamer, gebogen over een fijn wit hemd, dat zij te verstellen bad. Vóór haar op tafel stapelden zich verschillende stukken koel-wit katoenen goed, werk dat haar wachtte, als het hemd in haar hand klaar zou zijn.

Doch de vingers, vochtig door de broeiende atmosfeer, hanteerden de naald met traag bewegen, hare oogen loomden dicht, door hare leden kroop een zwaar verlangen naar slaap.

Maar toen haar vinders gansch rustten, hare oogen zich sloten en haar hoofd neerknakte op haar borst, schokte zij op, sperde de oogen wijd open, dat de leden prikten, hief zich uit haar ingezakte houding omhoog.

Een zucht, zwaar van vermoeidheid, dreef tusschen haar

lippen uit en in wrevel rimpelde zich haar voorhoofd. Ze mocht niet slapen: 't werk moest af; anders kon zij zaterdag de centen niet beuren.

Moeielijk rees zij op, wreef oven met de hand over haar hoofd, als om de lichte duizeligheid te verdrijven, die haar tegenwoordig geregeld beving bij het veranderen van houding; uit den kamerhoek haalde zij de naaimachine. Zuchtend tilde zij het zware ding op, bonkte het op tafel vóór haar plaats.

Zoo; daar werd ze tenminste wakker van. Wat was 't verrekt heet vandaag! En dat als je al zoo belabberd je voelde!

Terwijl haar vingers den draad door de machinenaald mikten, rekte haar verlangen naar de alkoof, waar Marietje sliep in haar kribbetje. Hè... effen leggen... een half uurtje maar...

Toen Marietje moest komen deed ze 't elken middag; toen kon 't lijden, maar nu moest ze voort.

Kees en Henk verdienden samen een schijntje en er was zooveel noodig; strakjes weer 'n kleintje ook... en al 't goed was òp. Van alles moest er nieuw zijn.

Met driftig gebaar veegde zij zich over de oogen, waar tranen te steken begonnen.

Als ze nou nog grienen ging ook, was 't heelegaar mis. Zoo was ze ook nooit geweest: ze had altijd geweten wat werken was en je er doorheen slaan.

Met iets als smartelijke verwondering zocht zij in zichzelf naar den ouden werklust waarmee zij heel het jaar toen Kees weg was, genoeg verdiend had voor zich en de kinderen; 't leek haar nu of dat een ander was geweest; zij zou 't nu niet kunnen, ze dankte God, toen de schouwburg met 1 Juni afgeloopen was. En ook haar werkhuizen had zij opgegeven; Henk verdiende ook en zij had verstelwerk gezocht; 't leek onmogelijk, dat zij nog als 't vorige jaar elken ochtend er op uit zou kunnen trekken om te gaan wasschen en werken.

Wat 'n vaatdoek was zij toch geworden. Dat kwam door 't kleintje natuurlijk...

Zij zuchtte, in 't besef dat er nog iets anders was, iets dat haar belette vroolijk te zijn, zooals vroeger toen zij zich in de eerste maanden van haar zwangerschap ook dikwijls ziek had gevoeld. Dan had ze altijd kunnen denken: ‘'t gaat weer over,’ nu maakte 't haar verdrietig alsof het iets onherstelbaars was, iets dat haar voorgoed ten onder zou houden.

En terwijl zij zorgvuldig de boord stikte op 't fijne heerenhemd, bleef haar loome denken bezig met de vraag, hoe dat wel komen zou.

En zij begreep: 't kwam door de teleurstelling, omdat na de thuiskomst van Kees niet alles weer geworden was als vroeger.

Kees had weken lang zonder werk geloopen, toen eindelijk een plaats gevonden op de sigarenfabriek: ongezond werk met slecht loon.

Henk was loopjongen: dat gaf met de fooien nog de meeste verdienste, maar 't was een rotvak, net verkeerd voor zoo'n jongen: de heele dag op straat slierten, niets leerde hij ervan als kattekwaad. Jans beet zich op de lippen en sterker vechtend tegen de warmteloomheid, liet zij de machine ratelen.

Toen zij even ophield, klonk het ratelen van juffrouw Aaltes machine uit de achterkamer. Die huisde er ook nog altijd; ook dat was een teleurstelling voor Jans. Zij had zelfs 't mensen moeten vragen om te blijven, want juffrouw Aalte, ietwat bang om met Vermeer onder één dak te wonen, bang ook voor haar naam, als zij in huis bleef bij een gevangenisboef, had al tweemaal van weggaan gesproken. En dat zij bleef, gebeurde uit medelijden met *haar* en de kinderen, begreep Jans in een machteloos wrevel-gevoel. Zij kon 't mensch nu nog minder uitstaan dan vroeger en had moeite tenminste vriendelijk te schijnen als juffrouw Aalte goedig Marietje bij zich nam of aanbood naar 't eten te zien als Jans naaigoed weg moest brengen.

Nog nimmer zoo duidelijk als nu had Jans al haar teleurstellingen overdacht; te zamen klompten zij in haar

verbeelding tot een berg van ellende. En in haar trieste stemming door den druk van de hitte, rezen verwijten tegen Kees in haar op, zóó scherp als zij ze nog niet had durven uitdenken.

Hij, met zijn malle drift, was de schuld van alles; wat hoefde hij de spits af te bijten bij die staking! Geen enkele maal in het jaar, dat Vermeer weg was geweest had zij zóó bitter de verongelijking gevoeld, omdat zijn schuld op haar neerkwam, geen enkele maal ook in de weken van haar zwangerschap had zij hem als nu haar nieuwe moederschap verweten. Ja, een man, die nam je maar als hij zin had en de vrouw had er de last van.

In wrokkig denken, bleef zij driftig voortwerken. Om zeven uur kwam Vermeer thuis; Jans voelde zich wat opgeleefd nu de grootste middaghitte weggetrokken was uit de kamer, doch haar wrokkige stemming was gebleven, en verwijten of verweer lagen klaar tot uitbarsten.

Wimpie en Marietje zaten bij de tafel, keken hunkerend naar de schotel sla met aardappelen, die moeder opdroeg.

‘Goeienmiddag!’ groette Vermeer, hij streek Wim over 't haar, zoende het kleintje op haar bezweette gezichtje. Toen liet hij zich zwaar neer in zijn rieten stoel, zat er een oogenblik te blazen, zuchtte: ‘wat 'n dag!’

Jans knikte.

‘Slim,’ zei ze alleen, terwijl zij de kinderen eten opschepte.

Vermeer verstond iets van haar stemming uit het enkele woord en hartelijk naar haar toegebogen vroeg hij: ‘Hê je 't kwaad gehad, moeder?’

Jans haalde de schouders op, week tegelijk terug voor de scherpe tabakslucht uit Vermcers kleeren, die haar benauwde.

‘Kwaad!... kwaad!’ herhaalde zij wrevelig. ‘Jij heb 't misschien kwajer gehad, maar ieder voelt 't zijne.’

‘Daar hê je gelijk an,’ gaf Vermeer grif toe... ‘'t Is in die stinkende tabakstof niet alles, maar jij...’ Om zijn mond trok een glimlach. ‘Ik weet nog best van vorige kceren hoe je 't te kwaad had met de hitte,’

Het bloed vloog Jans naar 't gezicht.

‘Vorige keeren! dat was anders, dat ken je niet vergelijken!’ driftte ze. En heftiger nog, afsnijdend elke tegenwerping: ‘toe kon ik gaan leggen as ik moe was!’

‘Nou ook.’

De kalme woordjes bliezen haar drift aan. Al de verwijten, dien middag in haar opgekomen, werkten zich naar buiten.

‘Nou ook! hij zeit: nou ook!’ schamperde ze. ‘Of er god beter 't, niks veranderd is. Ja, 't is daar alles prachtig! ik ken gaan leggen, maar wie doet dan 't naaiwerk? We hebben 't zeker nog tiiet arm genoeg! door jouw schuld: ja, door jouw schuld! dat mot je maar es hooren!’

Zij was opgerezen uit haar stoel; op haar gezicht, waaruit al 't bloed was weggevloeid, parelde zweet.

De kinderen, bangelijk, staarden moeder aan; Vermeer, ontsteld, trachtte haar te sussen:

‘Moeder, nou overdrijf je!’

Maar zij heftiger nog, ging voort: ‘En dat andere, dat ik weer zóó ben, dat is ook jouw schuld; jij denkt alleen an jezelf en an die smerige partij, maar om je vrouw en kinderen geef je niks, niet zooveel!’

Zij sloeg de handen voor de oogen, zakte terug in haar stoel, begon heftig te huilen, heel haar lichaam schokkend in haar snikken.

Vermeer zat stil, als geslagen door het onverwachte. Toen voorzichtig, waagde hij een sussend woord: ‘Kom moeder, dat meen je niet!’

Maar de vrouw, nu gansch zich gaan latend, stootte uit door haar huilen heen: ‘Ik meen ieder woord, zoo waarachtig as God!’ En plotseling overgaande in pijnlijk gekreun met kennende uithalen: ‘We hadden 't toch goed, we konnen netjes leven. En nou: alles verslonst, we worden schooiers. Henk loopjongen, wat is dat nou? wat is dat nou? En me huisie! ik liep der net zoo lief uit...’

De woorden verdronken in gierende huilkreten.

Vermeer voelde zich week worden in medelijden.

Hij stond op, legde zijn arm om de schouders van zijn vrouw, boog zich over haar heen.

Maar zij duwde hem weg, walgend van de lucht uit zijn kleeren.

‘Ga weg!’ gilde ze, ‘je maakt me misselijk!’

‘Wat? wat zeg je?’

Hij vroeg 't driftig, zijn kop vuurrood van woede.

‘Ja, met je geteem en met die verrekte tabaksstank!’ gilde Jans.

Vermeers drift zakte onmiddellijk; hij dacht aan den toestand van zijn vrouw, week van haar weg tot achter de tafel, streelde er Marietje, die te huilen begon. Wimpie zat scheef gezakt op zijn stoel, starend met bange oogen naar moeder.

‘Kom mensch,’ trachtte Vermeer weer te troosten; ‘denk om de kinderen.’

Maar toen Jans door bleef huilen, altijddoor kermend over haar armoede, voelde hij een weeë pijn door zijn lichaam trekken; hij vond geen weerwoord, zat stil, met gebogen hoofd, terwijl het huilen van de vrouw allengs verstilde tot moe gekreun. In zijn hoofd kwamen en gingen de gedachten en zijn hart werd warm van medelijden met zijn vrouw. Zij had gelijk, zij waren gezakt; wat was ze vroeger gelukkig met haar huisje en als de kinderen netjes in de kleeren waren. Zij had niets anders als dàt; hij had tenminste andere dingen om over te denken en zich mee te troosten als 't eentonige dagwerk hem tegenstond. En Henk... ze had gelijk; 't kon niet zoo blijven.

Juist kwam Henk binnen, zijn voeten zwaar sloffend door de gang; met onhandigen stoot duwde hij de kamerdeur open.

De jongen was overmoe van het urenlang trappen op de zware boodschappenfiets in de hitte; en in zijn moeheid was in hem een drukkende verdrietigheid gerezen omdat hij nog geen vak kon leeren.

Baas Driesen had hem wel willen nemen, maar het loon was te schraal en gewillig had Henk toegegeven: hij moest loopjongen worden tot vader meer verdiende. In 't begin had hij een zekere opluchting gevoeld door de meerdere

vrijheid; op straat was altijd wat te zien, maar allengs was de spijt in hem aangegroeid en de angst, dat 't altijd zoo blijven zou, dat hij nooit een vak zou gaan leeren, altijd maar op straat zou moeten schooieren en fooitjes opstrijken, waar hij een hekel aan had, waarom wist hij zelf niet. Als 't dienstmeisje van het huis waar hij een pakje of doos bezorgde, hem een stuiver over gaf en ‘voor jou’ zei, had hij altijd moeite om ‘dank u beleefd’, te zeggen, zooals behoorde.

En toch was hij dolblij als hij 's avonds aan moeder wat extra centen kon brengen.

Nu, in den warmen dag, had hij zich bezwaarder dan ooit gevoeld; 't was toch niet allemaal goed geworden met vaders thuiskomen: alles was anders thuis. Of - overdacht hij ouwelijk zorgelijk - leek 't alleen maar zoo dat vroeger aUes vroolijker was? moeder zag er moe uit en zoo verdrietig en ze ging geen eens uit werken. Vader... die lachte nog wel, maar niet zoo hard meer en hij had 'n hekel aan 't werk op de sigarenfabriek; dat zag je wel al zei bij er zelf haast nooit iets van.

Zoo leefden de tobbende gedachten in Henks brein; toen hij de kamer binnenkwam, en moeder zag, huilend in elkaar gezakt en vader bleek, vreemd en stil, schoot heete schrik in hem op.

‘Moe! Moe! wat is er?’ kreet hij schor, liep op zijn moeder toe, eerst haastig, toen langzaam onder de beklemming van zijn angst voor 't zieke uitzien van moeder.

De vrouw, opgeschokt uit haar vage kermen, trachtte op te rijzen, maar een weeë duizeligheid deed haar wankelen en zij zakte terug in haar stoel, zat er bleek met half gesloten oogleden, de mond iets opengezakt, als had alle kracht haar begeven.

Wimpie gaf een felle schreeuw en Henk riep ontsteld:

‘Vader!’

Vermeer was opgesprongen; ‘stil, stil maar! 't is niks ergs,’ suste hij Henk.

In zijn forsche armen droeg hij de bewustelooze vrouw

naar de alkoof, logde haar in de bedsteê, liet Henk water halen uit de keuken om haar gezicht te besprenkelen, hare polsen te koelen.

Henk stond op bevende voeten aan te zien, hoe moeders oogen openlodderden, kramptrekkingen huiverden over haar gezicht.

Toen plotseling, met een moede beweging, legde zij zich op haar zij, sloot de oogen weer.

‘Ze slaapt,’ zei Vermeer, naar Henk gekeerd. En ietwat aarzelend: ‘'t is van de warmte.’

Henk voorbijloopend, nam hij de twee kinderen, die bangelijk in de alkoofdeur hurkten, mee terug in de kamer.

‘Hêt moeder niet gegeten?’ vroeg Henk, op 't volle bord wijzend.

Vermeer schudde 't hoofd.

‘Jouw eten staat op 't stel achter,’ zei hij.

‘Ja,’ knikte Henk, maar hij ging 't niot halen.

Hij had geen honger door de warmte of omdat hij zoo geschrokken was. er was wat met moeder, overdacht hij; ze had gehuild. En vader was zoo stil...

‘Moeder hêt 't nog nooit gehad,’ zei hij.

Vermeer schrikte op uit zijn peinzen. Hij keek Henk aan, toen naar de kinderen, die met een paar knikkers speelden op don grond.

‘Wim, ga jij eres an de juffrouw achter vragen of ze ook 'n beetje uit kan scheien met de machine, want dat moeder niet goed is,’ gebood hij. ‘Neem zus maar mee.’

Toon de kinderen heen waren gegaan, wenkte hij Henk bij zich, wees hem den stoel naastan, fluisterde:

‘Moeder is niet erg goed in orde: je krijgt weer 'n broertje of zussie.’

Henks oogen sperden evon open in verwondering. Toen, dadelijk vond hij 't gewoon, knikte. Om daarop opnieuw verwonderd te vragen: ‘Hêt ze daarom gehuild?’

Vermeer aarzelde.

‘Nee, daarom niet. Maar ze ziet nou alles donkerder in, dat ik weinig verdien en dat jij niks leert... dat komt zoo als 'n vrouw...’

Henk schudde bedachtzaam 't hoofd.

‘Over mijn hoeft Moe der eigen niet akelig te maken,’ zei hij flink. ‘Ik verdien.’

Met hartelijk gebaar legde Vermeer zijn hand op Henks arm en in een behoefte, dat 't kind hem begrijpen zou, sprak hij voort:

‘Ik vind 't bedonderd, dat je nog geen vak leert, maar die tijd zal kommen, ik blijf geen sigarenmaker.’

Henk knikte, in zijn oogen de ouwelijk bezorgde uitdrukking, maar om zijn mond een glimlach, als leek ook hem het denkbeeld belachelijk, dat vader sigarenmaker zou blijven.

‘Kon u maar weer op 't fabriek...’ aarzelde hij.

Maar Vermeer weerde terstond af: ‘Daar is geen sprake van; als je dáár eenmaal uit bent, blijf je er uit. Dat wist ik al toen ik vóór de staking sprak.’

‘Op die avond, toe moe zoo huilde?’ vroeg Henk.

‘Ja, moeder was bang. Maar ik kon niet anders. Als je je eenmaal geeft an de strijd, dan ken je niet terugkrabbelen omdat 't je misschien je betrekking ken kosten. Begrijp je dat?’

Henk keek zijn vader aan en zag in diens oogen het licht, dat hij kende van vroeger, dat in zijn kind-gedachten bij vader hoorde.

Zijn hart werd er warm van en in zijn hoofd steeg blijheid, alsof hij iets had gekregen, waarnaar hij lang had verlangd.

Met iets als verwondering zag Vermeer het gezicht van zijn jongen vervroolijken

Henk knikte.

‘Ja vader, dat begrijp ik best,’ zei hij, zijn oogen nog altijd in die van rijn vader.

En Vermeer voelde, hoe bij in zijn jongen een kameraad had gekregen, één die hem begreep en die hem meer en meer zou begrijpen.

Hij schikte dichter naar Henk toe en op vertrouwelijken toon praatte hij voort:

‘Zaterdag is er een vergadering in 't Witte Paard,

waar Verdiezen spreekt over de nieuwe arbeidswet, die gauw in de Tweede Kamer wordt behandeld; ik wou dat moeder daar met me na toe ging; daar hoor je nog wat anders als over een paar centen meer loon: wat Verdiezen zegt, gaat over de groote strijd en over wat er later gebeuren zal als 't kapitalisme uitgediend hêt'

'Als Moe niet wil, mag ik dan mee?'

Henk vroeg 't ietwat aarzelend, maar met gretig verlangen in zijn stem.

Vermeer gaf dadelijk toe.

'Ja, 't is goed voor je, daar ook es wat van te hooren. Verdiezen zal uitleggen, wat 't groote doel is, waarop de strijd uit moot loopen, want we moeten niet vergeten, dat 't nog om heel wat anders gaat als om die paar centen meer uurloon of 'n uur korter werktijd. De maatschappij moet nieuw opgebouwd worden door ons.'

'Door ons?' Henk vroeg 't ernstig-verwonderd.

'Ja, door ons; door 't proletariaat. Wij kennen der allemaal een steentje an mee bouwen...'

'De hooge toren...'

Vermeer lachte.

'Juist jongen! an die toren hebben wij ook te bouwen, daar doen we ieder maar een heel klein stukkie van, maar ieder steentje telt mee. Nou, je moet dan zaterdag je ooren maar flink openzetten.'

Henk knikte blij, maar plotseling kwam op zijn gezicht de ouwelijk bezorgde uitdrukking terug.

'Moe vindt 't vast niet goed, dat ik ga,' zei hij benauwd.

Als een hamerslag viel Vermeers zware stem daarop: 'Ze moèt 't goed vinden.'

Toen zachter: 'ik zal moeder wel bepraten...'

'En als Moe zelf gaat? Dan mot ik op de kinderen passen.'

'We vragen an de juffrouw achter of ze oppast,' hield Vermeer stand. Hij wilde het denkbeeld, dat Henk mee zou gaan naar de vergadering niet meer opgeven,

noch het vreugdige besef dat zijn jongen nu in waarheid zijn kameraad ging worden.

Henk voelde de weerslag van die vreugd; 't maakte hem kinderlijk blij.

‘Hè ja, dat 's immes!’ gooide hij er kwajongensachtig uit en in eens voelde hij honger te hebben.

‘Ik heb nog geen eens gegeten,’ zei hij in een lach.

Vermeer lachte mee.

‘En 't kliekie op 't stel zal wel angebrand zijn; vooruit jô, warm wat er hier over is maar op,’ dreef bij Henk aan, die al naar 't keukentje liep.

Vermeer ging naar de alkoofdeur, duwde die open, deinsde even voor de benauwde lucht, die in de gesloten ruimte hing. Toen wijd, zette hij de deur open, ging naar de bedsteê, trachtte in het schemerige licht te onderkennen of zijn vrouw nog sliep.

Zij lag op haar rug, stil, maar met wijd open oogen.

‘Gaat 't beter moeder?’

Jans zuchtte, diep en zwaar, als wekte zij daarmee zichzelf uit de weldadige verzonkenheid, waarin zij na 't korte slaapje was gebleven.

‘Ja,’ zei ze mat. En levendiger: ‘Wat wier ik daar opeens naar!’

Vermeer glimlachte.

‘Je lag fermeel van je stokkie.’

‘Is Henk erg geschrokken? En de kinderen?’ informeerde Jans half oprijzend op haar elleboog.

‘Henk wèl, dâ 's vanzelf. Toe heb ik maar verteld, wat er an de hand is.’

Lichte blos veegde over het bleeke gezicht van de vrouw.

‘Was dat noodig?’ vroeg ze wrevelig. ‘Nou al?’

‘Wel ja, dan weet hij dat ie der weer één krijgt om zoo'n beetje over te vaderen.’

Jans knikte. Haar ergernis ebte weg: Henk had zooveel met haar samen doorgemaakt 't laatste jaar, hij mocht 't wel weten.

Daar kwam hij juist binnen, aarzelend en op de teenen;

toen hij moeder opgerezen zag, kwam hij vlug aan 't bed, vroeg met zijn hartelijk bezorgde jongensstem: ‘hoe is 't Moe?’

Zij knikte hem toe.

‘Beter hoor, ik kom der uit.’

‘Zal ik water opzetten voor thee?’

‘Goed.’

‘Blijf der maar in.’ drong Vermeer, maar Jans, nu zij zich beter voelde, kon niet in bed blijven. Met een rappe beweging rees zij geheel op, gooide haar beenen over den bedrand, zat een oogenblik duizelend met de hand aan haar hoofd.

‘Wat gapen jullie me an!’ zei ze half lachend, half geërgerd.

Vermeer ging dadelijk de alkoof uit.

‘Kom Henk, ga thee zetten,’ gebood hij. Zelf zat hij neer aan de tafel, begon er zijn pijp te stoppen, vouwde de courant open.

Toen Jans binnenkwam, schoof hij zijn rieten stoel voor haar aan, maar zij weerde af: ‘geen flausies asjeblieft; dâ 's jouw stoel.’

‘Mensch, ik wou je maar es goed doen,’ vroolijkte Vermeer.

Even klemde Jans de lippen op elkaar; toen zei ze droog: ‘Je heb me al veels te veel goed gedaan.’

Met druk gebaren liep zij naar de kast, zocht er de kapotte kousen.

Vermeer kwam achter haar en legde zijn arm om haar schouders.

‘Kom wijf, we motten de moed er in houwen, samen, zooas vanouds,’ zei hij hartelijk, zijn mond dicht aan haar oor.

Jans schouderschokte.

‘Jij heb makkelijk praten,’ zei ze kortaf.

Met de kousen in haar hand ontliep ze hem, ging op haar gewone plaats aan de tafel zitten.

‘Jij heb je pijp en je krant en je vergaderingen...’ zei ze nog. Maar eer hij antwoorden kon, was zij weer

opgerezen en riep om den hoek van de deur het gangetje in:

‘Wim! Zussie! kommen!’

Ze kwamen dadelijk en blij moeder weer op haar plaats te zien, drongen zij aan haar schoot.

Jans tilde ze beiden op, drukte ze tegen zich aan en zoende de warme gezichtjes, als zocht zij in deze warmteedere moederlijkheid vergoeding voor het wrok-gevoel tegenover haar man, dat zij tot haar eigen hinder àl sterker in zich voelde groeien.

Zij had moeite hem niet af te weren, toen hij, in blijdschap om haar vroolijk doen met de kinderen, Wimpie, die op haar knie zat, in zijn halsje kriebelde en Marietje, stoeierig hem lokte, haar uit moeders arm weg te grijpen.

Na eenige schijnaanvallen grepen zijn forsche armen plotseling het kleintje beet, dat gierend van pret, zich weerde in vaders armen en hoog boven zijn hoofd getild, spartelde met armpjes en beentjes.

Henk, nog bezig te ruimen in het keukentje, kwam op 't rumoer naar binnen geloopen en gaf een juichkreet. Dat was weer als vroeger: vader stoeiend met 't ééne kleintje en moeder met 't andere op haar schoot.

Henk pakte vaders been beet, als wou hij hem omtrekken en Wim, van moeders schoot geworsteld, greep naar 't andere sterke been, trachtte er zich aan op te hijschen, tot Henk hem hielp en hem op vaders schouder zette.

Vermeer, met op iederen schouder een kleintje, maakte een paar dwaze sprongen; Henk, onhandig, stijver van bewegen dan zijn vader, deed de sprongen na.

Jans, plotseling alleen gelaten, zag 't een oogenblik lachend aan, als was ook voor haar het vroegere teruggekeerd; toen versomberde haar gezicht, om haar mond lijnde zich een trok van wrevel en haar voorhoofd rimpelde zich in leed.

Hoe kon Kees zoo doen? of er geen koutje aan de lucht was? Voelde zij dan alleen maar de ellende? Als een scherpe pijn stak haar de afgunst omdat haar man dat kon: een oogenblik de zorgen vergeten.

‘Schei nou uit; ze motten na bed!’ stoorde zij het spel.

Vermeer, verwonderd over de scherpte van haar stem, liet de kinderen dadelijk uit zijn armen glijden, zei kortaf: ‘kom na bed.’

Toen hij Jans aankeek, vingen zijn oogen Henks ontstelden blik; even - om Jen jongen gerust te stellen - knipte hij met de leden. Jans zag het. Die gaven mekaar al knipoogjes over haar, schoot het pijnlijk door haar hoofd.

Zonder iets meer te zeggen, begon zij de kinderen uit te kleeden; Henk, die helpen wou. wees ze terug.

‘Nee laat maar; schenk maar thee in.’

De jongen gehoorzaamde stil. Vermeer had zijn courant weer opgenomen; toen de kleintjes hem goedennacht kwamen zeggen, streelde hij alleen hun kopjes. Daarna zaten ze met hun drieën aan de tafel, terwijl de kamer langzaam vol vloeide met avondschaduwen. Het raam hielden zij dicht om zich af te sluiten van de straat, maar kamer- en buitendeur stonden open, lieten wat avondkoelte binnen met het gerucht van de steeg. Zij spraken weinig.

Vermeer las de courant, toen een bock; Jans ving het laatste licht om haar kousen bij te stoppen, Henk moe en loom, leunde in zijn stoel en luisterde naar de buitengeluiden: 't nooit zwijgende gepraat van de vrouwen aan hunne deuren, de voetstappen, die voorbij schuifelden of bonkten, 't kindergekrijt, dat soms plotseling de lucht scheurde.

‘Ga je geen luchie scheppen?’ vroeg Vermeer hem.

Henk schudde 't hoofd; te moe om te antwoorden.

‘De jongen is zoo moe as 'n hond. Geen wonder met die verrekte hitte,’ viel Jans uit. En bezorgd, angstig bijna, hingen haar oogen aan 't bleeke, als geslonken gezicht van den jongen. Hij zag er nog veel slechter uit dan van 't winter, zulke blauwe kringen onder z'n oogen had hij nog nooit gehad, dacht ze.

‘Toe jongen, ga na bed,’ drong zij aan.

‘Ja Moe.’

Als had hij alleen op die aansporing gewacht, zoo gereedelijk rees Henk op. ‘Nacht vader, nacht moeder,’ wenschte zijn schorrige stem.

Op zware voeten slofte hij de gang door naar 't keukentje, gooide er zijn kleeren uit, zakte naast Wim in de bedsteê. Zijn rug stak of er met naalden in geprikt werd.

Toen Henk weg was, rees Jans op, ging de kamerdeur en de voordeur sluiten.

'Doe je de kast dicht?' vroeg Vermeer.

'Ja, ik houd eenmaal niet van open hof. 't Is nou ook niet zoo heet meer.'

De avond was nu gansch binnengeslopen; Jans liet haar kousen rusten, Vermeer kon niet meer lezen.

Licht aansteken deden ze niet om gas te sparen; op elk vierduitstuk voor den gasmeter moest gelet worden tegenwoordig.

'Zallen we nog een luchie scheppen?' stelde Vermeer voor, maar Jans, kortaf, weigerde: 'Ik mot niet hoor.'

Na een oogenblik, als kon zij 't niet langer binnenhouden, klaagde zij:

'As ik Henk ankijk, dan ken ik wel huilen, zoo merakel slecht as 't kind der uitziet.'

'Ja,' gaf Vermeer toe, 'maar sterk hêt hij er nooit uitgezien. En hij is taai.'

'Zeg maar *geestig*,' viel Jans scherp in. 'Maar dat is 't 'm juist Die geestigheid houdt 'm op de been, maar later breekt 't op.

Dat weet ik nog niet,' wierp Vermeer tegen. En peinzend, zooals hij na zijn terugkomst meer de dingen kon zeggen, als waren zij lang overdacht: 'Als de geest sterk is, kan 't lichaam 'n boel verdragen.'

'Net zoo lang tot 't er bij neervalt. Maar dan is 't ook voor goed.'

In haar toon sprak zich zelfbeklag uit.

Toen weer met heftig verzet ging zij voort: 'En waarvoor is 't noodig? Wat hoeft die jongen zoo te sjouwen en langs de straat te slierten? Waarom mot hij dat allemaal verdragen?'

'Omdat hij 'n proletarierskind is.'

'Nee! nee!' driftte zij. En opgerezen, naar hem toegebogen over de tafel, dat haar profiel als een blank silhouet

uitstond in 't duister, verweet zij: ‘Omdat zijn vader z'n eigen liever met andere dingen bemoeit as met z'n gezin! Daarom! daarom!’

Na 't laatste scherp uitgestooten woord, viel zij terug in haar stoel, zat er licht te hijgen van opwinding. Over Vermeers gelaat sloeg een heete driftblos en zijn oogen werden hard.

Maar zijn drift bedwingend zei hij kort, stooterig door de snelle ademhaling: ‘Jans, jij bent veranderd.’

Zij schouderschokje, getroffen door het vreemde, dat hij ‘*Jans*’ zei, inplaats van ‘*moeder*’ of ‘*vrouw*’.

‘Dat ken wel,’ norschte zij.

Vermeer boog zich over de tafel, zoodat hij in den schemer haar gezicht kon onderscheiden: zijn stem was zwaar als wilde bij haar elk woord inprenten.

‘Vroeger hê je nooit zulke dingen tegen me gezeid.’

‘Vroeger! nee, dâ's nogal glad,’ schamperde zij, ‘toe verdiende je 'n goed stuk geld, toe kon 't me zooveel niet schelen; ik liet je maar praten. Maar met die staking, toe wist ik direkt, dat der ellende van zou kommen en dat ik en de kinderen 't loodje zouwen leggen.’

‘En toe ze me kwammen halen van de pelitie, wat zei je toe?’

‘Dat weet ik niet; toe was ik me eigen niet’

‘Je zei: Kees, as jij 't gedaan hêt, dan ken 't geen kwaad zijn geweest.’

‘Nou ja, wat zou dat? 't Was ook geen kwaad, je had gelijk, van jouw kant bekeken. En dat je in de kast hêt gezeten... 't eerste woord van beklag mot je der uit mijn mond nog over hooren. Vraag 't an Henk, of ik maar zooveel kwaad van je gezeid heb. Maar nou je terug bent, dat je nou nog an al die dingen doet inplaats van werk te zoeken...’

‘Ik heb werk gezocht en gevonden ook.’

Jans sloeg de handen in elkaar met smalend gebaar.

‘En wat voor werk! Sigarenmaken! als je magazijnmeester geweest bent!’

‘Dat wisten we vooruit!’

‘Vooruit! vooruit! Als jij na de directeur van 't fabriek was gegaan en je had der 'n woordje van gezeid, dat 't je speet of zoo, dan had hij je weer genomen, al was 't dan in 'n lagere betrekking en dan had je kennen opklimmen en... Jezus!’

Zij sprong op, ontsteld door den slag die Vermeers hand op de tafel mokerde.

Doch haar schrik ontging hem. Woedebevend stond hij tegenover haar, zijn blceke kop als een witte vlek in het schemerige licht.

‘Zou jij... dat van me willen?’ stootte hij uit, zijn oogen oplichtend in drift.

Jans zonk terug in haar stoel en uitbarstend in huilen, kermde zij: ‘ik weet 't niet! ik weet 't niet!’

Zijn drift slonk tegenover haar verslagenheid.

Neergeploft op den eersten stoel den beste, tegen den wand, zat hij daar in 't donker, met diep neergebogen hoofd, de handen aan de slap neerhangende armen tusschen zijn knieën.

En terwijl het klagelijk smartgekerm van zijn vrouw hem in de ooren drong als een aanklacht, besefte hij voor 't eerst volkomen, hoe zij leed en hoe groot haar teleurstelling moest zijn.

Een zacht, wijd medelijden stond in hem op, medelijden vooral omdat zij niets had, dat de armoede dragelijk maakte.

‘Als je maar met mijn mee wou leven,’ zei hij zacht. En dringend: ‘ga zaterdag mee na de vergadering waar Verdiezen spreekt over “de taak van het proletariaat.” Dat zal je goed doen.’

Zij schudde 't hoofd, verdrietig, zonder opstandigheid, haar stom klonk eentonig, moe van 't huilen. ‘Mijn doet dat geen goed. Mijn doet 't goed as ik de kinderen alles ken geven wat ze noodig hebben. As ik Henk van de straat ken houwen en 'm wat ken laten leeren.’

‘Ik wou Henk ook meenemen zaterdag.’

‘Henk? dat zal je laten!’

Zij sprong op als in plotselinge pijn, maar dadelijk weer teruggezakt, zei ze met matte gelatenheid:

‘Nou ja, dat zal wel niet anders kennen.’

‘Van Verdiezen leert hij wat. Dat 'm gelukkig ken maken.’

‘Gelukkig!’ schamperde zij.

‘Gelukkig, ja gelukkig!’

Vermeers harde stem scheurde den al dichteren avond. In de alkoof bewoog het kindje.

‘St... zussie!’ waarschuwde Jans.

En Vermeer, zijn stem dempend, vroeg:

‘Of mot je niet toegeven, dat ik gelukkiger hen als jij?’

‘'t Ken zijn,’ gaf Jans toe. ‘Maar daar lijen je vrouw en kinderen onder.’

‘Der zijn zadder vrouwen die met der mannen meeleven.’

‘Dat weet ik wel, maar ik ken nou eenmaal ies niet mooi vinden, waardoor arme schapen lijen motten. En vrouwen die na vergaderingen hollen en in optochten meeslierten, dat noem ik geen goeie moeders. En nou gaan ik na bed.’

Met driftige stappen liep ze hem voorbij de alkoof in.

‘Jij heb niks geleerd,’ gaf hij haar na.

Hij had nog geen lust naar bed te gaan; sinds zijn gevangenistijd, waarin hij geleerd had alleen te zijn, hield hij ervan nog wat op te zitten als Jans en Henk naar bed waren.

Nu, in het donker van den warmen avond, kwamen en gingen de gedachten. Wat maakte Jans 't der eigen moeielijk! En hèm. Vroeger was dat toch anders geweest, Zoolang ze getrouwd waren, was hij lid van de partij geweest en nooit hadden ze er ruzie om gehad. Hij ging naar zijn vergaderingen en vertelde er Jans van; al zei ze nooit veel, ze bad toch nooit geprobeerd hem er van af te houden. Alleen bij de staking... toen had zij gehuild, omdat hij de mannen aanzette, vol te houden. En daarna, toen ze wisten dat hij de kast in moest om die klap... toen had ze vanzelf ook wel gehuild, maar 'n hard woord had hij niet van haar gehoord, 't Moest door haar toestand komen of misschien hadden anderen 't in haar hoofd gepraat terwijl bij weg was.

Hij schudde 't hoofd in spijt en verwondering.

't Zou zoo anders kunnen zijn... er waren toch vrouwen die haar mannen niet tegenhielden, die zelf ook leefden in de strijd. Als Jans zoo eens was... en dan Henk, die 't ook ging begrijpen...

Vermeer stond op, begon met zachte stappen de kamer op en neer te loopen. Uit de alkoof klonk zagend slaapademhalen van de vrouw en - soms - een klein vogelgeluidje van 't kindje.

Vermeer luisterde en zijn denken ging terug naar de nachten in de cel als hij hunkerde naar het bijzijn van zijn vrouw en naar den eersten avond na zijn terugkomst, toen zij allebei weer jong leken en gelukkig omdat zij bij elkaar waren. Maar 't jaar van alleen-zijn had haar een knak gegeven; zij had zich overwerkt; daarom kon zij nu hun armoediger leven niet dragen. Toch... dat zij dat had kunnen zeggen, hem had kunnen aansporen om zoete broodjes te gaan bakken bij den directeur,... Jezus... dat was...

Hij beet de lippen op elkaar en zijn vuisten balden zich. Maar dadelijk bijna kwam de ontspanning: het medelijden waarvan ook straks zijn hart vol was geweest.

Zachtjes ging hij de alkoof in, kleedde zich uit en naast zijn vrouw in de bedsteê gelegen, trachtte hij den slaap te vatten.

VI.

Henk werd wakker in zijn bedsteê. Hij zag 't keukentje volgevloeid van egaal grijs ochtendlicht.

Lekker! zondag! dacht hij, sloot zijn oogen weer. In zijn ooren drong gesuizel van den zomerregen, die gestadig neerstroomde op het dak; dit gaf hem nog feeste lijker gevoel omdat hij niet - als in de week - door dien regen zou behoeven te sjouwen met boodschappen. Hij rekte zich, duwde zijn voeten tegen het beschot, dat 't kraakte.

Hoe laat zou 't zijn? zeker wel acht uur.

Achter hem werd Wimpie wakker, vroeg met slaperig stemmetje:

'Henk... motten we niet opstaan?'

'Ja derekt, maar jij moet er in blijven tot 't water heet is.'

'Waarvoor?' vroeg 't ventje met verholen lach.

'Omdat je verschoond moet worden en Zussie ook.'

Nu lachte Wimpie luid-op.

'En ik ben lekker al gewasschen!' zong zijn stemmetje blij.

'Wanneer dan?'

'Moe hêt 't gedaan toe jij met vader uit was gister avond. Dan had jij je zondag vrij,' zei Moe.

'Zei ze dat?'

Henk voelde zich warm worden: 't leek hem, dat hij zich ergens over te schamen had.

Die goeie Moe! hij had nog wel toen hij met vader naar de vergadering ging, gezegd, dat hij vanmorgen de kleintjes zou wasschen. En ze had nog kousen te stoppen en ze was al zoo moe van 't zaterdagsche geploeter. Hij

had nog thuis willen blijven, maar vader had hem mee genomen naar de vergadering.

't Was er vol geweest: wel tweehonderd menschen. ‘Mooi voor den zomer!’ had vader gezegd. er waren ook veel vrouwen. Moe had ook best mee kunnen gaan. dan had *hij* thuis kunnen blijven: dat had vader liever gehad.

Echt was 't geweest, vader aan de bestuurstafel te zien zitten; hij leek de mooiste van allemaal. Henk giebelde in zichzelf om die malle gedachte. De mooiste! nou ja, de flinkste dan of... hij wist er geen woord voor, maar toen vader opstond om de vergadering te openen, toen was in Henk de gedachte opgeflitst: ‘hè, was Moe der nou maar!’

Henk bad goed geluisterd, eerst naar vader en toen naar den spreker; er werd veel gezegd, dat hij van vader en van de kennissen thuis ook wel gehoord had, maar als je zoo met allemaal menschen luisterde, was 't toch nog heel anders, net of iedereen 't zelfde voelde en of al die vreemde menschen elkaar kenden. Zijn slaperigheid - die altijd kwam als hij den hcelen dag buiten had gefietst - was er heelemaal van over gegaan en toen aan 't eind iedereen opstond en de Internationale zong, had Henk hard mcegegalmd met een prettig gevoel van ‘wie-doet-me-wat?’

Aan vaders arm was hij meegeloopen naar 't huis van Bosch; daar kwamen nog meer partijgenooten met hun vrouwen en Verdiezen, de spreker, was er ook.

Henk had stil geluisterd, vooral naar wat vader zei: vaders stem klonk zoo helder en in zijn oogen waren weer die lichtjes van vroeger; maar eindelijk had de jongen zijn oogen niet meer open kunnen houden en toen had vader hem mee naar huis genomen.

Buiten werd hij weer heelemaal wakker: 't was een warm-donkere nacht zonder maan en de straten lagen stil en schemerig; dicht liep Henk naast vader en een gevoel van geluk - hemzelf maar nauw bewust - maakte zijn hart warm.

Toen Vermeer vroeg: ‘Hê je je niet verveeld, jongen?’

kwam 't antwoord spontaan en voluit: ‘Verveeld? ik vond 't immes!’

Vermeer lachte.

‘Nog mooier als de bioscoop?’ plaagde hij.

Maar Henk greep zijn arm.

‘Dat ken je nou niet vergelijken,’ zei hij wijs-over-leggend, ‘de bioscoop dat is maar een lolletje, maar hier leer je van.’

‘Net zoo jongen. En als je ervan geleerd hêt, dan hou je wat over, dat geen mensen je af ken nemen. Onthou dat.’

Nog eens, in 't overdenken, kreeg Henk het gevoel van dat oogenblik, iets warms en heerlijks, dat gebleven was tot hij met vader thuiskwam.

Moe was al naar bed, maar ze had uit de alkoof geklaagd, dat ze zoo schandelijk laat thuis kwamen en dat zij niet slapen kon.

En toen vader wat vertellen wou van de vergadering, was ze boos geworden:

‘Zwijg maar stil van die rotzooi!’ was ze uitgevallen.

Vader was er van geschrokken, en hij - Henk - had geroepen: ‘hè Moe, was je maar meegegaan!’ maar toen was Moe gaan huilen, omdat hij nou wel altijd met vader mee zou trekken en haar alleen laten ploeteren en sjouwen.

Zoo was Henk verdrietig naar bed gegaan met een gevoel van boosheid tegen moeder, omdat zij het prettige dat er den heelen avond was geweest, verstoord had en iets als medelijden met vader.

Maar nu, door Wimpies vertellen, schaamde hij zich over die boosheid. Moe had hem zijn Zondag willen laten en ze was vanzelf doodmoe geweest en toen moest ze nog zoo lang wakker blijven. Nogal glad dat ze dan een beetje valsch was; zij had geen fijnen avond gehad zooals vader en hij. Als ze maar meegegaan was! maar daar had ze eenmaal geen sjenie in... Henk schudde 't hoofd in zijn kussen en in hem rees vaag 't besef, dat hij moeder beklagen moest om dat ‘geen sjenie hebben.’

't Was een onbewust erkennen van zijn vaders gees-

telijke meerderheid en een even onbewust verlangen, naast zijn vader te blijven.

Vlug liet hij zich uit bed glijden, zette water op 't gas voor thee, spoorde Wimpie aan op te staan.

‘Kom, dan ben je klaar as Moe deruit komt.’

‘Kijk, Moe hêt ons goed allegaar klaar geleid,’ zei hij, met iets als eerbied de schoone kleeren beschouwend, die opgestapeld lagen op een stoel.

‘Wacht, ik hoor Zussie.’

Op kousenvoeten liep hij naar de alkoof, keek in de bedsteê, waar het kleintje wakker werd in haar krib.

‘St! st!’ vermaande Henk, rekte zich om Marietje uit 't hokje te tillen.

‘Morgen!’ wenschte zachtjes Vermeer, die wakker lag.

‘Dag vader!’ fluisterde Henk. Toen met een blik naar Jans, die nog sliep: ‘laten we Moe niet wakker maken.’

Vermeer keerde even zijn hoofd naar de slapende, knikte tegen Henk.

‘Ik zal thee maken; dan krijgt Moe dadelijk 'n koppie as ze wakker wordt,’ fluisterde de jongen.

‘Goed. St! neem Zussie maar gauw mee,’ wees Vermeer.

Met het kindje in zijn armen liep Henk op zijn teenen terug naar de keuken.

‘Vader en hij moesten maar goed voor Moe zorgen,’ overdacht hij in een nieuw gevoel van saamhoorigheid met rijn vader.

Toen Jans wakker werd - Vermeer was al aangekleed - kwam Henk aanloopen met een kopje thee en in de kamer vond zij de kinderen netjes aangekleed, en brood gesneden.

Vermeer, zijn schoone hemdsmouwen uit 't zondagsche vest, zat in zijn hoekje de courant te lezen; Henk, een bonte handdoek gespreid over zijn knieën, schilde de aardappelen voor het middagmaal.

Buiten plaste de regen, uit de steeg viel vaal licht naar binnen.

Jans voelde haar wrokkige stemming wijken. Henk had goed gezorgd.

‘Ik had 't goed voor de kleintjes klaargelegd,’ zei ze alleen.

‘Ja Moe, we hebben 't allemaal gevonden,’ ijverde Henk. ‘En u had ze al gewasschen, zet Wimpie.’ Jans knikte.

‘Ja, jij ken je Zondag ook wel gebruiken.’

‘Nou ja... as ik zaterdagavond toch uitga...’

‘Dat mot jij weten, of je vader.’

‘Nou maar, 't viel mijn mee. Ik wou net water opzetten, en toe zei Wim 't!’ vroolijkte Henk.

Nu gleed een glimlach om den mond van de vrouw. En met welbehagen onderging zij verder de knusse gezelligheid van den zondagmorgen met 't zingende koffie-water en den koffiegeur en de versche koekjes, die Wim den vorigen avond bij den bakker had gehaald.

Vermeer noch Henk repten van de vergadering; dat was als een afspraak tusschen hen, om moeder niet te ergeren.

Vermeer vermeed het bewust met een gevoel van spijt, omdat hij er niet met Jans over kon spreken; Henk deed het vanzelf, in zijn verlangen goed voor moeder te zorgen, in zijn genieten ook van de gezelligheid met vader en moeder thuis en buiten de regen, die àl meer neerstriemde.

Hij speelde wat met de kleintjes, teekende beestjes voor hen en knipte ze uit, verzon er malle verhalen bij, waar Wim om schaterde.

‘Je hêt in lang niks an je teekeningen gedaan,’ zei Vermeer.

Henk schrikte ervan, als was 't een verwijt; maar eer hij nog antwoorden kon, sprak moeder voor hem.

‘Nogal wonder, as je de heele dag langs de straat mot schooieren!’

‘Schooieren, schooieren!’ vergoelijkte Vermeer en Henk zei haastig: ‘in den zomer gaat 't nooit zoo goed.’

Jans zweeg.

Tegen twee kon zij niet op en ze wou ook geen mot; moest er maar aan wennen, dat die twee 't altijd samen eens waren, dat zou wel zoo doorgaan.

Met iets als heimwee dacht zij aan den winter, toen Henk met haar zorgde voor 't huishouden en voor de kleintjes; maar dadelijk schoot het bloed haar naar 't hoofd en schuw bijna keek ze naar Vermeer, die niets merkte, rustig bleef toezien naar het geknutsel van Honk. Van den winter... toen was Kees nog dáár... en zij wou dien tijd terug...? Toen ze zoo had moeten tobben en zwoegen. Maar zijzelf was toen anders. Flinker, of ze alles kon. Dat kwam omdat ze altijd uitkeek naar 't voorjaar als Kees terug zou zijn. Of kwam dat ellendige gevoel van nu alleen maar door 't kind, dat komen moest? Zij schouderschokte, poogde de plagende gedachten weg te dringen, gaf al haar aandacht aan 't eten, dat zo koken ging. De zondagspot was heel wat schraler dan vroeger. En weer voelde zij 't als een stekende pijn: in heel haar trouwen had zij 't nog niet zoo armoedig gehad als nu. En vooral: niet zoo *hopeloos* armoedig.

's Middags terwijl ze om de tafel zaten thee te drinken, waarschuwde Henk: ‘daar kommen ze van Bosch.’

‘Zoo.’ In Vermeers toon klonk blijdschap door om 't bezoek; zijn vrouw keek op van 't zondagsblad, waarin zij zat te lezen.

Die kwamen vanzelf over de vergadering kletsen; had ze net gebrek aan!

Maar ze sprak haar gedachten niet uit ging stil naar de kast om een paar schoone kopjes te krijgen voor 't theeblad.

Honk en Wim liepen naar de voordeur om open te doen en in 't gangetje leefde plotseling druk gepraat. Wim kwam 't eerst weer binnen met de twee jongetjes Bosch, die hij dadelijk meenam naar den hoek, waar hij speelde met de beestjes, door Henk uitgeknipt.

Sien Bosch, donker, frisch bewegelijk vrouwtje, drong vóór haar man door de kamerdeur naar binnen; hij, bleekblond type met vermoeide trekken, volgde langzamer.

‘Goeienmiddag! goeienmiddag!’

‘Jesses, wat 'n weert 't lijkent wel October!’ mopperde Siens luidruchtig-ruwe stem; ‘mag ik der m'n jassie effen bij uitdoen?’

‘Mensch! wat 'n omslag!’ De stem van Bosch klonk droog, moeilijk als van iemand die niet gewend is veel te spreken.

‘Omslag? 't is afslag! wat jij Henk? hier, sla der in de keuken 't nat effen af. Maar pas op hoor! 't is m'n paaschbeste van drie jaar gelejen.’

Allen lachten, terwijl Henk met den natten mantel naar 't keukentje ging. Ook Jans vertrok haar mond tot een glimlach al kon zij eigenlijk Siens grapjanusserij niet goed zetten.

‘Mooi, dat jullie der nog door bent gekommen,’ prees Vermeer, stoelen aanschuivend. Jans, in 't besef van haar plicht als gastvrouw, schepte suiker in de theekopjes.

‘Jullie drinken toch thee?’ vroeg zij ten overvloede.

‘Ja hoor! alles wat warm is. 'n Borrel schenken jullie niet.’ grapte Sien.

Bosch diepte uit zijn jaszak een brief op, vouwde hem open met zijn onhandige smidsvingerschoone stak 't papier Vermeer toe.

‘Deze brief hêt Jansen gekregen van 't partijbestuur; ik zou 'm jou laten lezen, 't Is vertrouwelijk,’ wees hij nog, duidend op een woord aan 't hoofd van den brief.

‘Maggen wij 't niet weten?’ vroeg Jans met onbedwingbare scherpte in haar stem.

‘Jullie? gerust hoor! 't is alleen maar dat 't niet in de kranten komt,’ kwam Bosch kalm. ‘'t Is over de taktiek bij de russchentijdsche verkiezingen.’

‘O,’ zei Jans onverschillig.

‘Ja,’ babbelde Sien; ‘Jan most hier na toe en toe gongen ik en de jongens maar mee: je wordt zoo sjagrijnig als je de beele zondag in huis zit.’

‘Dat is ter na,’ vond Bosch, ‘als je der de heele week uit bent, blijf je der Zondags graag eres in.’

‘O ja. daar zeg je een goed woord!’ wierp zijn vrouw tegen. ‘Maar ik ben der de heele week niet uit. En wat deê jij zelf toe je van 't voorjaar zoo lang zonder werk liep? Toe kon je ook niet geregeld in huis blijven.’

‘Jij joeg me deruit,’ plaagde Bosch op zijn langzaamdrogen toon.

‘Dat 's nogal wiedes; wat heb ik an 'n man de heele dag over de vloer? nee boor, dat 's 'n bezoeking.’

‘Zoo druk is bij toch niet,’ wierp Vermeer op.

‘Druk? hij zett temet geen woord, tenminste as ie leest. Maar ik heb graag me vrijheid als ik an 't werk ben. Als ik gedaan heb, vin ik 't wel lollig dat Jan thuis is.’

‘Hê je nou goed werk?’ informeerde Jans.

Bosch trok de schouders op. Maar eer hij antwoorden kon, drongen zijn vrouws radde woorden de zijne terug.

‘Nee hoor, 't is voor 'n ketelmaker niks gedaan an 't fabriek: hard werken voor 'n schijntje loon. En ongezond voor dat heete vuur! Wil je gelooven, toe Jan van 't voorjaar zonder werk liep, toe zag die der beter uit as nou en toch hadden we toe niet half genog te eten.’

‘Ja, we motten na korter werktijd toe,’ stemde Bosch in. ‘Maar de lui hier bennen zwaar in beweging te krijgen.’

‘Gisteravond toch drie nieuwe leden gewonnen!’ Sien zei 't blij.

‘Ben je ook op de vergadering geweest gisteravond?’ vroeg Jans. Zij wist het antwoord, deed de vraag alleen om te kunnen zeggen, wat zij te zeggen had: ‘hoe ken je nog zoo weg met je zes kinderen thuis?’

Sien lachte.

‘Als je maar wil!’ wierp zij luchtig tegen. ‘Piet ken best deres oppassen en Mientje doet de boodschappen. Ik hou nou eenmaal van zoo ies; ik hoor der graag van dat 't nog es mooier en beter in de wereld zal worden.’

Toen Jans bleef zwijgen, ging zij als in zelfverdediging voort:

‘'n Ander mensch gaat na de kerk, daar laat ie ook eten en drinken voor staan; nou, dan zeg ik maar: zoo'n vergadering dat is nou mijn kerk.’

‘Net zoo,’ prees haar man en over zijn bleek-ernstig gezicht gleed een glimlach.

Jans haalde de schouders op.

‘Och ja, ieder z'n meug,’ zei ze op haar gelaten toon.

‘We motten in 't najaar maar vroeg beginnen met vergaderingen,’ vond Vermeer.

‘Verdiezen hêt ommers beloofd in September weer te kommen?’

‘Ja, 't is 'n beste spreker,’ prees Vermeer, ‘'t Mooiste vind ik, dat hij ons altijd aanspoort om de groote strijd niet te vergeten. Wat zei hij dat prachtig: het proletariaat mag nooit vergeten, dat het de taak heeft een gansch nieuwe wereld te scheppen.’

‘Daar zien wij toch niks meer van, van die nieuwe wereld,’ zei Sien met eerlijke spijt in haar stem.

‘Dat weet je niet vrouw,’ kwam Jan, maar Vermeer in eens, sprak levendig en heftig met een warme klank in zijn stem: ‘En wat komt dat der opan? Als je maar heel zeker weet dat 't eenmaal komt. Als je dat maar nooit vergeet, dan hê je altijd wat om je an vast te houden, dat niemand je af kan nemen. Al is die mooiere wereld dan pas voor je kinderen of kleinkinderen.’

‘Bak me 'n koekie als 'k dood ben.’

Hard en droog kwamen de woorden Jans over de lippen; 't effekt was zoo komisch, dat allen lachten, zelfs Henk, die zijn vaders warm betoog juist zoo bewonderde; ook de kinderen, dadelijk aangetrokken door vroolijkheid, schaterden luid-op.

Jans beet de lippen op elkaar.

Lachten ze haar nou uit of wat anders? Nou, ze zou niks meer zeggen. Die van Bosch hoefden niet te weten dat 't wel es hommeles was tusschen haar en Kees.

Zoo schonk zij gul thee, stopte de kinderen die in de gang paardje speelden met Henk, balletjes in hun mond en presenteerde de laatste koekjes, die zij in huis had, maar terwijl de andere drie praatten over dingen uit de beweging, voelde zij zich als een vreemde, die er voor spek en boonen bij zat.

't Stak haar, wekte een wrevelig gevoel, als drongen die vreemden haar weg van haar eigen tafel. In haar verlangen, ook mee te tellen, fluisterde zij Sien 't nieuws in, dat ze weer een kleintje verwachtte en dadelijk, door Siens woorden: ‘o dat dacht ik al, je ziet der net na uit’ trok zij de aandacht van de twee mannen tot haar.

‘Ja, dat ken zoo gebeuren,’ zei de sloome stem van Bosch en Vermeer met bezorgd wenkbrauwoptrekken: ‘'t komt niet erg gelegen, nou 't vet zoo bij ons van de ketel is.’

‘Dan maar wat minder vet!’ luchtigde Sien. ‘Zoo'n kleintje is toch weer lief, wat jij Jans?’

‘Die verlangt er al weer na,’ grapte Vermeer, maar Sien weerde af: ‘nee hoor, ik mot nie meer; zes is net genoeg.’

‘Dan zijn wij nog lang niet an 't genoeg toe, moeder,’ grapte Vermeer, maar Jans ging niet in op de grap. Nu lachten ze weer met hun drieën om *haar*, dacht zij verdrietig.

VII.

In de Langstraat rumoerde de zaterdag-avondsche marktdrukte; dun-grauwe wintersche nevel vervaagde er de vormen van menschen en duigen, hing als gouden schijn om de petroleumlampen aan de kraampjes en deed de enkele flakkerende toortsen uitstralen in rossen gloed. Op één plek priemde een carbid-lantaarn zijn licht als een pijlpunt den nevel in, doch de felheid ervan werd opgezogen en verzacht door den alles om wasemenden damp.

De koopwaar op de lange rij kraampjes en karren langs het trottoir kreeg in het onzekere licht de bekoring van het slechts half geziene; de uitstalling van vruchten en gerookte bokking werd tot een syraphonie van donkere kleurenweelde: mengeling van donker gouden gloed en diep blozend rood naast het verzadigde oranje van sinaasappels en het stille geel van citroenen. Flesschen zuur kaatsten lichtschampers zwakjes terug zonder te onthullen wat hun beslagen oppervlak aan beloften borg; kokosnoten schenen donkere kogels, dreigend en somber, waarboven groen-gele bananen hingen als wijzende vingers.

Tusschen nuchtere kraampjes met flodderig lint, goedkoope kant en knoopen in allerlei vorm en afmeting, verschenen de bloemenstalletjes met hun walmende flakkerende petroleumfakkels als een geheimzinnige overdaad van kleur- en vormenpracht; chrysanten en seringen, die hun eerste frischheid verloren hadden - afdankertjes van de bloemenwinkels - herkregen in den ros doorgloeiden

nevel een schijn van ongerepten bloei; nietige oranjeboompjes met groen-oranje knikkertjes tusschen hardgroene bladeren, wekten in dit licht gedachten aan exotische landen.

Vóór de kraampjes rumoerde de voetschuifelende menigte: veel moeders met joelende of drensende kinderen, die de moede voetjes voortsleepten door het vettige laagje modder om plotseling, opgeleefd, van moeder weg te loopen en voort te schieten tusschen de rokken en beenen der groote menschen.

Er werd gedold door lollige jonge kerels en meiden, uitvierend den zaterdagavondjool van gedaan werk en gebeurd loon; hun gretige vingers graaiden naar vruchten en snoepgoed, duwden 't elkaar in de lachende monden, terwijl hunne ooren open stonden voor de geintjes, door den Joodschen messenkoopman met hooge neusstem uitgeschreeuwd.

Oudere arbeiders drentelden er met hunne vrouwen; nette wijfjes in armelijk-zindelijke kleeding deden omslachtig en voorzichtig haar bescheiden zaterdagsche inkoopen om daarna zoo gauw mogelijk weg te schuifelen uit het gedrang.

Boven de hoofden der menigte hief zich de roep der verkoopers en der colporteurs met verschillende bladen en blaadjes. Revolulionnairen en middernachts-zendelingen, antimilitairisten en geheel-onthouders prezen er met schellen of dompigen roep hun lectuur aan. Vrouwelijke heilsoldaten, het gelaat lokkend gedoken onder den luifelhoed, boden met noodend gebaar hun ‘Strijdkreet’ aan de voorbijgangers, verdroegen onbewogen de spottende opmerkingen aan haar adres geuit.

Vermeer colporteerde met het revolutionnair socialistisch partijorgaan; zijn zware stem riep met regelmatige tusschenpoozen den naam van het blad, waarvan de galm verstierf in het lawaai om hem heen.

Zwaar sleepten zijne moede voeten zich voort over de modderige keien; in zijn rug stak vermoeidheidspijn als een knagend beest. Sinds drie weken was hij zonder werk:

de sigarenfabriek, ingekrompen, had de laatst-aangekomenen ontslagen; Vermeer stond, met twintig anderen, op de keien.

Ander vast werk had hij nog niet gevonden, maar de laatste week bracht wat sjouwersarbeid aan 't haventje, werk dat door zijn ongewoonte hem ontzaglijk zwaar viel. Hij had 't aanvaard, zonder morren, blij dat hij Jans wat loon thuis kon brengen. De andere week zou hij weer moeten zoeken en vragen als een bedelaar naar werk.

Maar voor 't oogenblik deerde deze gedachte hem nog niet Als elken zaterdagavond voelde hij de vreugde van het loopen hier met het blad, dat mee moest helpen, zijn kameraden te wekken; telkens als hij een courant verkocht, schoot een naïeve vreugde in hem op, als over iets dat gewonnen was.

Vóór het kraampje waar de anti-militairisten hunne blaadjes verkochten, zag hij Henk staan, zijn bleeke jongenssnuit in gespannen aandacht geheven naar den jongen man, die op een stoel staande, zijn beginselen verkondigde.

Vermeer bleef een oogenblik naar Henk kijken, zonder dat de jongen 't merkte.

Bedonderd zag 't jog er uit; ‘tòch 'n taaie!’ dacht hij met trots. Hij ging naar de avondschool, al was hij nog zoo moe van 't loopen en fietsen de heele dag en nu stond hij weer hier omdat hij graag hoorde over anti-militairisme. Er zat fut in die jongen. En lèf! meer dan je denken zou. Als hij maar wat meer leeren kon! Even klemde Vermeer als in pijn de lippen op elkaar, maar toen weer schoot de troostende gedachte in hem op, dat Henk, ook zonder school zou kunnen leeren als hij ouder werd en oogen en ooren openzette, fjeluk was er ook voor hèm; het geluk van hen die leven bij groote verwachtingen. En misschien... zouden *sijn* oogen nog eens de vervulling zien.

Vermeer liep naar Henk toe, legde hem de hand op den schouder.

Henk keek om.

‘Zoo vader. Al veel verkocht?’

‘Twintig nog maar; 't moeten er minstens vijftig worden.’

Hij knikte tegen Vermaas, die met rijn vrouw langs de kraampjes slenterde, beiden in 't zwart met iets komiekdeftigs in de manier waarop ze even hunne hoofden bogen en met hun handen wuifden, zonder de armen merkbaar op te tillen.

‘Meneer Vermaas lijkent net 'n baron,’ grapte Henk.

Vermeer lachte.

‘Hij mot z'n begrafenisjassen toch afdragen! Als ze goed rood en kaal zijn geworden, haalt z'n vrouw er de tressen af en versnijdt ze 'n beetje. En dan zijn ze nog best voor dagelijksch gebruik. Blijf je hier nog staan?’

‘Nog effe luisteren: dâlijk gaat die dienstweigeraar vertellen van z'n ondervindingen,’

‘Wacht dan strakkies op me op de hoek bij Meijer; dan kennen we samen op huis af gaan. As ik der om tien uur nog niet ben, ga dan maar vast, anders hêt moeder 't te kwaad.’

Vermeer liep weer verder, stond een oogenblik te praten met Bosch, die hem mee wou troonen naar 't café waar de partijgenoten zaterdag 's avonds veel bij elkaar kwaman; Vermeer kwam er graag, maar hij wou Jans vanavond niet langer alleen laten.

Haar toestand beangstigde hem bijwijlen; den laatsten tijd viel zij zelden meer scherp uit, doch er was een doffe gelatenheid over haar, als had zij allen levenslust verloren.

Vanavond nog had bij haar gevraagd mee te gaan met de kinderen de straat op, het gewone zaterdagavondverzetje van vroeger jaren, maar zij had 't afgeweerd.

‘Laan mijn maar thuis; ik ben blij as ik 't leven heb. Wat zal ik me nog zoo moe gaan maken?’

Hier dacht Vermeer weer aan onder het loopen in de drukke marktstraat. Het had zoo moedeloos geklonken; Jans scheen een andere dan vroeger. Zij voelde zich slap door haar toestand, door de armoede vooral, waar zij vanzelf heviger onder leed dan hij.

Hij ook, als hij in de afgeloopen weken uren stond te wachten in 't gure Novemberweer op een vrachtje, op de mogelijkheid van werk, had hij zich bijwijlen gevoeld als een verschoppeling, een schooier, maar hij had zijn gedachten, die reikten naar een betere wereld en het verzet zelf tegen zijn vernedering hielp hem boven die vernedering uit.

Toen de vijftig couranten verkocht waren, zocht Vermeer Henk op de afgesproken plaats; de jongen stond al uit te kijken, 't zou juist tien uur slaan.

‘Leeg?’ vroeg Henk op zijn vaders arm wijzend, waar straks het pakje couranten werd vastgehouden.

Vermeer knikte tevreden, en met de banden in de zakken liepen zij een poos stil naast elkaar voort. Achter hen verstierf het markt-rumoer; in de stille straten, die zij doorliepen, omhulde hen de nevel als een ijskoude mantel.

Vermeer huiverde.

‘'t Is toch maar goed, dat moeder niet mee is gegaan.’

‘Nou... dat is 't zeker,’ stemde Henk mee in. Hij klappertandde in zijn versleten pak zonder overjas, trok de wollen das steviger om zijn mageren hals.

‘Toch fijn, dat juffrouw Stevens mijn met Sinterklaas die das hêt gegeven,’ prees hij. ‘Janus hêt der net zoo één.’

Hij lachte even bij de herinnering aan den zandzak waar die das ingenaaid had gezeten; ze hadden zich krom gelachen toen die zak openging, zelfe moeder had meegedaan.

‘Hê je nog veel nieuws gehoord van die dienstweigeraar?’ vroeg Vermeer.

‘Nou...’ begon Henk op zijn langzame manier, ‘hij hêt verteld wat ie allegaar ondervonden hêt in de gevangenis en zoo. En hoe ze 'm gepest hebben. Hij zei: voor je lol hoef je 't niet te doen.’

‘Nee, da's bekend genog. Je mot heel vast in je schoenen staan om 't vol te kennen houwen. Maar dat is zoo met iedere overtuiging, die tegen 't algemeen ingaat.’

Weer zwegen zij.

Vermeer was opnieuw in gedachten verzonken; Henk

vond 't wel echt, zoo stil naast vader te loopen en nog eens te denken aan wat de dienstweigeraar verteld had. Ja... je moest lèf hebben om 't vol te houden. Maar dan was 't mooi. Wat had die eerste spreker ook weer gezegd? ‘Alle geweld is verkeerd.’ Dat vond vader niet, zonder geweld zou er wel nooit verbetering komen, zei vader. Maar 't leek toch erg mooi... geen geweld gebruiken... hij wou daar nog meer van hooren...

‘Je ken de toren heelemaal niet zien.’

Vermeer wees vooruit langs 't grachtje, dat vol hing van nevel.

‘Nee vader.’

Henk schrikte op uit zijn denken. ‘Hij is heelegaar foetsjie!’ voegde hij er achter met een lachje.

‘Hê je die teekeningen van je nog an meneer van Kuilen laten zien?’

‘Nee, ik vergeet ze geregeld mee te nemen na school.’ Henk zei 't slapjes, onverschillig bijna.

De avondschool - waarheen zijn verlangen heel den vorigen winter gereikt had - was hem een teleurstelling geworden omdat hij geregeld te moe was om het onderwijs te volgen. Als hij na den heelen dag fietsen en loopen in de buitenlucht 's avonds in 't warme lokaal zat, overkroop hem de slaap met onweerstaanbaar geweld. Hij vocht er tegen, sperde zijn oogen open en klemde de kaken opeen om zijn gapen te bedwingen, doch hiermee was zijn energie uitgeput: wat de leeraar sprak, ging over hem heen als vage, maar half begrepen klanken. En het schriftelijk werk, zelfs het teekenen werd hem een kwelling: als hij over 't papier zat gebogen, voelde hij zijn rug steken, in zijn ooren suisde het dunne bloed en in zijn hoofd was maar één gedachte, één verlangen: te mogen slapen! Een paar keer was het gebeurd, dat zijn hoofd op de tafel bonsde; toen had hij zich erg geschaamd voor den leeraar en de jongens, die hem schaterend uitlachten.

Tegen vader en moeder praatte hij nooit over zijnslaperigheid: die moesten maar denken dat hij 't plezierig vond op de avondschool; hij had er immers zoo graag naar toe gewild!

Thuis wachtte Jans hen op met koffie en brood; Vermeer diepte uit zijn zak een paar bokkings op, in courantenpapier gewikkeld.

‘Hier moeder, van de mart,’ zei hij hartelijk.

‘Wou je die nou nog...?’ vroeg Jans mat. Zij zag er tegen op, de visch schoon te maken, zooals zij den laatsten tijd tegen alles opzag.

Maar Henk had de bokkings al losgewikkeld en begon het vel er af te halen.

‘Ik zal ze schoonmaken,’ ijverde hij, blij met 't vooruitzicht op een hartigen brok.

‘Dan is 't goeje.’

Jans leunde weer achterover in haar stoel, haar handen gevouwen over de zware buik. Zij zuchtte, verdrietig over eigen gevoel van machteloosheid. En dat moest nog twee maanden duren, tot 't kind kwam. En dan... God wist hoe ze dàn zou zijn...

Haar oogen, fel blinkend in 't magere gezicht, betastten met scherpen kijk de gezichten van haar man en Henk.

‘Jullie zien der allebei uit as 'n gore vaatdoek,’ viel ze in eens uit ‘Vel over been; jesses!’

‘Dat lijkt zoo door de kou,’ vergoelijkte Vermeer. En nahuiverend: ‘die kouwe damp dringt compleet door tot op je botten,’

‘Ik heb 'n boodschap voor je Henk.’

‘Voor mijn, moeder?’

Benieuwd keek Henk op.

‘'t Meissie van mevrouw Overstein het kommen vragen of je morgenochtend effen ankomt. Mevrouw hêt 'n jas, die je nog wel passen zal.’

‘Jawel Moe.’

Henk zei 't zonder blijdschap. Hij had er een hekel aan, afleggertjes bij mevrouw Overstein te halen, daar werd altijd zoo over gesabbeld en de heele famielje kwam er aan te pas.

‘'t Is vriendelijk van mevrouw Overstein,’ prees Jans, ‘onderlaast ook al die laarzen voor Wimpie en hemden voor jou.’

Henk knikte. Had ze de jas maar meegegeven an 't meissie! dacht hij. En lachte meteen in zichzelf om 't gekke idee, dat dat fijn aangekleede dienstmeisje met de jas voor hem zou komen aansjouwen.

'Eet je niet?' maande Jans haar man, die stil achteroverleunde in zijn stoel.

Hij ging dadelijk recht zitten, stak een stuk brood in zijn mond, spoelde het weg met een slok koffie.

Nu hij tot zitten kwam, wreekte de zware werkweek zich: zijn lichaam voelde als gebroken. Jans merkte zijn trage eten en de loomheid van zijn bewegen.

'Je had dat verrotte colperteeren wel kennen overlaten vanavond,' zei ze dof. 'As je toch al zoo moe was.'

Vermeers gezicht leefde dadelijk op.

'Dat hêt me net weer 'n beetje goed gedaan,' sprak hij tegen.

Weer hing zwijgen. Henk at gretig van 't brood en de bokking; Vermeer en zijn vrouw brachten lusteloos de stukken naar hun mond, als vervulden zij een moeielijken plicht. Jans had geen eetlust; maar zij drong zich op dat 't goed was voor het kindje, dat zij droeg: als er eten was, moest je 't niet laten staan.

'Nou, morgen de rest,' zei Vermeer en schoof zijn bord weg.

'Je bent kempleet te moe om te eten,' klaagde Jans. En heftiger, in het volle gevoel van wat -Kees te kort kwam, viel ze uit: 'Jij klaagt niet, maar je ken dat gemeene sjouwerswerk niet volhouwen; daar ben jij niet voor geboren.'

Haar heftigheid rukte Vermeer opnieuw uit zijn apatische moeheid.

'Waarom niet? Alle werk is even goed. We hoeven 't ééne niet minder te achten als 't andere.'

'Sjouwerswerk is toch al 't minste.'

'Als de *sjouwerman* maar niet de minste is! As die 'n kerel is, dan haalt hij 't werk de hoogte in.'

Jans schouderschokte.

'Ik vin 't min,' hield ze vol.

Maar Vermeer sprak voort, opgewekt, als was de moeheid van hem afgevallen.

Henk deed zijn best te luisteren, sperde zijn oogen, die dicht wilden vallen, wijd open.

‘Wàt min is, dat is bedelen en schooieren om werk, zooals ik gedaan heb; als ze je overal de deur voor je neus dicht smijten, dan krijg je 'n gevoel of je de pest hêt. Als je dan niet wist dat 't allemaal beter zal worden, dan zou je je eigen ophangen. Maar 't werk, dat mot allemaal gedaan worden, daar is geen meerder of minder in. Als ze maar zorgen, dat der tijd overblijft voor wat anders, dan ken je best 'n uur of wat zwocgbeest zijn. Dâ's geen schande.’

‘Maar jij wordt der dan toch maar heelegaar òp van.’

‘Omdat 't te lang is. En omdat ik der niet geschikt voor ben; ieder werk moet je kennen.’

‘Kennen...’ minachtte Jans.

Vermeer glimlachte.

‘Je lichaam moet 't toch kennen, net zoo goed als je hersens moeten kennen rekenen als je boekhouwer bent of magazijnmeester.’

Jans haalde opnieuw de schouders op.

‘Och,’ zei ze alleen, mat. Toen na een oogenblik: ‘en wat verdien je der mee...?’

‘Dò's 'n tweede,’ ijverde Vermeer. ‘Die zware arbeid moest veel beter betaald worden, juist omdat 't werk is, dat geen mensch voor z'n plezier gaat doen.’

‘Moest... ja...’

Jans zuchtte.

En Vermeer zweeg, verslagen nu Jans weer op hun armoe kwam, die ze hem verweet.

Stil gingen zij alle drie naar bed.

Den volgenden morgen liep Henk door de zondagsstille straten naar het huis van notaris Overstein, deftige heerenbehuizing aan don buitenrand van de stad.

De nevel was opgetrokken; een fijne vrieskou verstrakte zijn gezicht, deed zijn vingertoppen tintelen, en joeg rillingen langs zijn rug en armen.

't Zou toch wel immes zijn, 'n jas te hebben! Beter als

vader 'm kon koopen, maar nu was 't 'n goedheid van mevrouw Overstem. Zij had de jas net zoo goed aan 'n ander kunnen geven, liefhebbers genoeg! o jé! Hij lachte fijntjes. Mevrouw gaf 'm aan hèm omdat ze moeder nog altijd graag mocht van dat moeder haar had helpen verhuizen. Moeder had der toe wat gewerkt! Nou! Dan was 't ook niks gek dat hij de jas kreeg. Gek! hij lachte weer. Hoe kwam hij der op? 't Was ommers goeiig van mevrouw. Op zijn aanbellen werd hij door de keurig gekleede dienstbode in de gang gelaten. Na de kou buiten leek het er warm met de dikke looper op 't marmer en de shawls tegen de muren. Henk zat op 't puntje van de bank, hem door de dienstbode aangewezen, en draaide zijn pet rond in zijn vingers.

Achter in de gang ging een deur open en een vrouwenstem riep: ‘Vermeer, wil je maar hier komen?’

Henk gehoorzaamde; liep vlug de lange gang door, tot waar Mevrouw Overstein de kamerdeur voor hem openhield.

Henk keek naar haar op. Wat zag ze er piekfijn uit, in die japon met allegaar gitten en zoo'n mooie kant om haar hals!

Zij knikte hem vriendelijk toe.

‘Zoo... hoe heet je ook weer?’

‘Henk Mevrouw.’

‘O ja, Henk. kom maar eens binnen.’

Zij week iets voor hem op zij, sloot de deur toen hij in de kamer was.

Henk ging maar een klein eindje de kamer in, zei ‘dag meneer!’ tegen den notaris, die aan tafel de courant zat te lezen, en knikte tegen de twee jongens, bezig met een aquarium dat voor 't raam op een tafeltje stond.

Henk keek er nieuwsgierig naar, deed een paar passen verder de kamer in, maar bleef toen weer staan, geëntimideerd door de onverschilligheid waarmee de jongens samen doorpraatten zonder eenige notitie van hem te nemen.

‘Je komt de jas passen,’ zei Mevrouw vroolijk en haar hoofd uit de deur stekend, riep zij in de gang: ‘Elly,

hier is de jongen van juffrouw Vermeer. Kom je even met de jas?'

Binnen kwam een jong meisje in een groenfluweelen jurk. Op Henks beleefd: 'dag juffrouw,' zei ze vriendelijk: 'goeionmorgen,'

En reikte hem de jas aan.

'Pas 'm maar eens,' noodde Mevrouw.

Henk, kleurend zonder te weten waarom, trok de jas aan, voelde dadelijk er de koesterende warmte van op rug en armen.

Mevrouw beschouwde hem met critischen blik; Elly ook gaf er haar aandacht aan.

'Keurig!' prees Mevrouw. 'Of hij voor je gemaakt is! Kijk eens man.'

De notaris keek op van zijn courant en de beide jongens lieten het aquarium in den steek.

''t Staat best,' vond de heer Overstein, 'is die van Harry geweest?'

'Ja, je zou niet zeggen, dat 't mijn oudje was,' wonderde Harry.

''t Lijkt wel een nieuwe!' stemde Elly mee in. 'Draai je eens om.'

Henk gehoorzaamde en Elly lachte.

'Eenig, zoo'n verschil als dat is of Harry de jas aan heeft of hij!'

Henk voelde zijn gezicht heeter worden. Maar hij lachte toch mee om de grap.

'Harry kon 'm nog best dragen,' vond de notaris. 'Zooveel kleiner is Vermeer niet.'

'Hij was me ook niet te klein!' flapte Harry er uit 'Maar hij stond zoo afgedragen.'

'Ja, je moest een nieuwe hebben,' gaf zijn moeder toe. 'Nu Henk, jij bent alweer ingespannen.'

'Ja Mevrouw,' zei Henk zacht. En moeilijk: 'dank u wel.'

'Leuk, dat 't juist zoo koud is; nu heb je er echt plezier van,' zei Elly en lachte Henk vriendelijk toe.

Hij beaamde weer ernstig: 'ja juffrouw,' bedankte toen Mevrouw hem een koekje toereikte.

Maar op haar noodend: ‘kont jongen, neem 't gerust,’ durfde hij niet langer weigeren, nam 't koekje aan.

Mevrouw vroeg naar zijn moeder en glimlachte hij Henks ouwelijk-bezorgd antwoord, dat 't ‘na omstandigheden nogal ging.’

‘En je rader, waar werkt die tegenwoordig?’

‘Vader hêt op heden geen vast werk Mevrouw.’

't Antwoord kwam haperend, als schaamde de jongen zich ervoor.

‘Zoo... ja... dat is niet prettig.’ goedigde Mevrouw en in hare oogen kwam medelijden op met den jongen. Die Vermeer was niet veel zaaks, maar met zijn vrouw en kinderen moest je medelijden hebben. Wat zag die jongen er zwak uit! zeker kreeg hij maar half genoeg te eten.

‘Wil je een lekker hapje hutspot hebben?’ vroeg ze. ‘Ga dan maar mee naar de keuken.’

Zij ging hem al vóór naar de deur, maar bleef ietwat verwonderd staan bij Henk's: ‘dank u, ik heb geen honger.’

Toen zij zich naar hem toekeerde, zag Mevrouw Overstein 't jongensgezicht vuurrood overbloosd. Zij begreep: hij wou niet weten dat hij 't armoedig had! Arme jongen! toch was het dwaasheid; zij bood 't immers vriendelijk aan.

En ietwat kregelig klonk haar aanmoedigend: ‘je kunt 't gerust aannemen, een jongen lust altijd wel wat.’

Maar juist 't kregelige nam voor Henk het vriendelijke van de aanmoediging weg en nog eens bedankte hij.

Toen liet Mevrouw hem gaan; haar groet klonk ietwat koel. ‘Compliment aan je moeder en 't beste met haar,’ voegde zij er toch bij.

Henk liep door de gang naar de voordeur, die het dienstmeisje voor hem opendeed.

Buiten, in de scherpe kou, voelde hij opnieuw de weldoende koestering van de warme jas om zijn lichaam.

Hij had Mevrouw nog wei eens mogen bedanken, overdacht hij, maar tegelijk rees opnieuw in zijn hart een duister besef, dat hem op een of andere manier onrecht was aangedaan.

Het bleef een vaag gevoel van onlust, hemzelf maar

nauw bewust, en waarvan hij niet trachtte de oorzaak op te sporen; toen hij zijn vader, die hem tegemoet kwam, van het bezoek vertelde, kon hij niet anders zeggen dan dat Mevrouw en allemaal erg vriendelijk waren geweest.

‘Vroegen ze nog na mijn?’ informeerde Vermeer.

‘Ja, effetjes. Of u werk had.’

Henk zag in verbeelding weer 't medelijdende gezicht van Mevrouw en in eens met haastig gebaar greep hij vaders arm, drong dicht tegen hem aan.

‘'t Is 'n flinke warme jas,’ prees Vermeer.

‘Ik stik er in!’

Henk trok de jas uit, hing hem over zijn arm.

‘Wat doe je nou?’ wonderde Vermeer, zijn vragende oogen op 't vuurroode gezicht van den jongen.

‘'t Is te warm voor die jas; ik ben 't niet gewoon,’ stotterde Henk, sneller voortloopend.

Vermeer vroeg niets meer. Hij begreep wel zoowat, wat er omging in den jongen: dat moest hij met zichzichzelf uitvechten.

Henk dacht er over of hij aan vader zou zeggen, hoe hij veel liever wou, dat vader hem de jas had gegeven, maar dat zoj vader vanzelf akelig vinden. Nee, daar moest bij z'n bek over houden... wat 'n lamstraal was hij om dat te willen zeggen!

En plotseling weer heesch hij zich in de jas.

‘Hij staat fijn, niet?’ vroeg hij met een harden lach.

VIII.

‘Goeienavond!’

Kees kwam de kamer binnen, waar Jans met roodomrande oogen van vermoeiing zat te naaien aan 't verstelgoed, dat wat verdienste inbracht.

Zij keek op, knikte zwijgend.

‘Henk al na bed?’

‘Ja; zóó toe die thuis kwam. Hij was dood-op.’

Venneer ging aan de tafel zitten.

‘'t Ging warm toe op de vergadering...’

‘Zoo?’ Jans vroeg het zonder belangstelling.

‘Vermaas en ik hebben 't toch gewonnen; we stellen een eigen candidaat voor de gemeenteraadsverkiezing.’

Hij wachtte even, blikte over de tafel heen naar zijn vrouw, die zwijgend doorwerkte als ging haar, wat hij gezegd had, niet aan.

‘Ik ben der toch blij om,’ zei hij nog, maar met minder opgewektheid.

Jans schouderschokte, beet even de lippen vaster op elkaar, dat haar mond tot een bleekroode streep werd in 't goorbleeke gezicht.

‘'n Geluk als je nog erges blij om ken zijn,’ viel ze plotseling uit. ‘Dat ken ik al lang niet meer.’

‘Bedonderd genoeg. As je maar met mijn...’

Maar zij wenkte hem met de hand te zwijgen.

‘Schei maar uit; daar maak je 't voor mijn toch niet beter mee.’

Ze sprak weer op den zwakken gelaten toon, die hem

pijn deed en ongerustheid in hem wekte. Als ze zóó was met haar bevalling, dan was het de vraag of zij er tegenop zou kunnen... Maar hij deed geen verdere poging haar op te wekken: van vorige keeren wist hij hoe vergeefs dat pogen was. Zwaar hing de avondlijke stilte tusschen hen en vulde de kamer tot in zijn verste hoeken. Vermeer vouwde de courant open, maar zijn gedachten bleven bezig met zijn vrouw. Zoo bleek en zoo slap zag zij er uit en ze werkte tot in den nacht om een paar centen te verdienen. En hij met zijn sterke lijf en zijn goeie kop kon nog niet eens 't geld verdienen om haar en de kinderen te laten leven. Omdat hij geen geregeld werk vond nu in den winter, omdat ze hem niet noodig hadden. En hem niet lustten. Vervloekt! Hij gooide de courant neer, balde zijn vuisten in zijn zakken. Hij moest hier vandaan, ergens heen, waar werk voor hem was, naar Amsterdam of zoo. Maar hoe kon hij de verhuizing betalen? Toch, 't moèst: zóó kon 't niet langer.

Jans keek op, met iets weifelends in haar gezicht.

‘Der staat koffie voor je op de kachel,’ wees ze.

Maar stond tegelijk op om de koffiekan te halen.

Vermeer voorkwam haar.

‘Laat maar, ik krijg 't zelf wel.’

Stil ging zij weer terug naar haar plaats. Doch haar oogen volgden zijn bewegen met iets angstig-hunkerends, als wachtten zij iets van hem dat zij niet durfde vragen.

‘Ook 'n bakkie?’ vroeg hij vriendelijk, zette de dampende koffie vóór haar neer.

Langzaam slurpte zij het vocht. Toen het kopje leeg was, tastte zij achter zich op haar stoel, haalde een brief te voorschijn.

‘Der is 'n brief van Willem,’ zei ze.

‘Zoo.’

Vermeer stootte 't woordje uit, onwillig, norsch.

Willem van Hoeven was de broer van Jans; hij woonde in een Twentsche fabriecksstad en reisde in manufacturen. Jans bad altijd erg opgezien tegen haar ouderen broer, maar Vermeer mocht hem niet omdat hij altijd schold op

de ‘rooien’, die hem in zijn verbeelding zijn armelijk bestaantje van slovend reiziger wel zouden afnemen als ze maar konden.

Sinds Vermeer in de gevangenis had gezeten, had Willem zich niet meer bij zijn zuster vertoond, maar wel nu en dan geschreven en Jans beklaagd. Zij schreef hem dan terug, geen klachten over Kees: wel over haar armoede. Zij deed dit als ondanks zichzelf, met het gevoel dat het verkeerd was tegenover Kees, maar gedreven door 't verlangen zich uit te spreken.

Kees vermoedde dit en de afkeer van zijn zwager was er sterker door geworden. Hij verlangde niet den brief te lezen. De vergadering had hem in opgewekte stemming gebracht, waarin het drukkende gevoel van moeheid, gevolg van een heelen dag vergeefs rondloopen om werk, was vergaan. Hij boog 't hoofd over zijn courant, maar voelde dat Jans hem aankeek en toen hij 't hoofd ophief ontmoette hij haar blik, waarin nog die angstige hunkering lag.

‘Willen we na bed gaan? stelde hij voor. “'t Is rijd.”

Ja, voort Effen dit ééne stuk nog.’

Jans nam een damasten servet op, poogde de stopnaald door 't fijne weefsel te steken, maar liet het weer zakken.

‘'t Gaat geen meer. Me oogen tranen en steken,’ klaagde zij.

‘Je zal ze nog heelemaal bederven!’

‘Ja, dat zal ik ook,’ gaf zij toe, zonder verzet in haar toon.

Toen, terwijl zij het servet opvouwde, zei ze ietwat aarzelend:

‘Ik had WUlem geschreven, dat je geeD werk had en zoo...’

‘En hêt hij werk voor me?’ vroeg Vermeer spottend.

‘Hij schrijft asdat der 'n groote staking is an 't fabriek van Van den Ende...’

Vermeer werd oplettend.

‘Ja, dat weet ik. 'n Loonstaking: ze staan der goed voor...’

‘Willem schrijft asdat de derectie... hier lees zelf maar.’

Zij reikte Kees den brief. Verwonderd over zijn vrouws aarzelende houding, nam hij het papier aan, begon te lezen.

‘Wel godverdomme!’ vloekte hij plotseling. Maar dadelijk in een minachtenden lach: ‘Wat 'n ezel!’

‘Nou!’ protesteerde Jans.

‘Wou die mijn daar voor onderkruiper laten spelen? die is goed!’

Nijdig smeet hij den brief op tafel.

Jans stak er de hand naar uit, begon er weer in te lezen.

‘Willem meent 't goed,’ zei ze met een klacht in haar stem. ‘Hij zeit toch, asdat je der vast werk zou houwen.’

‘Jawel, tot ze je op de keien smijten! En dan ben je niet beter waard.’

‘Hê je de heele brief gelezen?’

‘Nee goddank niet; 't ts mijn te vuil.’

‘Dan weet je ook niet wat der instaat.’

Jans sprak plotseling driftig als gerukt uit haar gelatenheid; in haar oogen kwam glans.

‘Wat komt 't er opan? Ik maak me maar nijdig!’ zei Vermeer kalm.

Hij stond op. klaar om naar bed te gaan.

Maar Jans, hare oogen in den brief, zette weer aan! ‘je kon der goed verdienen en als Willem je voorspraak was...’

‘Wat 'n goeiigheid!’ hoonde Vermeer. ‘Ze zallen blij genoeg zijn als ze der weer één te pakken hebben.’

‘Willem doet 't om mijn, da's vanzelf. En als hij zegt dat jij zijn zwager bent, dan infermeeren ze niet eerst na je.’

‘'t Wordt hoe langer hoe mooier. Maar na 'n onderkruiper hoeven ze niet te infermeeren; die is voor de andere arbeiders net zoo goed als 'n rotte appel...’

‘'t Is maar omdat jij in de gevangenis...’

Vermeer stootte 'n lachje uit. ‘Al kwam je uit de hel, als onderkruiper ben jo 'n engel voor de heeren. Nou, ga je mee?’

‘Willem zeit ook nog, dat je baas ken worden of nog meer misschien. Omdat je hier magazijnmeester bent geweest. En voor Henk...’

Vermeer stampvoette.

‘Is 't nou uit?’ driftte hij plotseling.

Maar Jans, moeielijk opgerezen, liep op hem toe, en met haar gezicht naar het zijne, vroeg ze: ‘Denk je heelegaar niet om mijn en de kinderen en 't kleintje...?’

Vermeer week een pas achteruit.

‘Wat zeg je? Dacht jij dat ik 'n oogenblik...?’ Zijn toon was meer verbaasd dan driftig.

Hij zag 't gezicht van zijn vrouw vertrekken in smart; haar mond beefde als vocht zij tegen opdringende tranen.

‘Och... ik dacht... Ik moet ommers wel... ik moet ommers wel!’ huilde zij plotseling.

Vermeer kwam weer naar haar toe.

‘Wat moet je wel?’ vroeg hij hard.

Zij hoorde de ingehoude drift van zijn toon, maar in haar rees het besef dat zij vechten moest, vechten voor zichzelf en voor haar kinderen; tegenover het moederinstinct verdween elke overweging.

‘Ik mot 't je wel zeggen!’ kreet ze. ‘Je loopt nou alweer de tweede week zonder werk: de kinderen lijen honger en als strak 't kleintje komt hebben we niks! niks! niks! Dan kennen we an de bcdeeling! Maar dat verdom ik, 'k spring nog liever 't raam uit!’

Langs haar bleeke, verwrongen gezicht vloeiden tranen, tot in haar hals; zij veegde ze niet af: hare handen hield zij op haar buik, waar het kindje bewoog.

Vermeer legde zijn handen op haar schouders.

‘'t Is mijn schuld niet...’ zei hij ernstig.

Maar zij, in haar driftig verweer, stotterde: ‘daar hê 'k 't niet over! maar dat je nou niet over wat Willem schrijft wil denken, dat is laag! daarmee bewijs je dat 't je niks schelen ken of je vrouw en je kinderen...’

Uit Vermeers al bleeke gezicht week alle kleur.

‘Maar mensch, begrijp je dan zoo weinig van me?’

Als een wanhoopskreet wrongen de woorden zich uit zijn mond; hij liet haar los, slap vielen zijn armen neer.

Jans greep zijn arm, steunde: ‘Is dan die partij meer

waard als wij, en als jezelf... ken jij 't verdragen 'n schooier te blijven, nou je goed werk ken krijgen? Niemand kent je ommers daar... we hebben al zooveel uitgestaan voor die verdomde partij... ik ken er wel van spugen, dáár!'

Vermeer schudde haar band af, keerde zich om.

''t Is godgeklaagd, dat je zoo koppig blijft. Net of die partij niet zonder jou ken bestaan!' En honender nog: 'jij denkt dat je heel wat bent omdat je op vergaderingen praat, maar je vrouw en kinderen laat je krepeeren!'

'Hou je bek!' Hij stompte zijn vuist in de lucht.

Maar Jans, opgedreven door haar wil om te overwinnen, gooide opgewonden terug: 'Nee ik hou me bek niet! Je zal 't nou allemaal hooren en dan wil ik es zien of je nog 't hart heb nee te zeggen. Alles hê 'k verdragen, geen stom woord hê 'k gezeid toe je de kast in ging: gewerkt heb ik als 'n paard. Maar nou ken ik niet meer: me oogen gaan kapot van 't naaien en 't kind lijdt honger in me lijf. Dat kind is toch ook van jou! En Henk... die stumpert: hij gaat der uitzien as 'n geraamte en de kleintjes roepen om eten. Ja, jij hoort 't niet: jij loopt te colperteeren of zit te kletsen over al dat moois van de maatschappij en zoo! O, ik heb der 'n hekel an, zooals ik nooit an iets ter wereld gehad heb... ik ken der niet meer van hooren! En nou... nou zal je werk kennen vinden en nou verdom je 't!'

Zij zweeg plotseling; Vermeer was neergeploft op een stoel; met zijn vuisten bemokerde hij zijn hoofd, kreunde: 'Jeses! Jeses!'

Jans stond stil met naar voren gestrekte hals, 't rood vlekkerige gezicht dicht bij hem, als wou ze een antwoord uit zijn mond trekken.

'Zeg dan wat! zeg wat!' gilde ze.

En hij, als werd het woord met geweld uit hem geperst, stootte uit in vertwijfeling: 'nee.'

Jans uitte een scherpe gil, zij sloeg de handen uit, tastte toen naar haar buik, trok haar mond samen in pijn.

Vermeer sprong op, boog zich over haar.

'Wat is er? heb je pijn?'

Maar zij duwde hem weg, doorstond met saamgeklemde handen den wee-aanval, zacht kermend als van verdriet.

Toen de pijn wegtrok, slofte zij naar de alkoof, trok met bevende handen haar kleeren uit, zakte neer in de bedsteê.

Vermeer draaide het gas uit, bleef in de donkere kamer aan de tafel zitten, het hoofd geleund in de hand.

In hem stormde een wilde warreling van gedachten, waarvan misschien de sterkste *verwondering* was, omdat Jans dat van hem had kunnen eischen. 't Scheen zóó onmogelijk, zoo om te lachen dol, dat hij daarginds als onderkruiper zou gaan werken. En tegelijk kon hij huilen omdat zijn vrouw 't gevraagd bad. Samen hadden ze moeten lachen om 't voorstel van dien ezel! Hij haalde diep adem, een pijnlijke zucht leek het. Als dàt gekund had! Hij luisterde: in de alkoof zaagde de benauwde ademhaling van de vrouw. En in eens, wurgend, steeg een groot medelijden in hem op met die arme, die zoo leed door hem. Neen, niet door hem; door de omstandigheden, door de inrichting van de maatschappij, die op vrouwen en kinderen verhaalt, wat haar door een man wordt aangedaan.

Plotseling weer kreet Jans op in een nieuwen pijnaanval.

Vermeer ging naar haar toe, reikte een glas water, ging thee warmen en een kruik voor haar voeten. Zóó had hij bij vorige bevallingen ook gedaan maar hoe anders was alles toen geweest: zooveel lichter en blijder. Toen bracht zijn werk in de partij nog geen beroerdigheid tusscben jans en hem, hij wist wel dat zij niet voor de beweging voelde, maar zij probeerde toch nooit hem terug te houden. *Omdat tg er niets voor op te offeren kad.* De gedachte bracht bitterheid. Nu hadden zij er allebei voor te offeren, maar voor haar was het moeielijker omdat zij het met weerzin deed. Toch... misschien was wat hij te dragen kreeg wel het zwaarste.

Jans nam zwijgend zijn zorgen aan; alleen toen hij ervan sprak, Henk om de vroedvrouw te sturen, zei ze norsch, kortaf: ‘'t is de tijd nog niet.’

‘Ja... 't is nog 'n maand te vroeg.’

In haar oogen scherpte verwijt, maar ze zei alleen: ‘Ik zal je wel waarschouwen as Henk gaan mot.’

Vermeer gooide jas en broek uit, ging in zijn werkkiel naast haar liggen om gauw klaar te zijn als 't noodig mocht wezen.

Jans dommelde in, stil en zwaar.

In Kees bleef een pijn steken; hij had het verwijt gezien in haar oogen en wist dat zij dacht: ‘als 't kind te vroeg geboren wordt is 't jouw schuld.’

En terwijl in den voortglijdenden nacht de wee-aanvallen terugkwamen, scherper en met korter tusschenpoozen, groeide in Vermeer het medelijden met zijn vrouw en stak scherper de pijn omdat hij het leed niet van haar weg kon nemen.

Toen tegen den morgen de vroedvrouw kwam en Henk met de kleintjes de straat op was, ging Vermeer naar de kamer, waar vaal het eerste morgenlicht binnensloop, aarzelend, als was het meer uitdooving van den nacht dan gloring van den nieuwen dag.

Uit de alkoof snerpten de felle kreten van de vrouw in barensnood; 't leek Vermeer dat Jans nog bij geen bevalling zóó geleden had. De gedachte schoot in hem op, dat zij misschien sterven zou, dat haar uitgeputte lichaam te zwak zou zijn om de aanvallen te verduren... een huiver kroop langs zijn rug omhoog tot onder zijn haren. Wanneer zij dan in haar laatste oogenblik aan hem zou denken, zou zij hem de schuld geven van haar dood. Hij wist dit zoo zeker of zij 't hem gezegd had. Nu al maakte de gedachte aan zijn ‘neen’ 't moeilijker voor haar. Zou hij dan...? Hij schudde 't hoofd. Neen, hij kòn niet....

De vroedvrouw stak haar hoofd door de deur, wenkte hem.

‘U moet dokter halen; ik kan 't alleen niet af,’ fluisterde zij.

In de alkoof hing nu zware stilte, maar terwijl Vermeer naar de deur ging om den dokter te halen, snerpte opnieuw een gil op, zóó snijdend als hij dacht nog nooit gehoord te hebben.

Met wijde stappen holde hij door de straten, zijn handen in de jaszakken voelden nat van zweet.

En in zijn hoofd hamerde de ééne gedachte: ‘ik kán niet! ik kàn niet!’ Hij herhaalde de woorden tot zij hun beteekenis schier verloren.

Tegen den middag werd het kindje geboren: mager schepseltje zonder levenskracht.

Jans lag in volkomen apathie, 't gezicht klein en bloedloos met moe gesloten oogen.

Juffrouw Stevens verzorgde 't kleintje, nam Wim en Marietje mee naar den overkant; de dokter had volstrekte rust bevolen.

Vermeer zat naast de bedstee; hij voelde zich als geslagen, miste voor het oogenblik de kracht om iets te doen. Maar door zijn geslagenheid heen sloeg als een roode vlam de haat in hem op, haat aan de maatschappij, die een moeder liet ondergaan in ellende. Dat was de eeuwige schande, waarmee deze samenleving gebrandmerkt was! En die moeder had een man om voor haar te werken: hij stond gereed met zijn sterke handen en zijn kop, die denken geleerd had. Maar ze wilden hem niet: hij werd gestraft voor zijn denken... Hij zuchtte. Hoe zou 't leven nu weer voortgaan? Jans had begrepen, dat hij niet toe zou geven; begreep zij ook dat hij niet kòn? Arm schepsel! een vreemde leek zij hem met het afgeknaagde gezicht en de dichte oogen.

De dokter had bevolen, haar nu en dan wat melk te laten drinken. Zachtjes riep Vermeer haar. Zij deed de oogen open, keek hem aan, dof, onverschillig, nam gewillig een slokje melk uit het glas dat hij aan haar lippen hield.

In het kribbetje bewoog 't kleintje. Vermeer trachtte het te onderscheiden in het weifelende licht. Hoe zou dat kind nog sterk genoeg worden om door hét leven te komen?

Toch... misschien zou dat kind nog iets zien van een betere maatschappij; 't licht moest toch eenmaal komen!

Op de teenen liep hij naar de kamer, baalde er een boek, een vertaald werk van Dietzgen, ging in de alkoof-

deur zitten, om het licht op te vangen en toch de zieke in het oog te houden.

Na een poos kwam Henk even blnnenloopen.

‘Ik moest voorbij de straat; nou kom ik effen na Moe kijken,’ zei hij ernstig, op zijn gezicht de ouwelijk-bezorgde trek.

Op de teenen liep hij naar de bedsteê, bukte zich om zijn moeder in 't gelaat te zien.

Jans deed de oogen open, knipte ze even dicht als om Henk toe te knikken.

‘Dag!’ zet ze mat.

Henk nam haar hand; hij had moeite niet te huilen.

‘Hoe is 't er mee, Moe?’ vroeg hij fluisterend. En ving met moeite het antwoord: ‘Gaat nogal.’

Met zijn vuile hand streelde hij haar voorhoofd, liep toen naar zijn vader.

Vermeer zag zijn gezicht ontdaan van ongerustheid en nam hem mee de gang in.

‘Wat ziet Moe... wat ziet ze...’ stotterde de jongen, uitbarstend in tranen.

‘Stil; Moe is erg zwak. Maar ze wordt beter.’

Vermeer sprak kortaf, hard bijna om zijn eigen ongerustheid te onderdrukken.

‘Zeit dokter dat?’

‘Ja.’

Hij zweeg even.

‘Je moest bij Mevrouw Overstein en in moeders andere werkhuizen gaan zeggen, dat moeder bevallen is. Misschien...’ hij slikte... ‘geven ze dan wat versterkends.’

‘Ik zal er bij zeggen, dat Moe erg zwak is,’ ijverde Henk, met zijn mouw de tranen wegvegend.

Vermeer knikte.

‘Ja; dat zal moeder wel best vinden,’ zei hij, met een gevoel als sprak hij over haar laatsten wil.

Bedeesd werd er aan de kamerdeur geklopt, de deur week tets open en door de kier kwam juffrouw Aaltes hoofdje binnensteken.

‘Kom der maar in,’ noodde Vermeer, ietwat barsch.

't Mensch had nog geen asem gegeven, al had ze natuurlijk alles gehoord.

Juffrouw Aalte werkte haar gebrekkige lijfje door de deurspleet: op haar slappe witte wangen brandden vuurroode plekjes en haar oogen keken onrustig van Vermeer naar Henk en dan naar de alkoofdeur.

'Ik kom u effen fileceteeren met uw overwinst,' zei ze en stak, ietwat weifelend Vermeer haar hand toe; toen gemakkelijker ook aan Henk.

'Is 't 'n broertje of 'n zussie?' vroeg ze hem. En toen weer aan Vermeer; 'hoe is 't met uw vrouw?'

'Dat kon beter; ze hêt 't zwaar gehad.'

Het antwoord klonk kortaf.

Juffrouw Aalte waagde een schuwen blik naar de alkoofdeur; maar Vermeer voorkwam haar.

'Ik ken u niet bij der laten: de dokter hêt rust bevolen.'

'De dokter... zoo... is der 'n dokter bij geweest?'

Juffrouw Aalte wiegde haar hoofd heen en weer.

'Dat zal u wel gehoord hebben,' zei Vermeer droog.

Het menschje kleurde, een vaalrood veegjeover haar wangen en voorhoofd en haar hoofdje wiegde in sneller tempo.

Natuurlijk had zij 't geboord; ze had alles gehoord: ook dat er ruzie was geweest gisteravond en dat de juffrouw in ééne zoo gilde. Ze was er zóó van geschrokken: ze voelde 't nog in haar buik.

Een uur lang daarna had zij nog onbewegelijk op haar stoel zitten luisteren met saamgeklemde handen en angstig kloppend hartje. Naar de menschen toegaan had ze niet gedurfd; ze was bang voor die man; hij had toch voor vechten in de gevangenis gezeten. Je zou 't anders zoo gewoon niet aan hem zeggen, maar nu hij kwaad was, dorst ze voor geen geld in zijn buurt te komen.

Tranen van medelijden met de arme vrouw en de kinderen waren haar uit de oogen geloopen en ze had God gebeden, de pijnen van de moeder te verzachten.

Eindelijk had ze haar slaapmiddeltje moeten nemen; anders was zij misschien den heelen nacht wakker gebleven.

En nu had zij er een heelen dag op gewacht, dat Henk

thuis zou zijn; of dat juffrouw Stevens de kinderen kwam brengen. Vermeer alleen ontmoeten... daar vond ze iets griezeligs in.

‘Ja, ja,’ erkende zij. ‘Ik heb wel zoo ies gehoord, maar ik dacht; ik zal maar niet gaan vragen; 'k zou maar in den weg loopen.’

‘Ja hoor, 't is best zoo. Wie niet komt hoeft niet weer weg te gaan.’

‘Net zoo, dat zeg ik ook,’ gichelde 't menschje zenuwachtig. ‘Nou en als ik iets voor de juffrouw doen kan of voor de kinderen...’

‘Dan weten we waar u woont,’ vulde Vermeer ietwat spottend aan.

Henk keek tersluiks naar vader, met een lach omdat vader dat zoo fijn zei. 't Was ook niks niet aardig van de juffrouw achter, dat ze niet naar Moe had omgekeken.

‘Nou, as ik dan toch niet bij de juffrouw mag...’

Juffrouw Aalte wendde zich naar de deur, groette nog ‘goeienavond en 't beste met de kraamvrouw en het kindje,’ zocht met schokkende pasjes haar weg naar de gang.

Henk en zijn vader keken elkaar aan.

‘Wat een mal mirakeltje toch!’ zei Vermeer met een glimlach.

Het bezoek had hun beiden wat ontspanning gebracht.

IX.

Langzaam herstelde Jans; traag, als onwillig vloeide het wijkende leven terug.

Dokter en vroedvrouw hadden gezorgd, dat zij versterkende middelen kreeg uit een fonds door weldoende dames opgericht voor behoeftige kraamvrouwen.

De eerste dagen at en dronk Jans gedwee van wat haar werd voorgezet, zonder verwondering of dankbaarheid; toen daama juffrouw Stevens, die elken morgen het kindje kwam aankleeden, vertelde waar de melk en de ziekenkostjes vandaan kwamen, vertrok het gezicht van de zieke een oogenblik als in pijn, maar ze maakte geen opmerking, nam ook verder gelaten aan wat haar geboden werd.

Nadat de apatische zwakheid van de eerste dagen van haar geweken was, wilde zij het kindje altijd bij zich hebben, koesterde het tegen haar warme lijf en gaf het als zij er alleen mee was, medelijdende naampjes: ‘arm schaappie, stumpert van 'n beesie, arm scherminkeltje.’ Het kindje bleef zwak: een kwijnend plantje zonder levenskracht en zonder groei.

Juffrouw Stevens haalde Wim en Marietje zooveel ze kon bij zich aan huis; een andere buurvrouw, zelf moeder van een druk gezin, offerde een ochtend in de week om voor Jans de wasch te doen. Henk, in zijn vrije uren deed het huiswerk en spoelde de luiers. Hij liet er de avondschool voor varen zonder eigenlijke spijt, omdat hij er door zijn moeheid, toch niet genoeg naar zijn zin kon opletten.

Als 't werk gedaan was, of ook wel als hij, pas thuis van zijn sjouwerig loopen en fietsen door de stad, den moed miste om dadelijk aan te pakken, ging hij aan moeders bed zitten, praatte zachtjes over wat hij gezien en beleefd bad dien dag, wist soms iets als een lach in haar op te roepen. Voor het kleine broertje was hij als een bezorgd moedertje, beschouwde met verwondering het magere gezichtje, geelbleek nu het geboorterood ervan was weggetrokken en luisterde naar de hooge, zwakke huilgeluidjes, klagelijk als van een klein poesje.

‘Huilen kleine kindertjes altijd zoo naar, moeder?’

Jans, verdrietig, antwoordde, dat zij zelf nog nooit een kind zoo miserabel had hooren huilen.

‘Zou het van de zwakte kommen?’ vroeg hij bezorgd.

Jans perste de lippen opeen, een seconde, als slikte zij iets weg.

Toen, effen, gelaten zei ze: ‘'t schaapie hêt al honger gelejen vóór z'n geboorte.’

Henk knikte stil-wijs.

‘Mag ik 'm effen vasthouwen?’ vleide hij. ‘Als ik eerst me handen wasch.’

Hij liep naar de keuken, hield er zijn handen onder de kraan en wreef ze na het drogen om er warmte in te krijgen.

‘Hier; neem 'm dan maar effen,’ wees Jans. ‘Met 't dekentje, hoor.’

Henk bukte zich over de bedsteê, schoof voorzichtig zijn hand achter het kleine klagende lichaampje, tilde 't in zijn armen.

Zachtjes ging hij er mee zitten op den stoel voor 't bed, sloeg er het dekentje omheen; toen rees hij op, begon met het kindje in zijn armen heen en weer te loopen, het zachtjes wiegelend.

In de kamer bij het lamplicht, bleef hij er mee stilstaan, drukte zijn wang tegen de koude knuistjes, boog zich dieper om de warmte te voelen van het kleine lijfje.

‘Wat ben je een arm stakkertje,’ fluisterde hij en zijn gezicht werd ouwelijk-verdrietig in medelijden. Als 't

kindje in 't leven bleef zou er heel wat voor te zorgen zijn: 'n zwaar ding voor moeder.

Hij schudde 't hoofd in zorgelijk overdenken. Vader was ook niet vroolijk meer tegenwoordig. En toen vader weg was leek 't nog wel, of alles weer goed zou worden als hij terugkwam. Waarom was dat dan niet gebeurd? En nu 't kleine broertje er was, werd het nog erger.

Eigenlijk gek dat niet iedereen blij was als er 'n kindje was geboren! Wat woog zoo'n mormeltje weinig! net of je niets in je arm had. Nu ging 't weer piepen.

Hij wiegde het kindje in zijn armen tot het stil werd, bracht het toen zachtjes terug bij moeder.

Vermeer kwam thuis. Jans luisterde naar zijn bewegen in de kamer.

Tusschen hen was geen woord meer gesproken over het voorgevallene; beiden voelden onbewust, dat praten niets beter zou maken. Kees trok elken dag uit om werk, pakte aan wat hij vond, verdiende zoo een schraal weekloontje; 's avonds gaf hij Jans verslag van wat hij gedaan had; zij luisterde er zwijgend naar en sprak alleen het noodigste, op gewonen toon, zonder iets dat op bitterheid leek. Alleen wanneer Vermeer aandacht gaf aan 't kleintje, verscherpte zich haar gezicht en maakte zij gebaar als wilde zij hem wegduwen.

Nu hij naar de alkoof kwam, trok zij de dekens wat hooger op tegen het kindje.

Vermeer groette: ‘goeienavond moeder!’ met een gewilde opgewektheid in zijn stem; ook de lach om zijn mond leek gedwongen. Even legde hij zijn hand op de hare, die boven het dek rustte, geelwit en mager als van een oude vrouw.

‘Hoe is 't er mee?’

‘Gaat nogal Als m'n rug maar niet zoo stak.’

‘En 't kleintje!’

‘'t Zelfde, 't Neemt de flesch haast niet’

Vermeer schudde verdrietig het hoofd. Aan de andere kinderen had Jans de borst kunnen geven; ditmaal had zij niets.

‘Is de juffrouw der nog geweest?’

‘Ja. ze zeit dâ'k overmorgen es op mag.’

‘Hè Moe,’ kwam Henk. ‘En je rug dan?’

Jans glimlachte.

‘Dat gaat wel over hoor! En anders...’ Haar gezicht versomberde weer: ‘dan blijft 't maar zoo. Maar ik ken niet eeuwig in bed blijven: 't is al temet drie weken.’

‘Ik heb vast werk gekregen.’ Vermeer zei 't kortaf, plotseling, als een stoot.

Jans, in verrassing, beurde haar hoofd van het kussen; Henk kwam bij vader staan.

‘Vast werk? Waar?’ vroeg Jans gretig.

‘Als stratenmaker bij de gemeente. Veertien gulden vast.’ Hij sprak opgewekt met een lach om zijn mond.

‘Stratenmaker?’ Jans vertrok haar mond in teleurstelling.

‘'t Is tenminste vast En de gemeente is in elk geval een soliede werkgever al is 't niet de reyaalste.’

Jans knikte.

‘Hoe kom je der zoo an?’ vroeg zij verwonderd.

‘Door notaris Overstein, die is ommers wethouwer. Z'n vrouw hêt 'n goed woordje voor me gedaan. Om jou natuurlijk.’

Er scherpte spot door zijn toon, maar hij bedwong die, gedachtig aan zijn besluit, de blijdschap voor Jans niet te vergallen.

Zij toefde nog in haar verwondering. ‘Ja... dat met dan wel, dat 't is omdat mevrouw mijn graag mag.’

‘Ja, om mijn mooie oogen hêt ze 't vast niet gedaan.’

Vermeer lachte plotseling luid-op met een vreemden harden lach, die Henk zijn vader vragend aan deed kijken. Vader lachte nu heel anders als vroeger.

‘En hebben ze nog wat... hê je niks... motten beloven?’ Aarzelend vroeg Jans.

Nu schoot het heete bloed Vermeer naar den kop; hij beet de tanden op elkaar.

‘Ik gaan uit de partij,’ zei hij schor, tusschen zijn tanden. ‘En ik heb beloofd, me sjakes te houwen, geen propaganda meer te maken.’

Over het gezicht van de vrouw flitste een trilling; zij sloot de oogen, maar zweeg.

Vermeer zat met de ééne elleboog op zijn knie; zijn vuist die afhing tusschen zijn beenen, ging open en dicht.

'*Dit* kòn ik doen... om jou... en de kinderen...' stootte hij uit, zwaar.

Door Jans warmde voldaanheid als bij iemand, die na veel vermoeienis de rust ziet wenken en tegelijk een vaag besef, dat zij deze daad van Kees mooi moest vinden; dat het misschien 't moeilijkste was, wat hij nog ooit in zijn leven had gedaan.

Maar zij zeide alleen: 'Wat 't zwaarste is, moet 't zwaarste wegen; zóó is 't eenmaal in de wereld.'

En Kees, kalm, stemde in: 'ja zoo is 't.'

Toen Jans sliep, zat Kees met Henk in de kamer aan de tafel avondbrood te eten.

Henk keek tersluiks naar zijn vader, die als elken avond, de courant las, ingespannen, stil.

De jongen schoof zijn armen vooruit over de tafel, boog zelf iets naar voren, begon half fluisterend:

'Vader... is dat niet heel erg voor je?'

Vermeer liet zijn courant zakken, keek zijn jongen aan.

'Ja,' antwoordde hij zwaar van ernst; ''t is heel erg voor me. Maar toen Overstein er tegen me over begon, dat ik er goed over moest denken en zoo, toe wist ik in eens dat ik 't doen moest... ik heb dat strak al gezeid: dit kòn ik tenminste doen. Maar bedonderd, dat is 't!' Hij boog 't hoofd, staarde stil op het tafelblad.

'Ze kennen je slecht missen, niet vader?'

Venneer schouderschokte.

'Ze kennen der geen één missen. En ik zeg nogal es, waar 't op ankomt; de partij was zoo'n beetje m'n leven hè?'

'Waarom doe je 't dan?'

'Moeder en jullie moeten eten...'

'Ik ken m'n kost verdienen.'

Vermeer glimlachte.

'Ja, jij; maar de kleintjes niet. En moeder zal in lang

niet weer sterk zijn... En...' bij sprak plotseling opgewekter, 'nou ja jongen, het socialisme zal er geen uur later om kommen. En voor mezelf, in me binnenste blijf ik toch in de partij; ik leef der in mee, dat ken geen mensch me afnemen. Dat je niks meer doen ken, niks meer zeggen op 'n vergadering, dat is 'n hard ding om te verdouwen maar...!' hij hief het hoofd op, en Henk zag in vaders oogen het licht, waar hij zoo van hield, ''t zal ook wel weer eens anders worden, jongen!'

Drie weken later, in het uur, waarin de laat-winterdag wegschemerde, stierf het kindje. Ongemerkt bijna, als een al zwakke hand, die zich opent, liet het leven 't los.

Jans, zwak nog, maar sinds een week weer het gewone huiswerk doende, zat naast het mandje, dat, dicht bij de kachel geschoven, op twee stoelen stond. Vermeer, in de verwachting van wat gebeuren ging vroeg van zijn werk gekomen, stond naast zijn vrouw en staarde als zij op het blauwwitte rimpelgezichtje met de kierende oogstreepjes en het licht hijgende mondje.

Zij spraken niet; terwijl langzaam het daglicht van den Februaridag doofde, bleven zij zwijgend naast het kindje; toen de schemer niets meer liet onderscheiden voor hunne oogen, vingen hun ooren het laatste gerucht van leven: den zacht hijgenden adem.

Uit de achterkamer klonk het lachen over van Wim en Marietje: juffrouw Aalte, goedig, had ze bij zich gehaald.

Jans stak haar hand onder het dek in 't mandje. 'Zijn voetjes bennen koud,' zei ze dof.

Vermeers hand volgde de hare. 'De kruik is nog warm.'

Jans knikte.

Toen zwegen zij weer. Kees had een stoel bijgetrokken, was er zachtjes op neergezakt.

Na een poos boog Jans zich dieper over het mandje.

'Ik hoor niks meer,' zei ze met niet dan lichte ontstelling in haar stem en Kees, haar beweging volgend, schudde het hoofd. 'Niks,' zei hij somber.

Hij stond op en stak het gas aan; de felle schijn stak hem in de oogen.

Jans week iets terug, dat het licht op 't kindje kon schijnen: het lag in de uiterste stilte, 't roerlooze mondje opengezakt; de doffe oogstrcepjes iets wijder dan straks. Jans betastte het gezichtje, de handjes, het lijfje, nog warm onder de dekens.

In een snik stootte zij uit: ‘'t is zoo!’ wreef met den rog van haar hand langs haar oogen, zat weer stil, haar hand op den rand van de wieg.

Vermeer legde zijn arm om haar schouders.

‘Moeder!’ troostte hij hartelijk-warm.

Zij schokte even met de schouders en wendde haar gezicht naar bem toe.

‘'t Zou toch een stumpertje gebleven zijn,’ zei ze op den dof gelaten toon, haar in haar zwangerschap eigen geworden; een drukkende moeheid lag er in.

‘Misschien wel.’ stemde hij in, legde even, zachtjes, zijn hand op het beweeglooze kopje.

Jans volgde zijn gebaar; in eens, heftig, sloeg zij de handen voor de oogen, barstte uit in pijnlijk schreien. En haar stem, als oppuntend door de vorige dofheid heen, klaagde in scherpe tonen: ‘waarom moest 't dan ook zoo'n stumpert zijn? Daar moest ik dat allemaal voor lijen en nou mag ik 't geen eens houwen!’

‘Ja, 't is bedonderd!’

Vermeer liep een oogenblik heen en weer door de kamer, toen stil weer peinzend, ging hij aan de tafel zitten.

De herinnering kwam in hem op aan de maanden in de cel en het scheen hem, dat hij zich toen nimmer zoo bezwaard had gevoeld als nu. En bij zijn thuiskomst, in het voorjaar, hoe goed leek toen alles hem! 't leek ver weg of hij een ander was geworden. En Jans ook, Jans vooral. Waarom bleef hij nu niet naast haar? ze zat daar zoo ongelukkig bij het doode kindje. Maar misschien vond zij 't beter dat hij hier bleef: ze gaf er hem de schuld van, dat het kind niet sterker was geweest. Dat moest zij wel doen omdat zij de dingen eenmaal zóó inzag.

Toen Jans door bleef builen, stond hij zachtjes op en ging naar de achterkamer.

Juffrouw Aalte deed hem op zijn kloppen open, vroeg medelijdend hoe het ging met de kleine, betuigde ietwat plechtig haar deelneming.

‘'t Arme schaap! maar 't was wel te voorzien; dat zei ik gisteren nog.’

‘Ik wou de kinderen meenemen,’ zei Vermeer; de kleintjes, tegen hem aangedrongen, liepen ietwat bangelijk mee. Juffrouw Aalte volgde, haar hoofdje wiegelend tusschen de geweldige schouders.

Vermeer duwde zachtjes de kamerdeur open, nam Wim en Marietje bij de band. Wimpie, de oogen groot open, liep met bange pasjes; Marietje riep druk: ‘Moeke! Moeke!’ Zij trok zich los van vader, liep op Jans toe, drong zich met haar rugje tegen moeders knie, tot moeder haar optilde.

‘Waarom gaat moeke huilen?’ wonderde het kleintje en veegde met haar vingertje over moeders gezicht.

Wim hief zich op de teentjes om in de wieg te kijken.

‘Is broertje dood?’ vroeg hij, staarde een oogenblik op het doode gezichtje, knikte voldaan en keerde zich naar de tafel.

Juffrouw Aalte stak Jans de hand toe.

‘Juffrouw, ik moet u effentjes condeleeren met uw verlies,’ zei ze op haar drukke toontje, ‘'t is altijd hard voor 'n moeder.’

‘Ja, ja,’ knikte Jans, haar tranen wegslikkend. Om dat mensch der beklag gaf ze net niks; die wist toch niet wat 't was.

Zij zette Marietje neer, rees langzaam op, de handen gedrukt in haar pijnlijke lenden.

‘Henk... die zal der weet van hebben,’ zei ze als in gedachte.

‘Zeg u dat wel... dâ's zoo'n goeie jongen,’ prees juffrouw Aalte.

Vermeer had Jans bij den arm genomen, bracht haar in haar stoel, duwde een kussen in haar rug. Toen zette hij de koffie te warmen op het kleine petroleumstelletje.

Juffrouw Aalte was ook gaan zitten.

‘Och! och! wat was 't een stumpertje,’ beklaagde zij hoofdwiegelend.

Het gezicht van Jans verscherpte zich plotseling; door haar oogen schoot felle drift-blinking.

‘Ja, 't had er niet motten zijn!’ viel ze scherp uit, maar als onsteld over eigen woorden, sprong zij op, liep naar de wieg, boog er zich overheen met smartelijken huilgier.

Juffrouw Aalte schurkte verlegen met haar schouders, en waagde een schuwen blik naar Vermeer. Met een moeielijk bedwongen zenuwlachje zei ze: ‘ja, daar kan ik niet over oordeelen.’

Om Vermeers lippen trok iets als een spotlachje, maar zwijgend ging hij naar zijn vrouw toe, legde zijn arm op haar gebogen rug, fluisterde troostend: ‘kom vrouw, kom! 't is nou eenmaal niet anders.’

X.

Weken en maanden schoven voorbij. Het vroege licht van den klaren zomermorgen straalde binnen in de achterkamer, waar Vermeer en Henk zich klaar maakten om naar hun werk te gaan. Jans schonk thee in, kleedde Marietje aan, zat toen zelf een oogenblik met kalm genieten haar thee te drinken.

Langzaam was zij weer op krachten gekomen, deed als reeë vrouw het werk in huis, naaide en ploeterde van den morgen tot den avond om toe te komen met het karige loon. Dit besef van hel vaste weekloon had weer een gerustheid in haar bestaan gebracht, die zij twee jaar lang gemist had; zij had juffrouw Aalte de kamerhuur opgezegd en als een overwinning was het haar geweest weer het geheele huisje voor zich te hebben. Toch bleef in haar het beschamende besef, minder te zijn dan vroeger; onder het uiterlijk gelatene, dat nu voor goed bij haar scheen te behooren, woelde verdrietig, wrokkend verzet tegen de armoede van haar tegenwoordig bestaan, verzet dat haarzelve wondde omdat zij het machteloos wist.

‘'t Wordt weer warm vandaag,’ zei Vermeer, zijn oogen op 't raam gericht; het enge plaatsje lag als donker broeierig vierkant in de omslotenheid van de huizen er omheen; ‘ik zal wel 'n zweetje halen; in de Langstraat brandt de zon net op 't heetst van de dag.’

‘Ik zal je koffiekruik goed vol doen.’

Jans zuchtte in medelijden met haar man, waarin tevens zelfbeklag school.

Vermeer en Henk gingen samen de deur uit; Jans begon de kamer op te ruimen, waarbij de kleintjes hun best deden te helpen. Zij sprak weinig, liet de kinderen maar babbelen, en haar denken hield zich alleen bezig met wat hare handen deden. Met schrik zag zij hoe het karpet begon te slijten; daar zou gauw geen maken meer aan zijn en hoe kwam ze aan 'n nieuw? Ze moest nog maar eens wat verstelwerk erbij zien te krijgen tot zij 't geld bij mekaar had; dat zou wel winter worden eer 't zoover was.

Toen haar bij 't opruimen van een kast toevallig een zuigspeen in handen kwam, bleef ze er een oogenblik mee in de hand staan; daar had 't kleintje nog aan gelurkt van de winter. Als een schrijning voer de herinnering door haar heen aan het gestorven kindje; gesproken werd er bijna nooit meer over omdat er geen direkte aanleiding toe was, maar in de moeder herkwam de gedachte er aan altijd met diezelfde schrijning, waar iets in lag als een haarzelf nauw bewuste wrok tegen Kees.

Vermeer en Henk stapten naast elkaar voort tot aan Henks werkplaats. Hij was bij een meubelmaker, werkte er ijverig met het zorgvuldige dat in zijn aard lag en dat hem plezier deed hebben in het werk. Ook in hem was iets als rust gekomen, nu hij niet meer het straatleven leidde van winkel-loopjongen: hij wou vooruitkomen, zoo gauw mogelijk meer gaan verdienen om de zorgen thuis te verlichten. Zijn kinderdroomen van bouwmeester te worden waren vervaagd voor de taaie werkelijkheid; hij wist nauwelijks meer dat hij ze gedroomd had: soms maar, als hij langs het oude grachtje liep, dacht hij er aan als aan iets vers, iets dat behoorde bij vroeger toen het thuis anders was dan nu.

Want waar Vermeer en vooral Jans zich nauwelijks rekenschap van gaven: dat hun samenleven, voor 't uiterlijk goed en zonder schokken, in wezen gansch veranderd was, daarvan werd Henk zich bewust in een vaag besef, dat het thuis niet meer zoo vroolijk en prettig was als voordat vader naar de gevangenis ging. Maar hij wist niet eens zeker of het werkelijk zóó was, of dat hij 't zich maar verbeeldde.

‘Moet je vandaag nog op karwei?’ vroeg Vermeer onder het voortloopen.

‘Dat zal wel zijn. Bij Leeuwenberg zijn nog wat klussies te doen. En dan motten we 'n oude kast mee na de winkel nemen. Fijn snijwerk dat daar op zit! 'n heele voorstelling van 't huwelijk zeit de baas dat 't is. Als je dat ken maken ben je alvast geen stommen!’

‘Dat kennen ze nou niet meer.’

‘Omdat ze der geen geduld voor hebben.’ Henk zweeg even, toen peinzend vulde hij aan: ‘'t Mot toch wel fijn zijn zoo ies te kennen. Zoo te werken an 'n stuk hout en te zien dat 't wat wordt. Maar dan mot je geen haast hebben.’

‘Net zoo. En tegenswoordig hêt iedereen haast.’

‘Zou dat nog wel es veranderen, vader, denk je?’

Vermeer glimlachte en vluchtig streken zijn oogen langs het gezicht van den jongen.

‘Dat zal 't zeker,’ zei hij met overtuiging. ‘Als de menschen eerst maar begrepen hebben hoe ze de wereld in moeten richten.’

‘Ja...’ stemde Henk vaag bij. En weer, vager nog: ‘ja...’

‘Je moet van 't najaar na de vergaderingen van de jeugd-organisatie gaan. Dan leer je al die dingen begrijpen. En dan praten wij der samen over... En je moet wat lezen.’

Vermeer sprak plotseling opgewekt; er was een verlangen in hem, met Henk te spreken over zijn levensovertuiging, het licht, dat hem vervulde.

Toen de jongen in de werkplaats was verdwenen, liep hij verder in den ochtendzonneschijn, zijn gedachten nog toevend bij Henk.

In de Langstraat wachtte hem het stratemakerswerk; hij vervulde het dag aan dag zonder morren, maar de eentonigheid ervan werkte op hem even drukkend als het verblijf in de cel. Hij was niet aangelegd op het kalm loome gedachtelooze voortwerken, waarbij de arbeider verzinkt tot de dofheid van een machine, de eenige wijze,

waarop dergelijk eentonig werk vol te houden is, dagen en weken en maanden lang. Zijn geest, aangelegd op werkzaamheid, zocht telkens weer bezigheid bij het werk, zoodat hij arbeidde met een ijver, die zijn kameraden ergerde en hen spotten deed, dat hij 't zóó geen half jaar uit zou houden. Allengs, voelend, dat zij gelijk hadden, dat het haastige werken in dien eentonigen arbeid een doodelijke vermoeidheid wekte, begon hij in langzamer tempo te werken. Maar zijn geest, nu niet meer vastgehouden door de aandacht voor het werk, zwierf onvoldaan van het één naar het ander; hij verdofte niet zooals de andere arbeiders, die nooit gewend waren geweest aan denken: het buiten en de ruimte om hem heen verdween, hij werd door de eentonigheid van het werk ingesloten als vroeger in de cel en voor die opgeslotenheid zocht hij vergoeding in veel denken. Maar zijn gedachten in de cel waren lichter, hoopvoller geweest dan de nu gedachte: toen was daar de hunkering naar de vrijheid, het weten dat die vrijheid eenmaal komen zou en dat hij haar gebruiken zou om zijn werk in de partij weer op te nemen, om met nog grooter kracht dan te voren te arbeiden voor de betere wereld, die komende was. Nu droeg hij in zich het drukkende besef nooit meer vrij te zullen zijn. Op dezen ochtend bleef zijn denken vervuld van Henk. Of de jongen op den duur zou gaan voelen voor de beweging? hij moest maar veel lezen. Inzicht was noodig.

Vermaas in zijn begrafenispak kwam langs loopen, bleef even staan bij Vermeer.

‘Warm, niet?’

‘Nou, je vrouw mag de waschtobbe wel klaar zetten voor al de zakdoeken.’

‘Nog wat nieuws?’

‘Wat zou er zijn? komkommertijd in alles. Magere Hein zelfs neemt vacantie: ik kan wel gaan rentenieren. As ik maar rentenierscenten had.’

‘Je gaat nou toch zeker...?’ Vermeer wees op de begrafeniskleeding van den ander.

‘Ja vandaag is er 'n vrachie. Nou en je weet wat er

op 't congres besloten is hè? Intenser actie met 't najaar: we gaan huisbezoek doen voor de krant... goeienmorgen...'

Vermeer keek den ander een oogenblik na, gaf toen een nijdigen klap op den steen, dien hij aanschoof.

''n Rooie die daar!' spotte de arbeider naast hem.

'Waren we allemaal maar zoo!' gaf Vermeer ernstig terug. 'Dan zag de wereld der anders uit'

'Ja, hou je kop maar dicht; dat liedje kennen we.'

'Waarom zou ik m'n kop dicht houwen?'

Maar toen de ander geen antwoord gaf, bleef hij ook zwijgen, loom bevangen door de warmte. Tegen die vent hielp praten toch niet; dat was een Roomsche, 't knechije van de kerk... Hij haalde licht de schouders op en in zijn hart beet iets als een felle pijn. Hij zelf... wat was hij tegenwoordig meer dan zoo één? Die kerel wist tenminste niet beter: maar hij wist wèl beter en toch liet hij de strijd in de steek omdat 't hem zijn broodje kon kosten. Och... hij moèst immers wel, om z'n vrouw en kinderen. En wat deed 't er toe? Eén man meer of minder in de beweging? die groeide toch wel, anderen namen je werk over... driftig smeet hij den steen uit zijn hand... dat was juist 't bedonderde, dat anderen *zijn* werk deden... In hem bleef altijd een schrijnend besef te kort te komen in wat zijn plicht was, maar hij wist. niet anders te kunnen. Het waren de plagende gedachten van al de lange uren, doorgebracht met het eentonige werk, waarin hij tot klaarheid trachtte te komen over zijn leven; gedachten, weinig gecompliceerd maar zuiver en die hij moèst uitdenken. Omdat hij gewend was geraakt aan denken en zich rekenschap geven.

Het primitieve beeld, dat hij zich in de gevangenismaanden gevormd had: de hooge toren, waartoe hij zijn leven wilde opbouwen, kwam telkens terug in zijn verbeelding met de twijfelende vraag of hij werkelijk daar aan bouwde.

Dan in zijn zelfonvoldaanheid beet het verwijt tegen zijn vrouw, om dadelijk te vervloeien in een wijd gevoel

van medelijden met haar niet-begrijpen. En het was dit medelijden met haar onnoozelheid, dat hem vriendelijk deed blijven jegens haar, zooals haar vriendelijkheid jegens hem uitvloeisel was van een soort naïve dankbaarheid, een duister besef, dat hij iets voor haar had opgeofferd.

Weken en maanden lang ging het leven zijn eenderen gang.

Voor Vermeer was geen winter zoo donker geweest noch zoo eindeloos als deze: het leek hem zelfs of die in de cel korter had geduurd. Wel was er nog voor hem de innerlijke verheuging om iedere overwinning van het strijdende proletariaat, wel bezocht hij de openbare vergaderingen door de partij georganiseerd in de stad, maar het levende van den strijd ontbrak voor hem: wat hij sprak, bleef binnen de muren en geen daad was er voor hem te doen. Gebonden door zijn belofte, kon hij niet colporteeren, geen huisbezoek doen of manifesten verspreiden: het nederige werk. dat altijd weer de diepe warme vreugd in hem opriep van den mensch, die weet voor een ideaal te leven. Het donkerst waren voor hem de weken geweest toen eerst een groote staking aan de textielfabriek en daarna een tusschentijdsche kamerverkiezing in het district alle krachten aan 't werk riep.

De staking bracht hem in een vreemde opgewondenheid; de fabriek waarvoor gestaakt werd, was dezelfde, waaraan hij vroeger werkte en de strijd liep om het behoud der arbeidersorganisatie, door de patroons bedreigd: juist dit doel - wijder en schooner dan waar het enkel zou gaan om een kleine lotsverbetering - gaf aan de staking hoogere waarde en maakte het voor Vermeer dubbel moeielijk, zich te houden als een onverschillige. Hij voelde zich één met de strijdenden, hun belangen waren de zijne, hijzelf had vroeger het zaad uitgestrooid, dat hier opkwam en nu - als een plichtvergetene - kon hij openlijk met woord noch daad instemming betuigen.

Hij begreep: er werd bij deze staking dubbel op gelet of hij zijn belofte niet zou schenden; hij hield haar omdat hij eenmaal gekozen had naar welke kant hij zijn leven

zou offeren, maar hij was als een geboeide in wien het verzet te heviger oplaait door zijn machteloosheid. In zoo één wordt het verzet tot een verschroeiend vuur, dat hem foltert met hellepijn.

En naast het machtelooze verzet kwelde de gewetenswroeging, waaraan geen mensch ontkomt, die voelt, minder te zijn dan waartoe hij bestemd is.

Hij werd stiller dan vroeger, en om zijn mond groefde zich een trek van leed, maar bi zijn oogen, vreemd blinkend in het bleeke gezicht, brandde het innerlijke vuur: op berusting was hij niet aangelegd, bij kon niet tevreden zijn, niet zich schikken in dit leven, dat hij zelf gekozen had. Hij werd een twijfelende, die zich telkens vergeefs afvroeg of hij goed had gehandeld en tegelijk een waakzame, die op de loer lag naar wat verandering kon brengen.

De omgang met de vroegere partij ge nooten verslapte onwillekeurig; het was of zij allengs niet meer geloofden aan zijn medeleven met de beweging en zoo kwam er een vreemde leegte in zijn bestaan alsof hij naar een andere landstreek was overgeplant.

Hij had nu oppermanswerk gekregen bij den bouw van gemeentewoningen, waarbij hij meer verdiende dan als stratemaker, zoo was het huiselijk beslaan rustiger geworden en zonder de zware zorgen van den vorigen winter. Jans, gewend geraakt aan het kariger leven en lichamelijk weer op krachten, voelde zich tevreden en Vermeer trachtte er eerlijk naar, thuis te zijn als vroeger: de vroolijke, opgewekte man en vader.

Een werkelijke vreugde was het voor hem, in Henk iets van zijn eigen geest terug te vinden; in den jongen drong een hunkering naar weten, die hij zocht te bevredigen door lezen van wat hij maar krijgen en vangen kon. Ook bezocht hij geregeld de vergaderingen van de socialistische jeugd-organisatie en vond daar naast leering den omgang met andere meisjes en jongens in wie dezelfde verlangens tot weten en begrijpen opengingen.

Zijn tenger, lang opgeschoten jongenslichaam, kinderlijk smal in de schouders en met een neiging onder het loopen

licht naar voren te buigen, wekte een indruk van zwakheid, nog versterkt door de rankheid van den hals, die het blceke hoofd droeg. Hij kuchte veel, gevolg van de werkplaatsatmosfeer, waar altijd stof en zaagsel opdwarrelde. Maar toch had hij geen ziekelijk uitzicht; in het magerbleeke gezicht stonden groot en donker de heldere oogen, en zijn mond lachte gemakkelijk, hoewel nooit uitbundig. In zijn doen en spreken leefde altijd iets van het zorgend bedachtzame van den oudsten jongen, die zijn ouders zorgen deelt, maar dikwijls schoot daar doorheen jonge, sterke levenshunkering en kinderlijke vroolijkheid om de dingen van alledag. Na een dag van hard werken trok dikwijls 's avonds loome matheid door zijn leden en stak zijn rug of er een beest knaagde, maar hij vond hier geen reden in tot klagen en lachte, als moeder, bezorgd met huismiddeltjes tegen de hoest aankwam. Op de werkplaats hoestten ze allemaal, dat kwam van al die lekkere luchtjes dáár. Maar 't was gezond, zei Vesters, de oude meesterknecht en die kon 't weten: hij werkte al veertig jaar op de winkel...

En moeders aarzelende bezorgdheid legde zich; 't was waar: elk vak bracht zijn eigen kwalen mee.

XI.

Toen plotseling - midden in den bloeienden zomer - het wilde oorlogsgerucht: een vage klank, in enkele dagen aangezwollen tot een orkaan van woeste krijgsgeluiden.

Op den eersten Augustus kwam Vermeer van zijn werk door de volle straten, warreling van ongeruste menschelijke wezens, door elkander gejaagd als dorre bladeren in een winterstorm. Mannen, vrouwen en kinderen, op elkaar getast tot een levende kluwen, drongen, als door razende hongerangst aangegrepen, de winkels binnen, smeekten om waren, gooiden met haastig gebaar het geld op de toonbank, als vreesden zij dat dit een oogenblik later geen waarde meer zou hebben; dan, beladen met tasschen en manden vol eetwaar, werkten zij zich met tientallen anderen de spaarbanken binnen en eischten hun geld terug, hun bezit, dat misschien straks geen waarde meer zou hebben, maar dat zij toch in hun eigen handen wilden weten.

Op de hoeken van de straten groepten menschen samen en luchtten hunne benauwde harten in drukke woorden of in tranen; mannen kwamen aanloopen met bleeke strakke gezichten, anderen blikten vragend rond als verbijsterd; vrouwen liepen schreiend mee met soldaten in uniform, die zelf bleek en stil geen troostwoord wisten. Met zware dreuning reed een stoet kanonnen aan, somber als de kar van Jaggernaut en even onverbiddelijk; de soldaten, die de zware paarden menden, riepen wat luchtige woorden naar de menschen er omheen en de jongeren onder hen, begeerig naar vroolijkheid, herhaalden ze, riepen een grap terug.

Kinderen met papieren steken en houten sabels, schoten spelend en joelend tusschen de ouderen door; voor hen scheen het een feestdag, die nieuwe beleving bracht. Overal viel wat te zien en te hooren en de heldere zon riep tot vroolijkheid.

Vermeer, alleen, keek om zich heen met sombere oogen. Dus nu was hij er, de oorlog, die ze al zoo lang voorspeld hadden; en het internationale proletariaat had niets gedaan om hem tegen te houden. De beweging was te zwak... was niets gebleken... de Internationale lag gebroken. Overal, in Duitschland, in Frankrijk, hadden de socialisten zich om de regeeringen geschaard.

Zijn mond trok zich samen als proefde hij iets bitters.

Ze praatten van vaderlandsliefde... was die dan sterker dan de broederliefde voor de proletariërs in andere landen? Had de proletariër wel een vaderland?

Hij hief het hoofd, opgeschrikt uit zijn denken door het rumoer om hem heen. Heel den nacht had hij liggen denken zonder een uur slaap... in zijn moede hoofd schrijnde heete schroeiing.

Hij zwaaide zijn arm ten groet naar een paar jongens uit zijn buurt, die in uniform liepen. Die ook... allebei kostwinners voor hun moeder... kanonnenvleesch... binnenkort misschien geslacht voor het kapitalisme... En in de andere landen allemaal zoo - overal hetzelfde... en geen verzet!

Hij balde de vuisten in zijn zakken.

Als een vreugde schoot de gedachte in hem op, dat Henk nog niet hoefde op te komen, maar de vreugd doofde bijna onmiddellijk onder wat hij leed om het algemeen.

Voor een raam, waar een bulletin hing, verdrong zich de menigte.

Vermeer, de hals gerekt boven de hoofden van wie vóór hem stonden, las: ‘geestdrift in Berlijn... de socialisten bieden den godsvrede aan.’

‘Verraders!’ stootte hij uit, bleek.

‘Daar kê je donder op zeggen!’ gromde een jonge

kerel achter hem. ‘Uitroeien moesten ze die smerige moffen!’

‘Uitroeien moesten ze't kapitalisme!’ gaf Vermeer terug.

‘'t Is godsvrede, dat zien je toch!’ wees Stevens, die naast Vermeer was komen staan.

‘Duivelsvrede!’ schreeuwde Vermeer, waarop lachen opdaverde.

Vermeers donkere kop werd rood als vuur.

‘Jullie lachen om je eigen ellendel’ barstte hij uit.

De gezichten vlak om hem heen verernstigden zich.

‘Hij hêt gelijk, ellende wordt 't!’

‘En hongerlijen!’

Maar de jonge kerel grapte er overheen: ‘dan trek je je buikriem maar wat vaster, baas!’

‘Verrek!’ snauwde Vermeer, en werkte zich met zijn ellebogen los uit de groep.

‘Lammelingen!’ mompelde hij onder het voortloopen.

Een eindje verder kwam Jans met Wim en Marietje op hem toeloopen.

Zij droeg een tasch, tot uitpuilens toe volgepropt; de kinderen ieder een mandje.

‘Kijk eres, vader!’ schreeuwde Wim; ‘Moe hêt 'n heeleboel rijst en aardappel!’

‘En ikke hêt boontjes.’ - Het kleintje hield haar mandje op naar vader.

‘Knappe meid!’ prees hij. En tot Jans: ‘wat 'n dag!’

Zij haalde de schouders op, zuchtte.

‘En wat zal 't nog worren?’

Even staarde zij voor zich uit; drong toen aan, ‘geef je weekgeld vader; de kruijenier in de Nieuwsteeg zou wat gort voor me bewaren en meel.’ En gejaagd: ‘gauw! anders geeft ie 't misschien an andere. Hier in de straat is alles uitverkocht!’

Vermeer gaf 't geld en even keek hij Jans na, zooals zij met de kinderen heendrong door de volte. De gedachte schoot in hem op: als ik eens geen geld meer beurde...?

Henk kwam op hem toeloopen.

‘Zoo, jij ook al hier? Moeder gaat daar met de kleintjes.’

Henk knikte.

‘Ik heb gedaan gekregen,’ zei hij verdrietig.

‘Jij ook al?’

‘Ook... vader... u...?’

Vermeer schudde 't hoofd.

‘De gemeente zal z'n arbeiders zoo gauw niet ontslaan. Maar der zijn zadders patroons, die 't zaakkie sluiten.’

‘Dat doet de baas ook. De menschen laten nou toch niet werken zeit hij en z'n beste knechts zijn onder dienst...’

Vermeer knikte.

‘Dâ's de oorlog Henk; honger en doodslag en proletariërs die mekaar 'n blauwe boon in hun lijf jagen... en de socialisten sluiten godsvrede... verdomd!’

Henk kwam dichter naast zijn vader loopen.

‘Vader...’ zijn stem hijgde licht, ‘zou 't niet kennen, dat ze in de legers als ze over mekaar kommen te staan, in eens de Internationale gaan zingen en de geweren wegsmijten?’

Vermeer schudde 't hoofd; zijn mond vertrok in een glimlach zonder vroolijkheid.

‘Nee Henk... Zoo ver zijn we nog niet, jongen.’

Even zwegen ze; toen wees Henk naar een jongen man, die van den overkant met zijn arm zwaaide ten groet.

‘Daar gaat Leenden Diester; die gaat dienstweigeren, hêt ie gezoid. Dat moesten ze allemaal doen.’

‘Ja... *als* ze 't allemaal deejen. Of tenminste zooveel, dat 't de moeite waard was.’

‘Ieder is der één. Je te laten commandeeren als 'n stuk vee, dat wil hij niet! Hij zeit...’ Henk boog zijn mond dicht aan Vermeers oor, ‘dat hij liever die commandeerende smeerlappen zou doodschieten...’

‘Als ze 't allemaal maar verdomden: dan hoefden ze hun generaals niet dood te schieten: die zouwen hun biezen wel pakken. Maar 't lijkt er nog niks op...’

‘Diester zeit, dat één voorbeeld meer doet als honderd preeken. Hij houdt vol al wordt hij doodgeschoten. Dat ken gebeuren, als wij ook in de oorlog kommen.’

Henk keerde zich om, zocht met zijn oogen in de verte naar Diester, die al bijna de straat uit was.

Toen, met lichte angst in zijn stem, vroeg hij:

‘Zouwen we der in raken, vader?’

Vermeer haalde de schouders op.

‘Weet ik 't jongen? we kennen niks vooruit zeggen, zooveel heb ik nou wel geleerd.’

‘Kijk, daar staat der één te spreken. Ga mee vader.’

Op het pleintje vóór de H.B.S. drong een troep menschen om een man heen, die met heftige gebaren stond te beweren.

‘'t Is de Leeuw,’ zei Henk.

‘Hoe komt die hier?’

‘Van 't zeepfabriek; 't bennen meest menschen die van de gracht kwammen. Vandaag wil iedereen wat hooren,’ legde een arbeider uit, die aan den buitenrand van de groep stond te luisteren.

Vermeer knikte. Net zoo, overdacht bij smartelijk: vandaag wou iedereen wat hooren. Maar niemand zei 't rechte woord.

Hij werkte zich wat naar voren.

De Leeuw, groote, forsche kerel in zijn werkpak, verkondigde met geweldige stem: ‘Het vaderland kan in gevaar komen; de grenzen moeten verdedigd worden!’

Uit de menigte antwoordden stemmen: ‘ja! ja!’

Maar Vermeer schreeuwde er bovenuit: ‘ik heb jou ook wel eens anders hooren praten!’

‘Toe wist ik niet wat ik nou weet!’ schreeuwde de Leeuw terug.

‘Je weet niks lamzak! je bent alles vergeten!’ brulde Vermeer. En zijn armen opstekend boven zijn bleeke gelaat, waarin de oogen fel blonken, riep bij het oude machtwoord: ‘Proletariërs van alle landen vereenigt u!’

‘Ja, in je eigen land!’

‘Nee, alle landen samen! vechten als één man tegen het kapitalisme, het imperialisme! Je liegt, dat het onze plicht is te vechten voor onze meesters; laten wij vechten voor onze vrijheid, de vrijheid van het proletariaat, het internationale proletariaat!’

Zijn stem, forsch, hijgend van opwinding zette de Internationale in; eenigen zongen mee, anderen schreeuwden er tegenin; in de mannen, opgewonden door het oorlogsgerucht, gespannen door de dreiging der laatste dagen, stond wilde vechtlust op; gebalde vuisten kwamen neer, oogen sperden open in woede; vrouwen gilden er doorheen, angstig als ging er iets verschrikkelijks gebeuren.

Een oogenblik laaide wild tumult op, de menschenkluwen groeide aan, er werd gestompt, geschopt, geslagen in 't wilde, want de meesten wisten nauwelijks waar het om ging, en niemand wist wie tegenstander was, wie vriend.

Drie politieagenten, aangeloopen op het rumoer, dreven de vechtenden zonder moeite uiteen; in de meesten leefde lichte verwondering, als waren zij ondanks zichzelf meegesleept in de opgewondenheid om hen heen.

Vermeer liep naast Henk voort; hij had een vuiststomp tegen zijn onderkaak gekregen en zijn neus bloedde.

‘Kom!’ zei hij hijgend.

De agenten stonden op eenigen afstand toe te zien; zij hadden niemand gearresteerd: ‘gematigd optreden, in dezen tijd van opgewondenheid,’ luidde hun consigne. Ook wisten zij niet, hoe het gevecht begonnen was of waar het om ging, maar hunne wantrouwende oogen volgden Vermeer.

Die rooie had er zeker 't zijne aan gedaan; ze zouden dat rapporteeren.

Vermeer merkte hun kijken. Die hadden 'm in de gaten; slavenzielen! dacht hij met lichten spot.

‘Vader...’ Henk stootte Vermeer aan, en toen hij geen antwoord kreeg, nog eens: ‘vader.’

Vermeer keerde zijn gezicht naar hem toe; de jongen ontstelde; zoo vreemd zag vader er uit met zijn opgezwollen bloedende neus en zoo bleek. En zijn oogen leken te branden.

‘Hê je pijn vader?’

‘Ja, als 'n getrapte hond. Wat er nou gebeurt, dat doet je zeer, tot in je botten.’

‘Ik meen an je neus -’ aarzelde Henk; ‘die bloedt.’

‘O... dat...’ Vermeer veegde met zijn hand de bloeddruppels af; ‘dat voel ik geen eens.’

‘Waar ga je na toe?’

‘Na Bosch. Ga jij maar na huis.’

‘Moet je dan niet eten?’

‘Eerst moet ik Bosch spreken. Zeg maar an moeder dat ze wat warm houdt.’

‘Laat me meegaan na Bosch.’

Om Vermeers mond trok een glimlach; het deed hem goed, dat de jongen mee wou.

‘Goed,’ zei hij alleen.

Zwijgend liepen ze voort langs het oude grachtje, dat stil lag in de middagzon; uitgestorven leek het voor wie uit het stratenrumoer kwam; als een verre storm klonk het stadsgerucht over.

Henk dacht aan Diester die dienstweigeren wou. Wat 'n akeligheid zou dat geven bij 'm thuis... Henk schudde 't hoofd in bezorgd overdenken... maar Diester had gelijk: je te laten bevelen om anderen dood te schieten, dat was min. Diester zei dat hij zich wel wou laten dood schieten, maar dan moest 't voor iets goeds zijn, iets waar hij 't mee eens was, niet voor 't kapitalisme. Dat was net wat vader ook bedoelde... Henk knikte voldaan omdat hij overeenstemming vond tusschen die twee beweringen. Dus bij 'n revolutie of zoo zou Diester wel vechten... hoe zou vader daar over denken?’

Toen hij 't vroeg, dadelijk, uit zijn denken, antwoordde Vermeer: ‘zeker, bij 'n revolutie hebben de arbeiders de plicht te vechten.’

‘Dan schiet je toch ook menschen dood.’

‘Ja. Je vijanden. Omdat 't moèt Maar in de oorlog van nou schieten de proletariërs derlui kameraden neer, derlui vrienden van de overkant waar ze samen mee op moesten trekken. En dat wordt goedgepraat als vaderlandsliefde.’

Vermeers mond rekte zich in smart.

Henk zweeg, niet overtuigd. In hem leefden - vaag nog

en ongeordend - begrippen, meer nog gevoelens van algemeene menschenliefde, en een instinctieve afkeer van al wat geweld was, die zich, wanneer de omstandigheden er toe leidden, ook zou uiten in verzet tegen alle geweld op hemzelve uitgeoefend.

Bosch, met vrouw en kinderen, zaten aan 't eten toen Vermeer en Henk binnenkwamen.

'Goeienmiddag! pikken jelui 'n vorkie mee?' noodde Bosch gul, maar dadelijk er overheen zei hij verwonderdontsteld: 'Man, wat zie jij deruit!'

De kinderen gichelden, met moeite in toom gehouden door een strengen blik van vader.

Vermeer wreef met zijn hand, flauw overstreept van opgedroogde bloedstrepen, langs zijn neus.

'Dat beteekent niks,' zei hij haastig afwerend, ging meteen zitten op den stoel, die Sien bijschoof. 'Ik zei een woordje an de Leeuw; die stond de lui zoo godvergeten te bedonderen.'

'De Leeuw? Waar?' vroeg Sien geïnteresseerd.

'Op 't Plantsoen; 'n troep toevallig bij mekaar geloopen... 'n prachtige gelegenheid om te zeggen waar 't op staat en die gebruikt zoo'n schoelje om te bazelen over vaderlandsliefde en noodzakelijke verdediging van de grenzen...'

Bosch haalde de schouders op.

'Ja, wat wil je? die hangt z'n huik na de wind; dat kennen we. In 't buitenland is 't nog erger...'

'We moeten 'n vergadering beleggen!'

'*We! we!*' spotte Bosch licht.

Het bloed vloog Vermeer naar den kop.

'Ja *we! we!*' viel hij heftig uit; 'ik verdom 't om langer m'n bek te houwen! 't mòet er uit! 't moet!'

'En je belofte...?'

'Kan me niet verdommen! Ik mag niet meer zwijgen; wij, die nog begrip hebben, die nog niet bezopen zijn, wij moeten de anderen an 't verstand brengen, waar 't om gaat...'

'Wat wil je tegen de stroom?' aarzelde Sien.

Maar Vermeer driftte er tegenin: ‘Gaan wij niet altijd en te immer tegen de stroom?’

‘Je moet toch andere hebben, die meegaan.’

‘Die zallen we hebben; die hebben we. Er blijft 'n kern, die moet er blijven, hier ook... en in 't leger... Al is de Internationale in mekaar gedonderd, der blijft toch wat bewaard, onze partij staat pal. Dat moeten wij de jongens an hun verstand brengen. Laten wij allemaal, jij en Vermaas en de anderen de jongens toespreken op straat; jezes! 't gaat toch om 't beste wat we hebben!’

Hij was opgesprongen, hield de vuisten gebald en den bleeken kop geheven.

Bosch glimlachte.

‘En die hê minstens vijf verrel jaars z'n kop dicht gehouwen,’ zei hij op een toon van de uiterste verwondering, waarin licht verwijt scherpte.

Vermeers mondhoeken trilden en zijn oogen wendden zich naar Henk, die hem aanstaarde met iets als ongerustheid.

‘Dat kon niet anders,’ zei hij bedaarder en toen op kalm vasten toon, zijn oogen in die van zijn jongen, als sprak hij tot hem alleen. ‘Maar nou mag 't niet langer.’

Bosch dacht na.

‘Ik zou strakkies op de fiets na Nieuwstad kennen gaan en vragen of van Ansteren Maandagavond komt spreken...’

‘Dâs te laat; morgen gaan de soldaten de stad uit. We moeten ze wat meegeven; laat van Ansteren vanavond nog kommen.’

‘Je heb geen zaal. En je ken niks meer publiceeren.’

‘Ik zal zoeken; als we geen zaal hebben, dan maar op straat: hooge stoepen genog!’

‘De pelitie...’ waarschuwde Henk.

‘Eer die komt is der al 't noodige gezeid. Maar ik zoek eerst na 'n zaaltje. En we deelen vanmiddag strooibiljetten uit: ik gaan na de drukkerij... jij Henk helpt verspreiden.’

Henk knikte zonder tegenstreven. In hem woelde een

ongeruste gedachte aan moeder, maar sterker toch leefde in zijn hart een warm gevoel voor vader en een duister besef, dat die ongerustheid niet op zijn plaats was.

Jans wachtte met het eten; zij had de kinderen met een boterham op straat gestuurd tot vader en Henk thuis zouden komen.

Stil zat zij aan de tafel, haar handen slap rustend in haar schoot, haar gezicht neergebogen in zorgelijk denken.

Door haar heen trok jagende angst, dat opnieuw de rust uit haar leven verdwijnen zou en zij vloekte tegen dien smerigen oorlog, die zadder menschen ongelukkig zou maken.

Waar Kees bleef? Hij had er erge weet van, van den oorlog... de heele nacht had hij liggen te woelen en te steunen... en straks op straat was hij zoo bleek als 'n doek. Wie weet wat er zou gebeuren... 't was toch enkel om haar en de kinderen dat hij niets meer deed aan 't socialisme... als ze hem maar niet weer lijmden, Bosch of de anderen. Och... 't socialisme, wat was 't nou? 't kon niet eens de oorlog tegenhouden, als der strakkies hongersnood kwam, deê je niks met 't heele socialisme. Als Henk maar niet... zij zuchtte verdrietig en een seconde sperden haar oogen open in bangheid, toen, dadelijk weer zonken de leden als in berusting. Je kon er toch niets aan doen... alles kwam zoo als 't komen moest, dat leerde je wel in je leven...

Toen Vermeer thuis kwam, druk pratend met Henk, die achter hem aan kwam, zag zij terstond, dat er iets aan hem veranderd was. Maar het eenige in die verandering, waar zij zich op 't oogenblik rekenschap van kon geven, was de geringe uiterlijke verminking, zijn opgezwollen kaak en neus.

‘Jezes! wat hê je?’ schreeuwde zij ontsteld.

Hij stelde haar gerust. ‘Niks moeder, 'n bloedneus.’

Jans trok Henk naar zich toe.

‘Gevochten?’ vroeg ze angstig.

Henk schudde 't hoofd.

‘Nee, 't is niks moeder,’ weerde hij af, ongeduldig.

Jans voelde hoe die twee 't weer eens waren; stil, de lippen op elkaar geklemd, droeg zij het eten op.

Wim kwam binnenstuiven, een papieren steek op zijn hoofdje, in de handen een houten sabeltje.

‘Kijk eres!’ glunderde hij.

Vermeer, driftig, sprong op hem toe, rukte het speelgoed weg, patste het kind om de ooren.

‘Nou! nou!’ suste Jans. maar Kees raasde: ‘ik zal je leeren oorloggie spelen! Vort! op straat met de rommel!’

Hij schopte steek en sabeltje weg. Wim, onder vervaarlijk huilen, pakte zijn schatten op, liep gehoorzaam naar buiten. Jans volgde om het kind zelf terug te halen.

‘Hij weet ommers niet beter!’ riep ze nog tegen Kees.

‘Dan moet hij beter leeren!’ drifite Kees.

Maar plotseling slonk zijn drift. Jans had gelijk: 't kind wist niet beter. En dat was *zijn* schuld. Met Henk had hij vroeger dikwijls gepraat over het leelijke van den oorlog en de soldaterij, maar den laatsten tijd sprak hij niet over die dingen.

Hij zakte neer op een stoel, zat er een oogenblik in stil gepeins.

Toen Wim, nog nasnikkend, aan moeders rok zich binnen waagde, riep Vermeer hem bij zich.

‘'t Schaap is der heelegaar ontdaan van,’ beklaagde Jans. ‘Hij is zoo ies niet gewoon.’

Vermeer trok den jongen tegen zijn knie.

‘Vader wil niet dat je oorloggie speelt. Oorlog is wat heel gemeens,’ trachtte hij uit te leggen.

‘Alle jongens doen 't!’ protesteerde Wim.

‘Maar jij doet 't niet, verstaan!’

Het kind, onder den indruk van vaders strengheid, knikte gedwee.

Toen het eten gedaan was, zei Vermeer plotseling: ‘vrouw... we gaan 'n vergadering beleggen, vandaag nog.’

Jans keek op.

‘Daar hê je 't al,’ zei ze, maar zonder verwondering. Zij voelde, zoo iets verwacht te hebben.

‘Vermeer boog zich naar voren over de tafel heen: zijn blinkende oogen keken haar zoo strak aan, dat zij de hare niet af kon wenden.

Begrijp je me goed?’ vroeg hij, zijn stem verdiept in ernst, ‘ik kan niet meer m'n mond houwen en ik mag 't niet meer. Ze hebben me noodig.’

Jans bewoog hare lippen, maar bracht geen klank naar buiten. Er was iets in zijn houding, dat elk woord van weerspraak tegenhield. Zij knikte stil en begon de tafel leeg te ruimen. Eerst terwijl zij naar 't keukentje liep, zei ze op haar gelaten toon: ‘'t zal wel niet anders kennen.’

Toen Kees met Henk heen was gegaan om de strooibiljetten te balen en te verspreiden, de kinderen weer op straat speelden, zat Jans stil neer in de keuken.

Van de straat drong gezang door: schelle, verbrokkelde klanken van een vaderlandsch liedje. Jans luisterde, zonder besef dat zij 't deed. Toen kwamen weer de zorgende gedachten.

Dit was *haar* deel van den oorlog. Andere vrouwen zagen hun mannen of jongens wegtrekken als soldaat... Henk nog niet goddank... hij was ook te zwak... met dat hoesten altijd... Henk- had gedaan gekregen bij zijn baas... en als Kees weer vergaderen ging en zijn ontslag kreeg... dan zat je weer in de ellende. Ja, dat was *haar* deel van den oorlog...

XII.

Vermeer ging met Henk de straat op, rijn hoofd gloeide en zijn hart sloeg met groote bonzende slagen; als een bevrijde voelde hij zich, één die gevangen is geweest en zijn boeien heeft verbroken.

En dit gevoel groeide aan in de komende uren, terwijl hij strooibiljetten ronddeelde en de menschen aanspoorde de vergadering in Concordia te bezoeken; het bracht hem verlossing uit de verslagenheid der vorige dagen, uit de smart, die hem dien nacht den slaap had geroofd; het was sterker dan zijn verlangen, Jans te ontzien en zijn belofte te houden.

De pijpenlâ-achtige zaal in Concordia was voor 't grootste deel gevuld met arbeiders en vrouwen en tusschen de anderen verspreid, wat soldaten. Maar Vermeer wist: onder de jongemannen in burgerkleeding waren er verscheidenen, die spoedig de uniform zouden dragen, die iets mee konden nemen van hier, iets dat zij zich herinneren zouden als zij aan de grens stonden en misschien andere jongens van den overkant als ‘vijanden’ tegenover zich zouden zien.

Hij stond te praten met Bosch en Vermaas; de opkomst viel niet tegen: als van Ansteren maar kwam! hij had geen vaste belofte kunnen geven.

Henk zat met een paar jongens en meisjes, die hij kende op één van de voorste rijen. Hij voelde zich gejaagd, als ging er iets gebeuren, maar zelf wist hij niet of zijn gejaagdheid angst was of vreugde. Zijn zorgende

gedachten toefden bij moeder thuis en haar onrust, maar altijd weer sprongen zij als door een veer gedreven terug en bleven verwachtend bezig met vader. Vader leek weer als vroeger, hij praatte druk en in zijn oogen was het licht, waar Henk als kind al zoo van hield.

Toen het publiek ongeduldig werd en van Ansteren nog niet was verschenen, opende Bosch de vergadering, zette de Internationale in, wachtte opnieuw.

Toen, terwijl de wachtenden al onrustiger werden, enkelen zich klaarmaakten om heen te gaan, sprong Vermeer op het podium.

'Vergadering!'

Men luisterde ietwat verbaasd. Vermeer sprak voort:

'Nu de spreker niet is verschenen, zal ik met toestemming van den voorzitter - hij ving een toestemmend hoofdknikken op van Bosch - "een oogenblik het woord voor u voeren. Lang zal het niet zijn: jullie weet, ik ben geen spreker van prefessie, maar ik moèt woorden geven, of probeeren te geven an wat in deze dagen in me omgaat en in jullie ook."

Je bent geen eens lid van de partij!' riep een stem, maar Vermeer er tegenin: 'Van dit oogenblik af hen ik 't weer!' Zijn oogen vingen een blik van Henk en sterker nog, het hoofd geheven: riep hij, 'nu is het plicht, dat niemand achterblijft; daarvoor moet alles wijken! Wij hebben een schat te bewaren, het socialisme is in gevaar! het is prijsgegeven door wie het hadden moeten behouden tot elke prijs! Kameraden, de kapitalisten zeggen, dat wij de grenzen moeten verdedigen, de socialisten sluiten de godsvrede, maar dat is verraad! Elke vrede, met het kapitalisme gesloten, is verraad!'

Zoo sprak hij, onsamenhangend, maar hevig gevoeld, doorgloeid van echtheid.

Al wat in hem leefde aan groot-menschelijkheid, aan verwachting, kwam naar buiten, ongeordend, zooals het in hem opborrelde, zóó als hij het doorleefde; al wat hij geleden had in de vorige dagen en nachten, al wat hij gehoopt had en nog hoopte, gooide hij er uit in een

vreemde warreling van woorden en zinnen en uitroepen, die toch insloegen omdat zijn gehoor er de echtheid van mee voelde en omdat in de meesten van hen iets leefde, waar dat gestamel weerklank vond.

En toen hij eindigde met het woord:

‘Proletariërs van alle landen vereenigt u! Neem dat mee naar de grenzen, laat dat geen oogenblik uit je koppen zijn!’ toen daverde opnieuw de Internationale op.

Terwijl Henk zong, hield hij zijn oogen strak gericht op zijn vader in een hemzelf nauw bewuste verwondering dat dàt vader was, die zoo had gesproken, die ze allemaal meesleepte door wat hij zei.

Toen de stemmen zwegen, ebte ook de golf van geestdrift, waarin allen een oogenblik waren opgenomen.

Een man uit de vergadering vroeg het woord: Bosch gaf het hem.

De debater opperde twijfel: ‘ik vraag mezelf af, of wij 't hier zooveel beter weten dan de kopstukken daarginder in Duitschland en Frankrijk: als die de godsvrede in deze tijd 't beste vinden, dan moeten wij in ons kleine landje er ons bij neerleggen, zou ik zeggen...’

‘Neen! neen!’

‘Zij zullen ook tot inkeer komen!’

‘Wij moeten pal staan!

De stemmen ketsten tegen elkaar in, de twijfel was gewekt, er werd geglimlacht om den grooten wil van een kleinen troep, die zich tegen den wereldwil zou verzetten.

Vermeer trachtte den twijfel te overstemmen met te herhalen, wat hij straks al gezegd had, maar juist omdat het herhaling was, hadden zijn woorden niet meer de uitwerking van straks: hij miste de bekwaamheid van den geschoolden spreker om met nieuwe argumenten nieuwe aandacht te wekken.

De vergadering begon te verloopen; 't laatst bleven wat leden van de socialistische partij en een groep jonge mannen. En dezen onder het weggaan, hieven nog eens, spontaan, de Internationale aan, droegen de klanken mee naar buiten. Vermeer stond met Bosch en Vermaas in een

hoek van het podium; hij veegde met zijn zakdoek over zijn voorhoofd, waar het zweet in groote droppels parelde.

‘Ze lappen 't an hun zolen,’ zei hij moedeloos.

Maar Vermaas, met een lach op zijn bleeke tronie, bemoedigde: ‘kom man, niet zoo zwartgallig! er blijft altijd wel wat van vastkleven.’

‘Als van Ansteren maar gekommen was! die had ze wel vast gehouwen.’

‘Nou ja, in de lengte zit 'm niet,’ zei Bosch. ‘Ze hebben 'n woordje gehoord. En nog: 't socialisme zelf sterft niet, dat kan slapen, maar sterven... nee!’

Om Vermeers mond trok een glimlach.

‘Je zegt 't,’ stemde hij in.

‘Wil je gelooven, dat je mijn ook 'n por heb gegeven met wat je zei?’ ging Bosch voort.

‘En mijn!’ viel zijn vrouw bij. ‘Ik dacht ook al... moeten we niet mee met de groote stroom? maar nou weet ik 't weer waar we hooren.’

‘Net zoo, buurvrouw,’ voegde een oude arbeider erbij.

Vermeer voelde een lichte vreugd, zooals hij in lang niet gekend had en waarin voor 't oogenblik alles verdween wat hem tevoren kwelde: de vreugd van den mensch, die weet goed gedaan te hebben. En in deze vreugd liep hij naar huis met Henk.

Jans, die met juffrouw Stevens in de kamer zat te praten, keek blij op, dat Kees en Henk zoo vroeg thuis kwamen.

Zij had verwacht, dat de vergadering lang zou duren, dat er misschien gevochten zou worden en in bevenden angst dacht zij aan Henk. Als hij er maar niet tusschen raakte!

Zij leefde op toen zij hen beiden heelhuids terug zag komen, vroeg verwonderd: ‘is de vergadering nou al afgeloopen?’

Vermeer knikte, antwoordde kalm:

‘Ja, van Ansteren was niet gekommen.’

‘Dus 't was voor niks.’

‘Vader hêt gesproken.’

Henk zei 't haastig, zóó uit zijn warm gevoel voor vader.

Jans ontstelde.

‘Vader? daar? op de vergadering?’ vroeg zij scherp.

Vermeer keek haar aan en weer zag Jans op zijn gezicht de diepe vastbesloten ernst, die elk woord van haar tegenhield.

‘Ik kon niet anders,’ zei hij langzaam.

De vrouw wendde hare oogen af, beet zich zwijgend op de lippen.

Maar juffrouw Stevens, met iets als moederlijke boosheid op haar gul goedige gezicht, knorde: ‘dâ's niet mooi van je, buurman. Dat ken je je baantje kosten.’

‘Dat ken 't’ gaf Vermeer toe, op effen toon.

Jans trok de schouders in als onder een slag.

‘En dat in deze tijd,’ sprak juffrouw Stevens voort. ‘Je had je woord toch gegeven.’

Vermeer keerde zijn gezicht naar haar toe. Het was bleek en de lichte zwelling van kaak en neus gaf er iets vreemds en schrikwekkends aan. ‘Hê je wel es gehoord, buurvrouw,’ vroeg hij ietwat ironisch, ‘dat er 'n oogenblik ken komen, waarin 'n mensen maar één ding mag doen, waarin niks anders meetelt?’ En plotseling met zware ernst: ‘zoo'n oogenblik heb ik vandaag doorgemaakt.’

Juffrouw Stevens poogde door druk doen te ontkomen aan den indruk van zijn woorden.

‘Onder de hand!’ smaalde zij. ‘Je vrouw en kinderen krijgen der de last van!’

En Jans opgestaan, weg van onder haar mans dwingende oogen, zei op haar bitter-gelaten toon: ‘'t Is nooit je *vrouw*, die alléén voor je telt.’ En kalmer nog, als sprak zij in 't algemeen: ‘'n mensch, die z'n woord niet houdt, dat vin ik min.’

‘Net zoo!’ ijverde juffrouw Stevens. ‘Nou was 't 'n mooie gelegenheid om te laten toonen asdat je wat over had voor je vrouw en kinderen.’

‘Ja, en nou kon ik niet.’

Vermeer, sprak weer op lichten spottoon; begon te vragen naar een paar gezinnen in de buurt, waarvan de mannen op hadden moeten komen.

‘Die blijven ook niet thuis als ze opgeroepen worden,’ zei hij op schijn-luchtigen toon. ‘Al kennen hun vrouwen ze nog zoo slecht missen.’

‘Nou ja, wat zou dat? Dâ's de wet eenmaal; daar ken geen mensch tegenop.’

‘Net zoo, de wet. Die moet je gehoorzamen. Ook de ongeschreven wet.’

Juffrouw Stevens haalde de schouders op, lachte ietwat oonoozel. Jans lette niet op wat gesproken werd.

Maar Henk gaf zijn vader een begrijpenden blik, die Vermeer goed deed.

De zondag, die volgde, was vol van een vreemde onrust; nu veel winkels en alle banken gesloten waren, bleven de menschen op straat heen en weer loopen, een golvende ongeruste massa, aan- en afdeinend naarmate er op een bepaalde plaats iets te zien was: een bulletin voor de ramen van een winkel, een troep uittrekkende soldaten, enkel wat kinderen soms, die met hun luidruchtig lawaai de straat vervulden.

Er waren oogenblikken, waarin de menschen, gelokt door het roffelen van een trom, van alle kanten aanstormden, elkaar duwden en drongen, als ging het om hun leven; kreten klonken op, lachen en weenen van vrouwen, roepen en groeten.

In de arbeidersbuurten, waar enkele winkeliers, die den vorigen dag niet al hun voorraad uitverkocht hadden, hun winkel in de morgenuren open hielden, leefde op sommige plaatsen weer hetzelfde gedrang van zaterdags, maar dit vroeg dezen dag niet de meeste aandacht. Die was voor de uittrekkende soldaten: de mannen, den vorigen dag opgekomen, die nu heengezonden werden naar de forten en de grenzen.

Vermeer was al vroeg de stad ingetrokken; bij kon niet in huis blijven, hij moest spreken over wat hem bewoog; al wat zoo lang in hem had moeten zwijgen, drong nu met geweld naar buiten.

In het dringende verlangen, dat niet al, waarvoor jaren

lang gestreden was, verloren zou gaan, sprak hij iedereen aan, die naar hem luisteren wilde: partijgenoot, bekende of vreemde, toevallig ontmoet; en steeds dieper zonk de teleurstelling in hem, omdat hij zoo weinig instemming ontmoette.

Door de menschen voer een trilling van vaderlandsliefde: dit was als het opstaan van een oud, donker instinct, waarvoor in dit oogenblik de nieuwere, lichtende gevoelens en overtuigingen wijken moesten.

Henk ook was de straat opgeloopen, nieuwsgierig naar wat er gebeurde. In hem woelde een vreemd wee gevoel als hij dacht aan de mannen en jongens, die weggingen om doodgeschoten te worden of anderen dood te schieten.

't Leek allemaal zoo gek: net of 't geen menschen waren, waar ze 't over hadden, dacht hij. En dat je gecommandeerd werd om te schieten... hij zou 't niet kunnen verdragen.

Na een uurtje kwam hij weer thuis, waar moeder alleen was gebleven.

Jans sloot zich op binnen de vier muren: zij wou met de rotzooi niks van doen hebben! En Henk bleef verder bij haar in een zorgend besef, dat hij moeder niet alleen mocht laten.

Zij zaten tegenover elkaar in de voorkamer aan de tafel, waar Jans, als elken zondag het beste koffieblad klaar had staan; zij was gesteld op de oude gewoonten, die een smaak in zich bewaarden van den vroegeren, beteren tijd. Nu weer, in haar ongerustheid voor wat komen ging, leek het juist voorbije, de rust van het laatste jaar, haar mooi toe en begeerlijk.

De kinderen kwamen binnenstuiven om koffie met koek, de gewone zondagochtend-tractatie: ze slurpten haastig de kopjes leeg, druk kwetterend over wat er buiten gebeurde, holden toen weer weg, de koek in hun hand.

Henk vertelde, hoe juffrouw van Ommeren, een vrouw uit de steeg vlakbij, liep te huilen en te jammeren op

straat omdat haar man op moest komen en zij met haar vijf kinderen geen raad wist.

‘Ze krijgt toch uitkeering.’

Jans zei 't onverschillig, weg in haar eigen gedachten.

‘'t Is ook wat, die uitkeering!’ minachtte Henk.

‘Ze zeit, asdat ze net zoo lief dood was.’

Henk zweeg even; in verbeelding zag hij weer de huilende vrouw met haar kindje op den arm.

‘Zoo'n man ken toch veel meer goed doen als die voor z'n vrouw werkt...’

Jans antwoordde niet.

Plotseling boog zij zich naar Henk toe, en stootte uit: ‘Ik gaan morgen na mevrouw Overstein.’

‘Om te werken?’

Henk vroeg het verwonderd, en tegelijk schoot een ongeruste gedachte in hem op.

Jans dempte onwillekeurig haar stem, als was er gevaar dat iemand luisterde.

‘Ik ben zoo bang dat vader ontslagen zal worden. Om die vergadering.’

Henks gezicht vertrok zich in zorgelijk overdenken.

‘Vader kon toch niet anders.’ waagde hij.

Jans haalde de schouders op. Zij zou er maar niet veel van zeggen aan Henk; die en z'n vader, dat was twee handen op één buik.

‘Nou ja, dat is tot daaran toe. Jij bent 't toch met vader eens. Maar...’ haar stem kreeg een verdrietigklagenden toon, die Henk zeer deed, ‘ik wil ook wel es praten over wat me benauwd maakt. En wie is me dan nader als jij? daar heb ik toch 'n groote jongen voor.’

‘Ja, ja moeder,’ gaf Henk toe.

‘Toe je vader weg was dat jaar, toe was je alles voor me; weet je nog wel?’

Henk knikte.

‘Nou dan.’

Jans zweeg even. Toen zei ze weer op den fluistertoon van straks:

‘Als mevrouw Overstein 'n goed woordje doet bij der

man, dan helpt dat misschien. Dat ze vader niet ontslaan.'

'Zou vader dat willen hebben...?' aarzelde Henk.

'Vader mag der niks van weten, dâ's vanzelf.'

Henk kleurde, maar durfde niet tegenspreken.

'Dat is 't 'm juist. Als vader 't te weten kwam zou die rast te keer gaan. Je zeit der geen woord van; hoor je!' Haar stem was dreigend en in haar oogen lichtte een drift, die Henk er in lang niet gezien had.

'Nee nee moeder!' zei hij haastig.

Jans sprak voort.

''t Ken gevaarlijk zijn derover te beginnen als ze misschien geen eens weten, dat hij op die vergadering hêt gesproken. Maar ik waag 't toch; want eenmaal kommen ze 't toch an de weet. Verklikkers bennen der altijd.'

'Maar als vader ontslagen wordt, dan kan u 't *hem* niet verwijten,' pleitte Henk.

Zijn warme toon prikkelde Jans tot drift.

'Nee, ik zal 'm in de watten leggen!' viel zij ruw uit.

Henk zei niets meer. Langzaam stond hij op en slenterde naar buiten.

Jans, alleen, zat te huilen over haar kopje koffie.

In de komende dagen leefde Vermeer in de verwachting, een uitbrander te zullen krijgen over het verbreken van zijn belofte, of misschien wel ontslagen te worden.

Hij praatte er niet over met Jans, bang voor driftige woorden, maar aan Henk sprak hij zijn verwondering uit omdat er niets gebeurde.

De jongen zei niet vee] terug; vader mocht niet weten van moeders gaan naar mevrouw Overstein. Als vader 't wist, zou er ruzie van komen! Maar langzamerhand begon het verzwijgen hem te hinderen, haakte hij er naar, de waarheid te vertellen en te hooren wat vader ervan zeggen zou.

Moeder had hem alles verteld, hoe bedenkelijk mevrouw Overstein had gekeken, toen Jans van de vergadering repte en hoe zij, Jans, gehuild had en gesmeekt of mevrouw asjeblieft een goed woordje wou doen bij meneer... als Henk er aan dacht, kreeg hij hetzelfde ellendige gevoel

als toen de kruidenier jaren geleden, zoo medelijdend deed omdat zijn vader in de gevangenis zat.

Op een avond, 'n paar weken later, zei hij 't. Ze zaten met hun drieën om de tafel; de kinderen sliepen al. Vermeer had uit de krant wat oorlogsberichten voorgelezen, vreemd aandoende verhalen van verbrande dorpen, vernielde bruggen en doodgeschoten burgers.

‘Je ken temet niet begrijpen, dat dat allemaal echt gebeurt,’ wonderde Jans.

‘'t Lijkent net of 't in de bioscoop is,’ stemde Henk in.

Vermeer steunde 't hoofd in de hand. Om zijn mond trok een bitter lachje.

‘En dat alles voor niks, vooreen leugen,’ zei hij somber. ‘En de menschen willen niet hooren.’

Hij keek Henk aan. ‘De vergadering gaat niet door de andere week.’

‘Niet?’ Henk vroeg vol belangstelling.

Vermeer schudde 't hoofd.

‘Der kommen geen menschen, denken ze. De heele beweging lijkent dood. Hier heelemaal. En dat weet de bourgeoisie drommels goed. Ze voelen zich sterk. Ze hebben mijn ommers geen eens wat gezeid van die vergadering op de dag van de mobilisatie...’

‘Ja, maar dat...’

Henk zweeg; hij had een ongerusten blik van moeder opgevangen.

Nu boog Jans zich weer over de kous, die zij aan 't stoppen was.

Vermeer trok stil aan zijn pijp. Henk paste met strakke aandacht de wanden aan elkaar van het houten doosje, dat hij gemaakt had om te verkoopen. Nu hij zonder werk was, prutste hij thuis wat prullen in mekaar, bedelde hier en daar om reparatie-werk.

‘'t Hêt me toch verwonderd,’ herbegon Vermeer, ‘dat ze 't zóó hebben laten loopen.’ En ironisch: ‘Wel 'n bewijs hoeveel ze me waard vinden.’

‘Als werkman, ja!’ viel Jans in.

Vermeer haalde de schouders op.

‘In der eigen lachen ze dêrom, dat ze mijn die belofte afgevraagd hebben. Lul maar op, denken ze, met je socialisme! 't is ommers toch niks.’

‘Nee vader nee! Zóó is 't niet gegaan!’ Henk schreeuwde 't in eens uit in 't gevoel, dat hij vader troosten moest, opwekken uit zijn somberheid.

Jans wenkte met de oogen, dat hij zwijgen zou, maar de jongen schudde 't hoofd.

‘Laat vader 't maar weten, dat u na mevrouw Overstein gegaan bent om te vragen...’

‘Ben jij...?’

Vermeer was opgesprongen, stond vóór Jans, zijn bleeke gezicht één dreiging.

Jans was rood geworden, maar ze week niet terug.

‘Ja, nou Henk 't zeit nou moet je 't maar weten. Ik wou niet weer honger lijen met de kinderen.’

‘En daarom ben jij... an Overstein...’ hij hield zijn vuist vóór haar gezicht

Jans sprong ook op en met haar gezicht vlak bij het zijne, schreeuwde ze hem toe: ‘ja! ja! ja! dat heb ik gedaan! ik heb gehuild en gejankt bij mevrouw Overstein, net zoo lang tot ze een goed woordje bij haar man zou doen... En dat moèst ik, hoor je! Jij hêt zoo dikwijls een groote mond van dat je zus moet en zóó moet, maar *dit* moest *ik* nou doen! Om de kinderen! Ik deê 't ook niet voor me plezier maar omdat 't moest. Dáár!’

Vermeer liet zijn armen zakken; uit zijn oogen zonk de driftflikkering weg, een zucht dreef uit zijn borst naar boven.

‘Ja,’ zei hij schor: ‘ja, je hêt gelijk. Iedereen hêt 'n ding dat 'm dwingt om 't een of andere te doen.’

Langzaam ging hij weer zitten, steunde beide ellebogen op tafel, hield zijn gebogen hoofd tusschen zijn handen.

Henk blikte bezorgd van vader naar moeder, toch in zijn bezorgdheid voldaan omdat hij 't maar gezegd had. Nu wisten ze wat ze aan elkaar hadden.

Jans was ook gaan zitten, nam stil haar werk weer op.

‘Weet je wat meneer Overstein me gisteren gezeit hêt?’ begon ze na een poos. ‘Ik stond gelijk met 'm an 't postkantoor en ik wou 'm effen bedanken. Och... zei die, je man is 'n goed werkman: laat die der dan in gosnaam die malle liefhebberij maar op nahouwen. De menschen zijn veels te verstandig om na dat handjevol dazende kerels te luisteren: ze doen geen kwaad.’

Vermeer knikte stil, moedeloos.

Toen, na een poos, zei hij sterk: ‘Maar 't ken veranderen! En 't zal veranderen!’

XIII.

Onder den guren motregen van een triesten Octoberdag wachtte Jans in de rij haar beurt af, tot zij op haar bons wat worst zou kunnen koopen bij den slager, die vandaag leveren mocht.

Tusschen de vele magere arbeidersvrouwen en bleeke ondervoede kinderen, met hongerige oogen en moede trekken om neus en mond, stond zij ingedrongen, klein en mager, maar netjes in de kleeren. Haar oude grijze mantel, gevlekt door den regen, was zorgvuldig gestopt waar de stof begon te slijten en de zwarte rok, die er onder uit hing, vertoonde geen spoor van rafel. Hare schoenen, oud en uit hun model gezakt, waren veelmaals gelapt, maar bij 't rijgen was geen gaatje overgeslagen.

Boven haar hoed van zwart stroo, armelijk versierd met een schrale strik van smal paars lint hield zij met moeite een oude parapluie, die zij voortdurend had te beschermen tegen de punten der parapluies om haar heen; haar kleumende roode banden warmde rij om beurten in haar mantelzak terwijl de andere de parapluie hield. Onder haar arm puilde de pan, waarin zij op den terugweg eten zou halen van de Centrale Keuken.

Zij zelf voelde zich armoedig in haar oude kleeren en op de gelapte schoenen, doorsiepeld van het modderwater op de straat; vroeger zou zij zóó niet hebben willen loopen. Vroeger... ja! der waren der zadder tegenwoordig die ‘vroeger’ terugwenschten. Wat was 't leven van 'n arbeidersmensch in deze tijd? nou der geen eten was als

smerig brood en half genoeg aardappels en... zij zuchtte... je kon dat elke dag wel weer zeggen. En dat staan wachten op je beetje eten... of je 't van de bedeeling kreeg! Jans voelde altijd iets schaamtevols in dat staan wachten vóór de winkels; toch lachte ze mee om een grappenmaker achter haar, die er 'n lolletje van maakte. Och... overdacht ze, *zij* had nog niet eens te klagen, Kees werkte nog bij de gemeente - ze hadden daar wat oorlogstoeslag gekregen, niet veel, maar altijd beter dan niets - en Henk schooierde wel werk op. Hij deed van alles: 'n groentekar rijden of kolen sjouwen of wat hij maar vond. En thuis maakte hij van alles om te verkoopen: tafeltjes en naaidoozen en kapstokken en al zijn verdienste gat hij af. Kon hij nog maar eens bij 'n goede baas komen! Maar de meubelmakerij lag op z'n gat, leek 't wel. Henk hoestte ook minder, nu hij niet meer op de werkplaats was, maar bleek dat hij zag! er kwam niet genoeg in, dat was nogal te begrijpen! Als er maar niets gebeurde met die soldaterij; Henk wou niet dienen, zei hij...

Jans zuchtte weer, de diepe zucht, haar tot gewoonte geworden.

Toen zij haar pakje worst had aangenomen en betaald liet zij 't met iets als minachting in haar mantelzak glijden: bocht was 't, die eenheidsworst, maar altijd beter dan niets.

Rillend in de vochtige guurte liep zij terug, een paar nauwe straten door, die haar bij de Centrale Keuken brachten. Hier kon ze ook weer minstens een half uur staan! je halve dag verliep je tegenwoordig. En zij had er zoo'n hekel aan, aan dat straat-schooieren! Maar op de kinderen kon ze niet wachten: als die uit school kwamen en Kees van z'n werk, moest 't eten er zijn!

Op het Plein dat zij over moest steken om in de Langstraat te komen, raasde de wind haar tegen, wond de rokken om haar beenen, rukte haar bijna de parapluie uit de hand. Zij greep den stok vaster, hield het scherm dicht tegen haar schouder. Op het trottoir, waar de Langstraat uitmondde, donkerde een rij mannen, enkele

vrouwen er tusschen. Dat was de staart van de rij vóór het Steuncomité in de straat! Jans week ietwat op zij en met iets als schuwe schaamte keek zij de rij langs, die zij te volgen had, want zij moest het gebouw in de Langstraat voorbij.

Wat 'n jammer, dat al die kerels daar stonden te hangen en bedelen moesten!

Zij kende er verscheidenen van: knappe werklui waren er onder! Stevens ook: zoo schooierig stond hij daar met zijn onverschillige gezicht en de handen in zijn zakken! En Bosch ook al! Die liep ook al drie maanden zonder werk. En Stevens nog langer! Zou er dan nooit 'n eind komen aan die smerige oorlog? En dan praatten ze er nog over, wie 't winnen zou! Net of dat er wat op aankwam. Als 't maar uit was! net gelijk wie 't won!

Thuis vond zij Kees met de twee kleintjes haar al wachten; Wim, spichtige schooljongen, was bezig de borden op tafel te zetten: toen hij moeder zag met de pan in krantenpapier gewikkeld, leefde zijn bleek-strakke gezichtje op in verlangen naar eten.

Marietje, klein voor haar zeven jaar, ging door met woordjes schrijven op een stuk lei; zij had nooit honger, at altijd op de kieskauwerig-loome manier van zwakke kinderen.

Jans zette de pan op het gasstel om 't eten dat lauw was geworden, te warmen.

‘Wat schaft de groote pot?’ grapte Vermeer.

‘Witte kool.’

‘Ol’ kwam Wim teleurgesteld.

‘We hebben worst,’ troostte Jans en Vermeer, Wim naar zich toe trekkend grapte weer: ‘eenheidsworstjongen! als de heele wereld die maar eenmaal vreet, is er 'n end an de veelheid!’

Wim, niet begrijpend, lachte flauwtjes.

‘Ik zag Stevens en Bosch staan bij 't steuncomité,’ vertelde Jans, terwijl ze haar natten mantel uithing op een stoel, ‘wat 'n ellendig gezicht, 't Doet je zuiver zeer al die knappe menschen daar te zien staan, net als schooiers

in de regen.' Zij schudde haar rok uit dat de druppels wegspatten. 'Goddank, dat wij daar tenminste niet bij zijn!'

Vermeer schouderschokte.

'Of wij der bij zijn of niet, dâ's net gelijk. De schande komt op ons allemaal...'

'As wij der toch niet bij zijn.'

'Dâ's gelijk,' herhaalde Vermeer met nadruk. 'Wij, de arbeidersklasse, had 't niet zoo ver moeten laten kommen voor twee jaar toe ze met de oorlog begonnen. Nou zitten we met de rotzooi.'

'Wij hebben toch de oorlog niet gemaakt'

Vermeer schudde 't hoofd, peinzend. 'Wat 'n mooie wereld!' ironiseerde hij. 'Der is honger, gebrek an alles en de menschen die 't verschaffen kennen, laten ze bedelen... En de jonge kerels schieten mekaar dood.'

Jans, bezig haar natte schoenen van de voeten te wurmen, zei op haar gelaten toon: 'ja, daar zal wel niks tegen te doen zijn; dat is nou eenmaal zoo.'

'Toch komt er leven. Ook in ons land. In Amsterdam zijn de vrouwen weer na 't stadhuis geweest om meer levensmiddelen te vragen.'

Jans smakte de natte schoenen op den vloer.

'Wim breng ze es na de keuken,' beval ze. En tot Vermeer: 'daar zou ik toch voor passen.'

'Hier zallen ze ook beginnen; als er zaterdag niet meer aardappels worden gegeven of weer van die gemeene, zal de burgemeester 'n woordje te hooren krijgen,'

'Mijn krijgen ze vast niet mee.'

'Waarom niet? de vrouwen moeten eischen.'

Jans haalde de schouders op.

'Ik hou niet van dat lawaai op straat.'

'Als je niet meegaat en toch naderhand 't voordeel er van hêt, laat je de anderen 't werk voor je doen.' In Vermeers stem scherpte lichtte drift.

'Ik heb 't ze toch niet gevraagd!' gaf Jans terug; 'die menschen hebben daar nou eenmaal sjenie voor. Ik niet; ik zou me schamen as mevrouw Overstein of zoo mij der bij zag.'

Vermeer rekte zijn mond in ergernis, maar zweeg. Als een scherpe pijn trok het besef door hem heen, hoe Jans en hij nooit gelijk dachten. Toen plotseling helderde zijn gezicht op: hij hoorde Henk de voordeur inkomen.

Henk, jonge man hu, was lang en tenger, maar met een zekere taaiheid in de spieren van zijn lenige lichaam. Het bleeke hoofd boog iets naar voren op den licht gebogen hals en de borst lag smal tusschen de afloopende schouders. Op zijn gezicht, mager met vooruitstekende jukbeenderen, was de oude bezorgdheid uitgegroeid tot den ernst van een man, maar in de bruine klare oogen blonk jeugd, die zien wil en kennen wat zij ziet.

Met vermoeid gebaar liet hij zich in een stoel vallen: hij had den beelen ochtend brandstoffen gekruid.

‘Ik heb ze der allemaal gekregen onder 'n hoop vodden op de kruiwagen; geen haan kraaide er na.’

Jans schepte het eten uit de pan op een schotel, zette die op tafel.

‘Je had best angehouwen kennen worden,’ zei ze bedenkelijk. ‘'t Mocht toch niet’

Henk haalde de schouders op.

‘Der mag zooveel niet. Maar als die mevrouw wat ze te veel hêt an der moeder wil geven, dan moet zij dat weten. Zeg vader, ik moest je van Bosch zeggen asdat de Munnik de zaal hêt geweigard voor de vergadering.’

‘Geweigerd?’

Vermeer vroeg 't bijna vroolijk.

‘Hij is bang dat de heeren van de societeit 't 'm kwalijk nemen.’

‘Dâ's 'n goed teeken.’

Vermeer knikte tevreden, ‘'n Bewijs dat er meer leven komt.’

‘Dat zei Bosch ook,’ stemde Henk in en ging de kamer uit om onder de kraan zijn handen te wasschen.

Terwijl Jans voor de kinderen eten opschepte, vroeg ze:

‘Zouwen der hier opstootjes kommen?’

‘Als er niet meer eten komt, vast.’

‘Als 't dan maar niet nog erger wordt...’ zei Jans ban-

gelijk-bezorgd. ‘Ze hebben toch de macht om 't net zoo te maken als ze willen...’

Vermeer glimlachte.

‘Je zeit noga! wat!’ spotte hij.

Jans kleurde in verwondering.

‘Nou ja, ik meen, ze kennen 't net zoo slecht maken als ze willen...’ verbeterde zij.

‘Daar moet juist 'n stokkie voor gestoken worden.’

‘Ja, als dat maar kon! je weet niet meer waar je eten vandaan mot halen! Ik gaan strakkies de straat maar weer op, kijken of ik wat meel kan krijgen.’

‘Als 't maar geen krijt is net als onderlaast!’ viel Wimpie uit met een schaterlach.

‘Hou jij je mond!’ Jans gaf hem een stomp tegen zijn schouder. ‘Daar hêt moeder narigheid genoeg van gehad.’

Zij trok verdrietig de lippen samen bij de herinnering. Drie gulden weggesmeten voor rommelt ze kon wel huilen als zij er aan dacht.

Henk kwam weer binnen, een papier in zijn hand.

‘Waar blijf je zoo lang?’ wonderde Vermeer.

‘Ze brachten me dit moois!’

Henk reikte zijn vader het papier.

‘Zitting van den keuringsraad,’ las Vermeer.

Jans schrikte op.

‘Mot je gekeurd worden?’ vroeg ze haastig: in haar oogen, op Henk gericht, blonk spanning.

Henk ging met kalm gebaren zitten, schepte zich eten op.

‘Dat zeggen ze tenminste,’ zei hij effen.

‘Wanneer?’ vroeg Jans.

Henk haalde de schouders op.

‘Weet ik niet moeder. En 't kan me geen bal schelen.’

‘Acht en twintig October,’ las Vermeer op.

‘Te moet toch zeker gaan?’ ijverde Jans.

Henk keek op van zijn bord.

‘Ik ga niet; dat weten jullie ommers.’

Vermeer knikte: ‘Ja, ik heb 't wel begrepen uit je praten,’ stemde hij toe, maar Jans' scherpe vraag viel er overheen: ‘En als je niet gaat wat gebeurt der dan?’

‘'t Kost 'm een paar weken gevangenisstraf.’

‘Jezes!’ vloekte Jans. Het woord joeg haar een rilling langs den rug. ‘Waarom wil je niet gaan?’

‘Omdat ik niet dienen wil moeder.’

Henk sprak nu met nadruk, als om zijn moeder te laten voelen, dat 't hem ernst was.

Jans kneep de lippen samen.

Weer 'n nieuwe ellendel pijnde het door haar heen. 't Was ook alweer te lang mooi geweest. Mooi? zij schouderschokte, 't Was nogal wat moois tegenwoordig! Maar ze had tenminste thuis rust gehad.

‘Je heb je toch angegeven voor de dienst verleden jaar,’ zei ze in eens, als greep zij die gedachte vast!

‘Ja, toe was ik nog zoo stom. Toe was ik nog niet zeker van mezelf. Maar nou... verdom ik 't, wat met die rotzooi te maken te hebben!’

Jans droeg de borden naar 't keukentje; haar gezicht vertrok in een grimas, waarmee zij haar tranen poogde tegen te houden.

Vermeer schoof dichter naar Henk toe. Wim, nieuwsgierig bleef nog aan tafel zitten; Marietje ging weer terug naar haar lei.

‘Heb je goed overdacht wat je doet?’ vroeg Vermeer.

‘Ja vader. Dacht je temet dat ik 't om 'n lolletje dêe?’

Henk lachte: den overmoedigen lach van de jeugd, die verlangt van droomen tot daden te kunnen komen.

Vermeer schudde 't hoofd.

‘Dat niet. Maar je moet goed weten of wat je doen gaat, waard is wat jo der voor moet lijen. En jij niet alleenig. Je hêt moeders gezicht wel gezien?’

De lach doofde in Henks oogen.

‘Ja, moeder zal 't der eigen antrekken. Maar daarom ken ik toch geen menschenmoordenaar worden en me laten commandeeren als 'n stuk vee.’

‘Zou jij dus nooit soldaat willen zijn? Ook niet als je vechten moest voor en met 't proletariaat? in 'n revolutie laat ik maar zeggen?’

‘Nee,’ zei Henk beslist Toen met iets als weifeling:

‘tenminste, ik geloof 't niet. Ik ken me niet laten comandeeren en niet moorden... dat zijn de twee dingen die me tegenstaan.’

‘Als we hier niet in oorlog komen, hoef je niet te moorden.’

Henk lachte.

‘Jasses vader, nou zeg je maar wat, net of dat niet gelijk blijft.’

Vermeer lachte mee en gaf Henk een knipoogje, verheugd omdat de jongen hem zoo goed begreep.

‘Dus je doet 't niet als verzet tegen 't militairisme?’

‘Jawel,’ ijverde Henk; ‘dat is misschien wel de oorzaak van alles wat ik voel. Daarom weet ik niet heelemaal zeker wat ik doen zou in 'n revolutie. Maar nou... nee, nou word ik vast geen soldaat.’

‘Als soldaat ken je propaganda maken onder de kameraden. Daar richt je dikwijls meer mee uit als met dienstweigeren.’

‘'t Voorbeeld is de beste propaganda. Dat is zooals die christen-socialist onderlaast zei op de vergadering: zonder het kruis is 't christendom niets!’

Henk sprak ernstig, sterk. Vermeer voelde zich warm worden; zijn hart sloeg hoog op in zijn borst. Een oogenblik keek hij zijn jongen aan en Henk zag in vaders oogen het licht, dat hij had liefgehad al vóór hij er de beteekenis van begreep.

Jans kwam plotseling binnen, haastig, doch het samenzien van vader en zoon stremde haar haast.

Die waren 't weer eens. Zij wachtte een oogenblik en wat zij triomfantelijk, verheugd bijna, er uit had willen gooien, klonk weifelend, zooals men een verwachting uitspreekt, die al half verloren is.

‘je ken ommers afgekeurd worden, Henk? Waarom zou je dan niet gaan?’

Ze kwam aan de tafel staan, tusschen Vermeer en Henkin.

‘Omdat ik der niks mee van doen wil hebben!’ zei Henk.

Jans hield aan.

‘Keuren, wat is dat nou heelemaal? Dan weet je meteen

hoe je bent. En als je afgekeurd wordt is der niks overstuur. Je bent niet sterk...'

'Sterk genoeg voor 't moordenaarswerk.'

'Dat weet je niet Je ken best afgekeurd worden; dat zou dan 'n zegen zijn.' Zij ontstelde en plotseling in tranen klaagde zij; ''t is zonde dat ik als moeder zoo iets zeg... maar ik zou 't niet kennen hebben dat jij in de gevangenis ging. Je zou der dood gaan...'

Zij klemde haar armen om Henks hals, zoende zijn gezicht, stotterde jammerlijk:

'Je bent toch altijd zoo'n goeie jongen voor je moeder geweest!'

Henk hield haar tegen zich aan met een gevoel of hij wel mee zou willen huilen. Wim en Marietje drongen bangelijk van achteren tegen moeders rokken. In een flits herzag Henk wat hij wist van moeders moeitevol leven; hij zou alles voor haar willen doen. Maar dit... dit niet.

'Ik ken 't ommen niet,' zei hij op kinderlijken klaagtoon.

'Als je maar wou! als je maar wou!' klaagde zij terug, maar toen hij geen antwoord gaf, liet ze hem plotseling los.

'Doe dan wat je niet laten ken!' driftte zij en liep de kamer uit, de deur achter zich dichtsmijtend. De kinderen liepen moeder na, om naar school te gaan: Vermeer en Henk zaten een oogenblik stil als luisterden zij nog naar het dreunende dichtvallen van de deur.

Toen, overredend, begon Vermeer:

'Als je dat nou es deê voor moeder.'

'Wat?'

Henk hief het hoofd, dat hij neergebogen had gehouden.

'Je laten keuren. Dat alleen; dan is er 'n kans, dat je vrij komt.'

Henk schudde 't hoofd.

'Je moet denken, als je goedgekeurd wordt en je zet door, dan hêt moeder nog 'n kwaje tijd.'

'Ja,' zei Henk dof. Toen levendiger: 'Maar ik wil der eenmaal niks mee van doen hebben.'

'We moeten wel es wat opgeven voor iemand anders.'

Henk keek zijn vader in 't bleek-ernstige gezicht.

‘Ik heb dat ook moeten doen. Voor moeder. En voor jullie.’

‘Ja,’ gaf Henk toe, ‘dat weet ik. Maar je heb vroeger toch gezeid van die hooge toren, die je van je leven wou maken?’

Vermeer glimlachte.

‘Bê je dat nog niet vergeten?’

‘Die toren, dat vond ik zoo mooi...’

‘Maar als je deres 'n steentje leggen laat, voor een ander, voor je moeder, dan doe je daar geen kwaad an. Je ken an je kameraden zeggen, waarom 't is.’

‘'t Is toch laf.’

‘Misschien is 't wel heel moedig. Je moet niet voor martelaar willen spelen.’

Henk kleurde.

Met onwillig gebaar stond hij op, liep door de gang naar het keukentje, waar zijn moeder de vloer dweilde, haar hoofd diep gebukt tusschen de werkende armen.

Een paar seconden leunde Henk zwijgend tegen de deurpost. Toen kortaf zei hij: ‘ik zal me laten keuren.’

Jans liet de dweil los, hief 't hoofd en van haar gezicht week de verdrietige trek.

Doch nu haar opwinding geweken was, verstild tot de droeve gelatenheid, waarin zij de dagelijksche levensmoeiten droeg, vond zij geen woorden van vreugde.

‘Zoo,’ zei ze alleen.

Ze liep op Henk toe, trok zijn hoofd naar beneden, en zoende zijn wang, waarop vuurroode plek brandde. Met hem samen kwam ze weer binnen.

‘Wat ben je moeder wezen zeggen?’ vroeg Vermeer.

‘Dat 'k me zal laten keuren...’

Het antwoord kwam stroef.

‘Goed,’ prees Vermeer. En met zijn verzoenende glimlach: ‘dan hebben moeder en jij elk 'n kans.’

Jans schrikte weer, zooals toen zij met zooveel hoop er over gesproken had, dat Henk mogelijk afgekeurd zou worden.

‘Ik mag der geen eens op hopen,’ zei ze neerslachtig.

Maar Henk, met den wil haar nu ook op te vroolijken, troostte: ‘dan heb jij twee kansen, moeder!’

Toen Henk de deur uitging om een tafeltje, dat hij gerepareerd had, weg te brengen, zag hij verder in de steeg Leentje Lammers aankomen, zijn meisje, zooals hij haar voor zichzelf noemde, al hadden ze nog geen vaste verkeering.

Zij was lang en sterk gebouwd, ietwat hoekig door magerte, maar haar gezicht, dat de kinderlijk frissche huidtint had van blonde menschen, was van zachte ronding en de grijze oogen, onder het blanke voorhoofd, kregen donkeren glans door de schaduw der lange wimpers.

Henk wuifde naar haar en ging haar tegemoet; zij had teruggewuifd en kwam nader in denzelfden regelmatigen pas, waarmee zij tevoren liep. Henk hield ervan, haar te zien aankomen, stevig stappend, niet zoo slenterig als veel meisjes liepen, net of ze niet wisten waar ze naar toe gingen.

‘Da-a-g!’ groette hij toen hij dicht genoeg bij haar was, en zij met heldere stem riep terug: ‘da-a-ag!’ Haar mond, groot lijkend door de bleekheid der lippen, vertrok in een lach, die haar blanke tanden ontblootte en hare oogen groetten blij.

‘Dâs toevallig,’ grapte zij, zonder stil te staan.

Hij liep naast haar voort.

‘Mot je die kant uit?’ vroeg zij schijnbaar verwonderd.

‘Nee, ik gaan dat tafeltje na de Boulevard brengen, maar ik loop zoover met je mee.’

‘Pas maar op, temet gaat 't regenen.’

Zij knikte naar de lucht, die grijs en zwaar te dreigen hing.

‘Mijn 'n zorg, dan schuil ik maar erges.’

‘Maar ik loop door hoor! as'k niet om twee uur binnen ben, ken 'k boete betalen.’

‘Je hoeft om mijn niet langzamer te loopen!’

Hij lachte even, zweeg toen plotseling, zijn gezicht verernstigd.

‘Zeg...’ begon hij toen ze langs de gracht liepen waar 't stil was, ‘ik heb m'n oproep gekregen om me te laten keuren.’

Zij keek hem aan.

‘Je gaat niet?’ vroeg ze luchtig als twijfelde zij geen oogenblik aan 't antwoord.

Henk voelde zich kleuren.

‘Ik was 't niet van zins,’ zei hij moeielijk, ‘maar moedor ging zoo te keer...’

‘En nou gaan je toch? Ajasses!’ deed zij minachtend.

Hij kwam dichter naast haar loopen. dat zijn arm den hare raakte. Het tafeltje in zijn andere hand zwaaide heen en weer.

‘Alleen na de keuring,’ vergoelijkte hij. ‘Om moeder.’

Zij haalde de schouders op, beet zich op de lippen.

‘Maar in dienst gaan ik niet, dat is besloten.’

‘Nou ja,’ kwam zij wegwerpend.

Hij boog zijn hoofd naar het hare. ‘Nee, niet: nou ja!’ zei hij met nadruk. ‘Je weet toch wel dat ik geen soldaat kèn worden, daar ken je me toch wel voor.’

Zij keek hem aan, hare oogen groot met een donkeren gloed over 't grijs; hij voelde een warme rilling opkruipen langs zijn rug tot onder zijn haren.

‘As je dat ook deê,’ zei ze warm, ‘dan zou je me zoo afgerazend afvallen...’

Hij lachte haar toe, bedwong met moeite het verlangen haar aan te raken. Want dat wou ze niet op straat.

‘Je bent toch zoo'n lieve meid. En dat jij zoo met me mee denkt...’

‘Zoo denken we toch allegaar!’ zei ze overmoedig. ‘En as je gekeurd bent...?’

‘Dan niks; dan weet ik wat de dokter van me zeit. En 't kost me niks.’

Ze lachten plotseling samen als een paar uitgelaten kinderen.

‘Je zal toch niet afgekeurd worden?’ vroeg ze weer ernstiger.

‘Moeder denkt van wel omdat 'k niet zoo'n reus ben

en altijd 'n hoest over me heb. Maar 'k ben 'n taaie hoor! Ze zallen 'n kluif an me hebben.'

'Als je afgekeurd wordt is der niks te doen.'

Hij schudde 't hoofd.

'Nee; dat zou ik toch bedonderd vinden.'

'Afijn - we moeten maar afwachten. Ik zou 't mooier vinden as je niet voor de keuring ging.'

'Nou ja, maar me moeder hè?'

'Ja, en as je 't beloofd hêt.'

Zij keek hem aan, in zijn oogen die zorgelijk stonden on begreep dat het besluit hem veel gekost had.

'Je bent toch eigenlijk een goeie knul,' zei ze warm. En met een lach: 'weet je wat moeder altijd zeit? Jongens die goed bennen voor derlui moeder, die worden later ook goed voor der vrouw!'

'Meid!'

Hij zei 't blij, heel zijn gezicht overbloosd. Zij hield 't hare van hem weggebogen, maar hij zag oor en hals rood worden.

'Daar ken je van opan,' betuigde hij.

Zij keerde haar gezicht weer naar hem toe: mond en oogen vol jonge lach en zoete lokking.

'Ik zei 't maar zoo, hoor!' kwam ze plagend.

Bij 't hek van de textiel-fabriek waar zij werkte, zei hij nog: 'ik mag lijen dat ze me goedkeuren!'

XIV.

Henk werd goedgekeurd.

Hij was er blij om, of hem een geluk was overkomen. Nu kon hij toonen, dat 't hem ernst was met de dienstweigering, zoo goed als de twee jongens, die weggebleven waren van de keuring. Niemand van de kameraden noch Leentje, zouden ook maar kunnen denken, dat hij uit lafheid gegaan was.

Och nee, Leentje begreep 't wel - lieve meid! zij wist allang, dat 't hem moeite gekost had en zij had 'm voorgesproken, toen de andere jongens op hem scholden. Nu zouden ze niets meer te schelden hebben! Hè, als hij aan alles dacht, aan Leentje, dat die net zoo dacht als hij en aan wat er gebeuren ging, dat hij nu eens iets *doen* zou voor zijn overtuiging, dan kon hij 't uitschreeuwen van blijdschap!

't Zou nog wel een paar maanden aanhouden eer hij opgeroepen werd voor den dienst en onverwachts had hij werk gevonden in de pakkerij van de textielfabriek, waar zijn vader vroeger gewerkt had en waar Leentje in de kantoendrukkerij werkte.

't Werk was niet wat hem paste en betaalde slecht, maar hij had 't aangepakt om 'n vaste verdienste te hebben. Je kon niet vragen naar een vak tegenwoordig. En nu hij vast werk had, had Leentje 't goedgevonden er een vaste verkeering van te maken.

Dit gaf hem een nieuw ongekend geluk: Leentje, die lieve ferme meid, echt van hem, voor ieders oogen!

Hij werd drukker, vroolijker dan hij in lang geweest was; een kinderlijke blijheid brak bij oogenblikken uit hem naar buiten: hij kon lachen en stoeien met Wim en Marietje en druk met vader praten over den oorlog en over de nieuwe opleving van het socialisme, die zich aankondigde in verzet tegen den honger, kleine snel gedoofde vlammen, die toch bleven smeulen en den grooten brand voorbereidden.

Jans zag dat nieuwe in Henk aan met iets als verwondering: de jongen deed haar nu telkens denken aan Kees, zooals die vroeger was. En Vermeer ook voelde hoe in Henk - vaag nog wel en niet stevig gevestigd, - veel leefde van wat hij als 't beste in hemzelf beschouwde. En misschien, overdacht hij met iets als verheuging en benijden tegelijk, misschien of wel zeker zou de jongen verder komen dan hijzelf: Henk zou andere rijpere tijden beleven en hij was taaier, onverzettelijker nog in zijn willen dan hij. Ook... hij kreeg een vrouw, die gelijk met hem dacht! dat was de vrucht van den nieuwen tijd, die leerde, dat de jeugd gewonnen moet worden! Hij, in zijn jonge jaren had zelf moeten zoeken. En Jans had meer naar haar ouders geluisterd dan naar hèm.

Henk ging een avond naar Leentjes moeder, struische vrouw, die zich als weduwe met drie kinderen door het leven had geslagen, zwoegend, werkend zonder ophouden, zonder andere gedachten dan den wil, eten en kleeren voor zich en hare kinderen te verdienen.

Over dienstweigeren of andere dingen van de organisatie moest Henk maar niet praten, had Leentje hem gewaarschuwd; moeder wist wel hoe zij was, maar zij wou er liever niet van hooren.

Dus Henk had weinig gezegd, stil maar naast Leentje gezeten en vaag geluisterd naar wat juffrouw Lammers vertelde, hoe zij 't klaar had gespeeld, altijddoor de kost te verdienen voor de kinderen.

‘Ja hoor, armoe hê 'k dikkels genog gelejen... ik heb dikkels genog m'n hemd motten uitwasschen en weer an trekken omdat 'k geen ander bad... nou ja... armoe

is geen schande hè... en 't gaat buiten je hart om...'

'En as je je kinderen geen eten kon geven! dan zat je toch te huilen moeder!' sprak Leentje tegen.

'Nogal 'n wonder! Maar an de bedeeling hen ik nooit gegaan. En nou... 't Steuncomité... nog geen cent hebben ze me gegeven...' Zij begon plotseling te lachen.

'O nee maar, mot je hooren... jij weet 't ook nog geen eens, Leen! daar kommen ze me van de belasting manen! Nou ik zal 't ze wel deris in derlui facie zeggen, asdat ze zoo blij maggen zijn as 'n engel, da 'k ze nooit om 'n cent gevraagd heb. En dan nog belasting betalen: ze kennen opvliegen!'

Zij lachte luidruchtig, Henk en Leentje stemden mee in.

Leentjes zusjes kwamen ook thuis, bleeke fabriekskinderen, door den levensmiddelennood te kort gedaan in hun ontwikkeling.

'Je pikt der de sterkste uit,' zei de moeder aan Henk. 'Leen hêt 't minste te lijen van de hongerkuur! Och ja, dat zit in der gestel: ik kon 't ook lang houwen op schrale kost. En me man, die zag der derekt uit of ie zoo in de kist most. Hij lag dan ook al vroeg op z'n dooie rug.'

Henk voelde zich verlegen worden, in een vage vrees dat Leentjes moeder hem ook niet sterk zou vinden.

Leentje keek vluchtig naar hem en in haar schoot dezelfde gedachte op: haar jongen zag er niet sterk uit. Maar daarom... ze hield nou eenmaal van hem!

'Gaan je mee nog 'n endje om?' stelde ze voor en Henk stond dadelijk op, met 't verlangen weg te zijn, vóór juffrouw Lammers iets zeggen zou van zijn bleekheid.

Den volgenden Zondagavond bracht hij Leentje mee bij zich thuis: Vermeer en Jans welkomden haar vriendelijk, al maakte Jans de opmerking, dat Henk nog te jong was om een meisje te hebben.

Vermeer lachte haar uit.

'Moeder is der eigen tijd vergeten,' plaagde hij.

‘Wij waren ook allebei negentien toe we verkeerden.’

‘'t Is ook al zoo lang gelejen.’

Jans zei 't lachend, maar de lach ging over in een zucht.

In haar oogen was Henk nog een kind; aan die verbeelding van zijn kind-blijven klemde zij zich vast, in een instinctief weten, dat hij, man geworden, àl verder van haar afdwaalde. En nu, met dat meisje, dat net zoo dacht als hij en Kees, scheen weer een vreemde macht in huis gekomen te zijn. Henk kwam meer tegenover haar te staan, al was hij juist erg toeschietelijk in dezen tijd.

Nu zaten ze met hun drieën te praten over dienstweigering; Vermeer betoogde opnieuw, dat propaganda maken in het leger meer uitwerkte dan dienstweigeren, maar in elk geval moest de eenige grond voor dienstweigering zijn: bestrijding van het militairisme, dat in dienst van het kapitaal, de komst van het socialisme tegenhield. Wie kapitalisme en imperialisme wilde bestrijden, kon het militairisme niet dienen.

De jonge menschen beaamden het, maar toch leefde in hun verzet nog iets anders: instinctief verzet tegen geweld en moord, verzet om het verzet zelf. Iets jongs en gevoeligs en vaags leefde er in; het was minder doelbewust dan wat Vermeer hen voorhield en tegelijk van wijder strekking, als zagen zij. door hun jeugd, reeds over den tijd van strijd en bloed heen in een betere wereld, waar geweld en moord niet langer gesanctionneerd zouden zijn.

Jans luisterde naar het drukke gepraat; zij kon er niets over zeggen: als ze over haar angst begon, dan lachten ze haar nog uit toe.

Zij bleef alleen, met de twee kinderen, tot die ook groot werden... dan gingen ze ook van hun moeder af! Ja, zoo was je lot eenmaal!

Gelaten zat ze neer, in haar hart de knagende, pijnende angst voor wat Henk zou wedervaren, angst die haar nooit verliet en waarin alle vreugd verging omdat Henk toch sterker bleek dan zij gedacht had; anders hadden ze hem niet goedgekeurd!

‘Dâ 'k jelui nou geen eens 'n koppie thee of koffie ken schenken,’ klaagde zij plotseling met een gevoel of dat ontberen van wat anders haar werk was, haar nog verder van de anderen af bracht.

‘Zoo'n koppie brengt nog eres gezelligheid an,’ voegde zij er achter. ‘Op 'n drogie zitten is toch niks gedaan.’

Zij stond haastig op en liep naar de kast. Haar oogen staken of ze wel huilen kon; misschien van de slapte, er kwam tegenwoordig niet te veel in, overdacht ze.

Snel, begeerig, dwaalden hare oogen langs de planken in de kast; toen ze niets vond om te schenken, riep ze Wim bij zich, fluisterde: ‘Haal deres 'n halve flesch van die pons zonder alcohol en 'n ons koekies.’

Wim keek ietwat verbaasd naar den gulden, dien zij hem in de hand stopte.

‘Kost 't zooveel?’ vroeg hij met ouwelijke bezorgdheid.

‘Ja, gauw maar bij Telders.’

Wim holde weg.

Jans, met druk-beredderig doen, zette een keteltje water op 't gas.

‘Wat hê je voor verrassing moeder?’ vroeg Vermeer.

Jans lachte, vreemd luidruchtig.

‘We moeten toch wàt hebben!’ zei ze driftig bijna.

‘Der wordt gas voor gebruikt. Zien jullie 't? morgen 'n uur vroeger in donker!’ plaagde Vermeer.

Toen Wim aan kwam stampen door 't gangetje, liep Jans hem tegemoet, griste flesch en zak uit zijn handen, haastte naar binnen en begon er de drank in te schenken: volle dampende glazen.

‘Zonde dat we geheel-onthouder zijn!’ zei ze in eens. ‘Deze pons maakt je niet vroolijk.’

De anderen lachten.

‘Die moeder!’ kwam Henk in zijn lach. ‘Ik heb geen pons van noode om vroolijk te zijn. Ik doe zóó.’

Hij trok Leentje naar zich toe, zoende haar wangen, haar mond. ‘Meid van me!’ fluisterde hij innig.

Zij verweerde zich lachend, maar hield haar hoofd tegen zijn schouder, schoof haar hand tusschen de zijne.

Jans liep op Henk toe, sloeg plotseling haar arm om rijn hals, gaf hem een zoen op zijn voorhoofd.

En toen ze allemaal lachten, zei ze heesch: ‘Nou, 't is toch mijn jongen zou 'k denken!’

‘En òf moeder!’ dolde Henk.

In Januari werd Henk ziek: een acute longontsteking met hooge koorts, waaronder zijn ondervoede lichaam hevig leed.

Jans verzorgde hem dag en nacht; zij had voor den zieke van ‘Het witte Kruis’ een ledikant in bruikleen gekregen en de voorkamer leeg geruimd om 't er te kunnen plaatsen. Als zij dan in de achterkamer flink stookte en de alkoofdeuren openzette, kreeg de patiënt de warmte zonder de stof en de drukte van de achterkamer, had de dokter haar uitgelegd. Jans had geknikt, eerst begrijpend, toen met bedenkelijk zorgend wenkbrauwoptrekken.

Ze hadden zoo weinig brandstof... je kreeg niet meer van de distributie en om dan de twee kamers en de alkoof warm te stoken...

De dokter had geglimlacht.

‘'t Zal wel meevallen,’ troostte hij. ‘Jullie stookt over 't algemeen veel te warm: dat is niet eens gezond.’

Jans gaf geen weerwoord; maar deed zooals de dokter raadde. In de gure Januari-dagen zat zij aan Henks bed in de licht doorstookte atmosfeer, die haar rillen deed.

Als je weinig te eten had, was warmte je eenige troost, zij was gewend aan veel warmte, stookte toch om den brandstoffennood in de achterkamer al zuinig aan en 't leek haar of zij aan Henks bed in de vrieskou zat.

Maar de dokter vond de temperatuur zóó juist goed voor den zieke en zij schikte zich naar zijn oordcel: ze wist wel uit haar werkhuizen, dat de rijke menschen niet zoo heet stookten en had er zich dikwijls genoeg over verwonderd, dat zij 't niet koud hadden. Als de dokter 't zóó goed vond voor Henk, dan moest 't zóó blijven; zij trok een ouden mantel aan en liet haar voornemen varen, alle kolen die zij had, in dezen tijd maar op te

stoken, en in 't voorjaar te zien wat hout op te scharrelen.

Vermeer ook en de kinderen misten bij 't thuiskomen de weldoende warmte, die hen anders welkomde: de kinderen werden lastiger dan anders, drensden, nu zij de warmte misten, meer om een boterham, die moeder toch niet geven kon van 't karige rantsoen.

En Vermeer voelde in die kille atmosfeer heviger de angst om zijn jongen, die vocht met de ziekte, met den dood misschien.

Een week lang lag Henk in hevige, sluipende koortsen die 't bloed met brandende schrijning door zijn lichaam stuwden of, na ten poos van verlichting, hem deden rillen in doodskou.

Jans leefde in die dagen alleen voor hem; het werk in huis deed zij haastig, onverschillig, zat uren lang met haar breiwerk aan Henks bed, nam elke beweging van hem waar, las zijn wenschen van zijn gezicht.

Hij ijlde soms, werd dan wild, sloeg met de armen en poogde uit bed te komen, maar zij, onvervaard voor zijn meerdere kracht, hield hem vast, zocht hem te bedaren met kleine woordjes of, waar deze niet hielpen, voer zij tegen hem uit als zij in zijn kindertijd bij jongens-ondeugendheden gedaan had.

En Henk gehoorzaamde dan; hij scheen weer een kind, gewend moeders wil te volbrengen.

Jans had al vroeger, bij ongesteldheden van de kinderen geleerd, hoe den thermometer aan te leggen; zij deed het nu met moeitevolle nauwgezetheid, schreef met haar onwennige vingers de getallen op het lijstje voor den dokter.

In haar woelde bange pijnlijke angst, dat Henk sterven zou; al haar gedachten over zijn zwak-zijn kwamen in haar terug, zij wist zijn lichaam ondervoed door den schralen oorlogskost, dacht aan zijn hoesten altijd en voelde de ongerustheid jagen door haar hoofd. Maar tegelijk, vreemd, leefde in haar iets als voldoening, die bijna vreugde was omdat zij hem verzorgen mocht omdat hij weer als een kind was in hare handen, omdat hij in zijn oogen-

blikken van benauwing en van pijn altijd weer ‘moeder!’ riep. Ook waar vader of Leentje in de kamer waren.

Leentje kwam elken avond een poosje, en Henk leefde op bij haar komst; Jans had haar gezegd, boe de dokter verboden had veel tegen Henk te praten en zoo zat het meisje stil aan zijn bed, knikte hem toe met een lachje en zei dan wat van ‘der maar gauw weer bovenuit krabbelen’ of vroeg telkens weer: ‘hoe gaat 't der nou mee?’

En Henk met zijn vreemd-benauwde stem, waarin als een weerklank leefde van den scheurend-drogen hoest, die hem bij oogenblikken pijnde, antwoordde altijd: ‘goed hoor’ en tastte op 't dek naar haar hand. Als de kinderen naar bed waren en Leentje weg, ging Jans een paar uur op bed liggen om 's nachts, als Kees sliep, te kunnen waken.

Vermeer zat stil bij Henk, beschouwde zijn vreemd als gezwollen gezicht, luisterde naar den lichten hijgenden adem.

En ook zijn gedachten raakten aan de mogelijkheid, dat zijn jongen sterven zou, maar in hem leefde, sterker dan in Jans, de hoop op beterschap. Hij wist Henk taai, dacht aan zijn jeugd, aan zijn sterken wil en kon niet gelooven aan vernietiging daarvan door een ziekte: zijn natuur, aangelegd op verzet en op het bouwen van verwachtingen, deed hem hopen, waar Jans zich reeds half in gelatenheid gewonnen gaf.

Zij sliep nauwelijks in de paar uur, dat zij in de alkoofbedsteê rustte en was altijd vroeger dan het vastgestelde uur weer òp; dan ging Vermeer naar bed en zij, gewikkeld in een oude shawl over den mantel heen, nestelde zich in zijn rieten stoel, haar voeten op een stoof: nietig, mager vrouwmenschje, beweginglooze schim in den onzekeren schijn van het nachtlichtje. Maar in het bleeke gezicht, vervaald in den schemer tot een grijzige vlek, stonden scherp en zwart de oogen. die zonder slaap, den zieke bleven waarnemen, wachtten tot hij vragen zou om drinken of alleen maar om moeders bijzijn in zijn koortsbenauwing.

Na tien dagen luwde de koorts, de hoest werd minder scheurend-droog, de ademnood minderde.

De dokter toonde zich tevreden; levensgevaar was er niet meer, alleen groote uitputting, die langzaam overwonnen moest worden.

En nu begon voor Jans de kwellende smartelijke strijd om voor Henk versterkende middelen te krijgen. Elke bon, elk bewijs van den dokter moest afgebedeld worden, elk krachtgevend voedsel voor den zieke betaald met honger voor het overige gezin. Doch Jans duldde geen opmerking van haar man, omdat zij zelf bijna niets at buiten het slechte bruine brood, geen geklaag van Wim en Marietje: Henk moèst beter worden! Goddank dat hij zelf tenminste vast werk had gehad en zijn loon dus doorging; maar dit was niet genoeg: zij moest koopen buiten de distributie: havermout en rijst en melk, alles tegen smokkelprijzen.

Zonder aarzelen offerde zij het opgespaarde geld voor een nieuw karpet, kneep gierig tot de laatste cent af van Vermeers loon, bedelde bij mevrouw Overstein om stopen verstelwerk.

Een avond in Februari zaten zij met hun drieën in de achterkamer; Vermeer met de courant en naast hem Henk in den rieten stoel, 't bleeke hoofd tegen het witte kussen in zijn rug. Jans, een stapel kousen vóór zich, keek bij iedere rustpoos in 't werk naar Henk, speurde of zijn uitzicht werkelijk gezonder werd. De warmte van de kachel omving hen koesterend: nu Henk 's avonds geregeld op zat en in de achterkamer kwam, kon 't er dan althans warm zijn.

Hij voelde hoe zijn krachten terugkwamen, traag maar gestadig en haakte naar volkomen beter zijn, naar het gewone leven, naar zijn kameraden, naar buiten loopen met Leentje.

Maar de dokter stremde zijn verlangen: hij was nog zwak, moest zich ontzien!

En moeder sprak het na, omgaf hem met haar zorgen, hield hem meer nog in bed dan de dokter noodig vond. Er leefde in haar een vreemde angst voor zijn volkomen beter zijn, een gevoel dat zij nog nimmer had ondervonden bij ziekten van de kinderen of van Kees of haarzelf. Dan was

er altijd in haar de gewone drang geweest van de arbeidersvrouw, die lang ziek-zijn beschouwt als weelde: als je eenmaal aan 't werk was ging 't wel weer! nu zou ze wel willen, dat Henk nog langer haar zorgen noodig bad. Toch, gedreven door dat andere gulle moederverlangen, gaf zij hem wat hem versterken kon, leed daarvoor zelf honger.

Henk wist dit: nu hij weer oog kreeg voor de dingen om hem heen, merkte hij moeders vale bleekheid op, de skeletachtige magerte van haar armen, de geslonkenheid van haar gezicht onder het droge dunne haar.

En dezen avond zei hij 't. ‘Moeder, je ziet er uit of je honger lijdt.’

Jans trok de schouders op.

‘Dat hoort er bij tegenwoordig.’ zei ze luchtig.

‘Je geeft alles an mijn,’ hield Henk aan.

Jans sprak niet tegen.

‘Jij heb 't ook 't meeste van doen,’ zei ze bedaard.

Vermeer keek zijn vrouw aan. Hijzelf voelde ook de verslapping die te schrale kost bij hard werken geeft. En ook zijn pijp miste hij: de centen anders voor tabak besteed, dienden nu om zijn partij-contributie te betalen.

‘Morgen gaan ik na 't Steuncomité,’ zei hij plotseling.

‘Waarvoor?’ driftte Jans en vluchtig als een vlam sloeg een blos over de bleekheid van haar wangen.

‘Omdat ik 't langer verdom, dat jij jezelf heelegaar na de kelder helpt, 't Steuncomité is dervoor!’

Ook Vermeer sprak driftig.

Jans begon te huilen, in eens, onbedwingbaar door haar slapte.

‘Hê 'k daarvoor nou zoo getobt? Om toch nog te bedelen?’ klaagde zij.

Vermeer trachtte uit te leggen: ‘'t is geen bedelen, 't is hulp in deze tijd van voedselnood.’

Maar Jans klaagde door: ‘Mot je ze op straat zien staan in de rij als schooiers!’

‘Maar mensch, dat doe je toch voor winkels ook...’ Vermeer poogde een grap te maken, maar Jans bleef zich verweren.

‘Dâ's heel wat anders, daar betaal je je geld!’

‘Je heb toch dikkels genog wat gekregen. Van mevrouw Overstein of zoo...’ vond Henk.

‘Daar weet geen mensch wat van. Maar daar open en bloot te staan voor de bedeeling...’

Vermeer zweeg. Hij zou toch gaan. Voor hem school de schande in de noodzakelijkheid van het bestaan der Stcuncomité's; maar nu de tijd ze eenmaal noodig maakte, voelde hij het als plicht er de hulp van in te roepen voor zijn vrouw, die zichzelf te kort deed. Bedonderd bleef 't: ze vroegen er je hemd van je lijf. daar wist hij alles van!

‘Komt Leentje niet vanavond?’ vroeg hij aan Henk.

‘Haar moeder is jarig, maar morgen komt ze de heele middag bij me om me voor te lezen.’

‘Zoo?’

Jans zei 't ietwat kortaf, vroeg toen: ‘Waaruit voorlezen?’

'n Brochure over dienstweigering.’

Jans klemde de lippen op elkaar. En in eens wist ze, waarom zij bang was voor Henks beter worden.

‘Denk je daar nog net zoo over?’ vroeg ze strak.

Henk lachte.

‘Natuurlijk, wat dacht u? Is der nog geen oproep voor me gekommen?’

‘Je ken nou toch niet gaan!’ ontweek Jans het antwoord.

‘Ik gaan heelemaal niet. Maar daarom komt de oproep wel.’

‘Ja... die is 'n dag of wat gelejen gekommen...’ aarzelde Jans.

‘En daar heb je me niks van gezeid!’

Jans haalde de schouders op.

‘Je bent ommers ziek.’

‘Je heb 't mijn ook niet verteld,’ verweet Kees.

Jans schudde 't hoofd, zweeg.

‘En wat hê je gezeid?’ vroeg Henk.

Jans keek hem aan; haar mond, gerekt, leek een donkere gleuf in 't bleeke gezicht.

‘Dokter hêt 'n verklaring gegeven,’ zei ze stroef.

Henk knikte.

‘Ja, dat moest wel hè?’ gaf hij toe.

Den volgenden morgen voegde Vermeer zich in de troostelooze rij, die wachtte vóór het Steuncomité;. Als een smaad voelde hij dat uren lang staan op het modderige trottoir in de sombere guurte van den wintermorgen. Vóór hem. achter hem, teekende zich de rij af, één donkere massa van hongerenden, waaruit een benauwde lucht opsloeg van doorvochte, lang gedragen kleeren en slecht gewasschen lichamen. Er stonden mannen in de kracht van hun leven met handen om te werken, door den oorlog werkeloos, terwijl er knellend gebrek was aan de producten van bun handen; een zwangere vrouw met bleek, pijnlijkvermoeid gezicht; oude stumperts, afgetobt door een leven van zwoegen.

Vermeer balde de vuisten in zijn zakken. Wat een hoon die menschen aangedaan, daar te moeten staan als bedelaars! wat een schande, niet voor de bedelaars, maar voor hen, die het bedelen noodig maakten! wat een krankzinnige dwaasheid: een maatschappij, die gebrek lijdt en zijn krachten niet gebruikt om dat gebrek te verhelpen! Zijn mond vertrok in een spotlach. Hij begon een gesprek met den man naast hem, stoere, blonde kerel met vervreten gezicht en felle oogen.

‘Moeten ze hier altijd zoo lang staan?’

De ander lachte.

‘Ze moeten 't de menschen niet al te lekker maken!’ spotte hij. ‘Anders mocht der es één kommen vragen, die nog 'n hemd te veel hêt, dat ie eerst versjacheren ken!’

‘Zoo is 't mijn wijf net gegaan!’ viel een oude man in; ‘ik was ziek, me wijf na 't Steuncomité om hulp. En laten ze daar nou zeggen, asdat we eerst mijn fiets mosten verkoopen en 't Zondagsche servies. Nou, we hebben 't gedaan. Maar huilen dat me wijf hêt gedaan: dat servies hadden we al net zoo lang as we getrouwd waren.’

‘Dat zou ik vanzelf al gedaan hebben, eer ik hier

kwam!’ driftte een vrouw met een kind op haar arm.

‘Dan bad je stom gedaan!’ viel de eerste spreker in. ‘Motten we dan eerst krêpeeren eer ze helpen? En wat voor helpen! god beter 't!

Ik kon werk krijgen: steenen sjouwen bij 't fabriek. Voor 'n schijntje loon! Maar ik verdomde 't Denk je dat ik me uit de naad zal werken voor 'n paar centen? En as je werk hêt, zeggen ze hier an 't Steuncomité: stik nou maar verder.’

‘'t Is toch meer eer als je werkt als dat je je hand ophoudt’ De oude man sprak bedrukt als schaamde hij zich zijn staan hier.

Maar de ander sprak tegen op luid-fellen toon: ‘mis ouwe! werken voor hongerloon is 'n bloed bedropen schande! Daarmee laten ze 't je bederven voor allemaal.’

‘Net zool’ stemde Vermeer in. ‘Ze profiteeren van de werkeloosheid.’

‘En van de honger!’ driftte de vrouw met 't kind.

‘O! ze dat nog es betaald te kennen zetten!’ Haar bleeke gezicht vertrok in woede, hare armen, waarvan de spieren zich spanden, drukten 't kind zoo vast tegen zich aan, dat het zachtjes te huilen begon. Met wild gebaar suste zij het.

‘Al ons goeie eten gaat over de grenzen, de oweeërs mesten zich vet met onze honger!’ stemde de man in.

En Vermeer voegde er bij: ‘als we 't allemaal maar begrepen, dan was 't uit!’

Even kwam er beweging in het gelid der wachtenden: de zwangere vrouw, òp van 't staan, was in elkaar gezakt werd door een agent en een paar mannen weggebracht.

De anderen schuifelden vooruit, wat dichter naar de deur.

Nog vóór Vermeer binnen was, ging hij uit de rij en naar zijn werk; hij had twee uur verzuimd.

Maar hij begreep, dat er toch voor hem geen bijstand zou zijn: hij had werk, Henks verdienste ging door; hij was een rijkaard bij die werkeloozen vergeleken.

En toch kwam Henk te kort en leden ze allemaal honger thuis.

‘Verdomd!’ vloekte hij. Maar eens zal de verandering en de vergelding komen! We zijn lang genoeg stomme schapen geweest Eens... Wanneer?... Als een zware druk lag de oorlogsellende op het proletariaat. In heel de wereld. Toch... er was opstand en verzet. In Duitschland... Liebknecht... dat was een kerel! Ze hadden 'm achter de tralies gezet... maar zijn geest bleef toch. Mooi, die proteststaking tegen het vonnis! En er waren betoogingen geweest voor eten en voor vrede... En in Rusland stond het volk op; daar wilden ze niet langer vechten...

Vermeer knikte, zijn oogen blonken op.

Ja, er kwam al verandering.

XV.

Een zaterdagavond in begin Maart liep Henk met Leentje in de Langstraat, waar de gewone marktdrukte rumoerde. Er was veel minder te koop dan vóór den oorlog en wat de kraampjes uitstalden was armelijk en minderwaardig: toch werd er gekocht, gretig zelfs en door menschen die vroeger nooit of zelden op de markt kochten: huismoeders uit de kleinburgerij, voor wie veel in de winkels nu onbereikbaar was geworden.

Henk met Leentje aan zijn arm drentelde langs de kraampjes, povertjes verlicht door een enkele kaars of een nietig vetpitje; ze kochten niets, keken nauwelijks, ondergingen alleen maar 't heerlijke, hier weer samen te loopen, dicht tegen mekaar aangedrukt, zoodat zij elkanders warmte voelden.

Henk was nog wat slap, zijn knieën knikten onder 't loopen en hij hoestte licht, maar de dokter had hem beter verklaard: maandag zou hij weer naar 't werk gaan.

‘We zallen hier zoo dikkels niet meer samen loopen,’ zei hij; ‘ze zallen me nou gauw kommen halen.’

Leentjes hand, door zijn arm gestoken, zocht de zijne; drukte die vast.

‘Als je 't maar niet al te kwaad krijgt,’ zei ze bezorgd.

Hij lachte.

‘Nô ja! met handschoentjes pakken ze je niet an; dat weten we. En dâ's ook nerges voor noodig. Ik heb der wel wat beroerdigheid voor over.’

‘'t Is maar, dat je pas ziek bent geweest.’

‘Ik ben oramers beter.’

Hij hoestte even. streek met de hand langs zijn voorhoofd, dat klam voelde onder zijn pet.

‘Als je bedenkt wat ze der in 't buitenland voor over hebben, dan is 't hier nog maar kinderspul. Mot je lezen wat ze die Engelsche dienstweigeraars allemaal angedaan hebben! Als 't der niet zooveel waren geweest waren ze vast doodgeschoten; nou durfden ze ze alleenig maar te martelen met honger en alderlei ellende. Meid! dat vind ik nou zoo echt prachtig, die jonges, die der eigen liever in stukken zouwen laten hakken als meegaan na de oorlog.’

‘Zoo doen jij ook temeê.’

‘Hier is geen oorlog. Maar 't telt toch mee wat we doen.’

‘En òf!’

Zij keek hem aan met blinkende oogen.

‘En in Rusland, daar smijten ze gewoon derlui wapens weg. En ze staken an de menitiefabricken. Dâ's eerst werk! zoo moet 't worden, overal!’

Ze werden aangeklampt door een paar jonge mannen en meisjes die ze kenden, leden van de socialistische jeugdorganisatie en door hen meegenomen naar den hoek van de straat, waar een andere jonge man brochures over dienstweigering verkocht. Er werd druk gekocht en aandachtig geluisterd naar wat de man verkondigde; onder de jonge menschen leefde verlangen naar de daad, hunkering om te getuigen van wat in hen woelde als de waarheid van den nieuwen tijd. En hier was een daad te doen, een getuigenis af te leggen tegen den oorlog, die hen neep met honger en kou en waarin honderden en duizenden jonge mannen als zij geslacht werden.

‘Weg met het militairisme!’ ‘Niet naar het slagveld!’ de titels der brochures, hun toegegalmd door den verkooper, vonden weerklank in hunne harten; hunne monden prevelden ze na en in hunne oogen lichtten moed en dadenlust.

Een troepje mannen en vrouwen kwam plotseling druk gebarend de Langstraat uitloopen. Henk zag er zijn vader

tusschen, het pak couranten waarmee hij colporteerde, onder den arm.

‘Weten jelui 't laatste nieuws uit Rusland al?’ schreeuwde een mannenstem boven de woorden van den spreker voor dienstweigering uit. ‘De revolutie is der nou finaal uitgebroken!’

‘De vrouwen hebben 't daar gedaan!’ riep een vrouw.

Henk herkende er Truus Bosch in; ze liep aan den arm van haar man, druk gebarend met vuurrood gezicht en blinkende oogen.

‘Ze hebben de soldaten toegeroepen om niet te schieten!’

‘En derlui mannen uit de fabrieken gehaald!’

‘De Kozakken hebben op de politie geschoten!’

De stemmen rumoerden door elkaar; vragen en antwoorden, aanhalingen uit bulletins en couranten werden over en weer geschreeuwd; één stem riep: ‘leve de Internationale!’

Dat was Vermeer; Henk en Leentje stonden naast hem.

Henks bleekheid was verdwenen; zijn gezicht was overtogen van licht rood, zijn handen voelden klam van zweet.

De jonge man, die had staan praten voor dienstweigering, was van zijn stoel geklommen, drong tusschen de anderen in, begeerig naar 't nieuws uit Rusland. Vermeer en de andere colporteurs hadden in een oogenblik hunne couranten verkocht, men meende daar 't laatste nieuws in te lezen. Maar, Vermeer riep, dat dat te lezen was op een bulletin van 't stedelijk Dagblad en een troep stroomde daar naar toe om 't met eigen oogen te zien.

Door allen voer als een trilling van verwachting, verwachting van nieuw geluk, dat daar verweg werd voorbereid en waar zij deel in zouden hebben. Voor de grootheid van die verwachting vergat dat troepje menschen voor 't oogenblik de kleinheid van hun aantal en de kracht van hun tegenstanders; zij voelden zich deel hebben aan het groote, dat gaande was; beseften dat de toekomst hun behoorde.’

Als bij het licht van een bliksemstraal zagen zij de waarheid en waar het licht snel weer gedoofd werd, bleef de herinnering aan wat hun was geopenbaard.

Boven het stemmenrumoer stegen schellere klanken op: vreugdekreten, brokstukken van de Internationale, verwenschingen tegen den oorlog.

Toen de politie kwam om de menschen te verspreiden, gingen zij kalm uiteen.

Vermeer zocht zijn kameraden op in de herberg, waar zij zaterdag 'savonds weer geregeld samen kwamen; Henk met Leentje liepen een zijstraat in, die naar haar huis voerde.

Hij bleef stilstaan, zijn handen in de zakken van zijn jas, waar hij de twee gekochte brochures voelde.

‘Ik had wel met vader mee willen gaan,’ aarzelde hij, maar Leentje trok hem mee.

‘We gaan na huis,’ zei ze besloten; ‘je bent zuiver koud geworren.’

Henk rilde licht en voelde nu plotseling de Maartsche guurte, die door zijn kleeren heenbeet.

‘In de herberg is 't niet koud,’ wees hij af.

Maar zij gaf zich niet gewonnen.

‘Daar rookt 't als de pest; net wat kwaad voor je is zeit de dokter.’

‘Nou goed dan; we weten toch 't voornaamste.’

Met de armen om elkaar heen slenterden zij door de stille straatjes, waar de besterde nachthemel een flauw licht gaf; op den hoek in de verte brandde een straatlantaarn, de eenige in heel de straat, en straalde gulden schijn uit tegen de huizen.

Als een gerucht van heel ver klonk achter hen het rumoer van de markstraat.

Ze liepen plotseling zwijgend, met langzame, ietwat sleepende stappen, als waren zij bang, dat het doel te spoedig bereikt zou zijn.

En allengs voelden zij weer - als in 't begin van den avond - niets als het geluk omdat zij tezamen daar liepen.

‘'n Lekkere avond is 't,’ zei Leentje in een lach.

‘'t Is voorjaar!’ stemde Henk in.

‘Wat 'n fijne sterrenlucht!’

Zij hieven hunne jonge gezichten omhoog naar den smallen strook hemel, die te zien was tusschen de dakgoten door.

‘Die ster dáár,’ wees Henk, ‘die blinkt net zoo als jouw oogen.’

Leentje lachte weer, maar niet luid. ‘As je me nou! Hoe kom je deran?’ spotte zij en drukte haar wang stijf tegen zijn mouw, zoodat hij de warmte op zijn arm voelde.

Hij bleef met een ruk staan, trok haar in zijn armen, zoende haar mond. Zóó stonden ze een poos, in stil geluk, onder de sterren.

En slenterden toen weer voort, hunne handen in elkaar gehaakt, hunne warme jonge lijven elkander beroerend.

Toen Henk laat op den avond thuiskwam - hij had nog een paar uur bij Leentje thuis gezeten - vond hij er moeder vóór een hoop verstelwerk.

‘Fijn weertje moeder!’ zei hij vroolijk, toch met een lichte huivering als voelde hij nu eerst, in de dompige kamerruimte, de scherpe voorjaarskoude na.

‘Je ziet der anders uit of je 't koud hêt,’ sprak Jans tegen, haar bezorgde oogen op zijn bleeke gezicht.

‘'k Heb der niks niet van gevoeld hoor! Bê je ook nog de straat op geweest, moeder?’

‘'n Oogenblikkie met de kinderen, 'n Paar boodschappen. Maar dat 's op heden geen lolletje. Alles slaat met de dag op.’

Zij zuchtte, trok traag de draad door haar werk.

‘Bê je nou nogal an 't naaien?’

‘'k Mot wel’

Henks gezicht vertrok in de oude bezorgdheid. Maar in eens schoot een blinking door zijn oogen.

‘Hê je 't nieuws gehoord? Uit Rusland?’ vroeg hij.

Jans keek op, maar zonder verrassing.

‘Nee,’ zei ze alleen. ‘Ik heb geen mensch gesproken.’

Henk vertelde, levendig met kuchen tusschen de woorden.

‘Ze kwammen der mee op de mart In Rusland, daar verdommen ze 't om langer te vechten! En om menitie te maken! De vrouwen hebben derlui mannen uit 't fabriek gehaald!’

Jans werd opmerkzamer.

‘De vrouwen?’

Henk knikte.

‘Ja, der was 'n vrouwendag! En toe de soldaten op de menschen zouwen schieten, zijn de vrouwen vóór de anderen gaan staan en hebben geroepen, dat ze niet moesten schieten.’

‘En wat deêen de soldaten?’

Jans vroeg plotseling gretig.

Henk lachte.

‘Nou, die schoten niet. En de Kozakken, die schoten op de politie! Nou komt er algemeene werkstaking.’

Jans schudde 't hoofd.

‘Dat brengt weer 'n hoop ellende mee.’

‘Maar lang zooveel niet als de oorlog. Daar hoor 'k vader!’

Henk trok de kamerdeur open, liep zijn vader tegemoet als zocht hij een genoot voor zijn vreugde.

Vermeer kwam binnen met luidruchtige stappen, groette met harde stem: ‘goeienavond moeder.’

‘Was der nog meer nieuws?’ vroeg Henk.

‘Ik heb de Rotterdammer meegebracht; die hêt alle telegrammen.’

Vermeer ging zitten, vouwde het blad open op de tafel.

Henk stond naast hem, las zóó mee, Jans boog zich luisterend over de tafel.

‘Der is straf gevochten tusschen de gendarmen en de arbeiders; honderd doojen. Maar ze laten der eigen niet wegjagen; ze houwen stand en de soldaten staan an hun zij! - Ze hebben de doojen binnengedragen in de zaal van de Doema!... Duizenden arbeiders met rooje vaandels!...’

Vermeers stem trilde, hij gooide er de berichten uit als waren het dingen, die hij meebeleefd had.

Jans herhaalde: ‘honderd doojen,’

‘De oorlog kost er miljoenen,’ gaf Vermeer terug.

Jans knikte.

Kees had gelijk... maar toch... honderd mannen, vrouwen en kinderen doodgeschoten in de straten... 't leek erger dan als 't soldaten waren.

Maar Henk in eens gooide er uit: ‘en die honderd wisten tenminste waarvoor ze zich lieten doodschieten.’

‘O zoo.’

Vermeer keek zijn jongen aan; een paar seconden rustten hunne oogen in elkaar in spontaan begrijpen.

‘Zou jij nou schieten als der hier oproer was en er kwamen gendarmes of militairen?’ vroeg Jans.

‘Ik?’ vroeg Henk langzaam, als hing er iets af van zijn antwoord en als wilde hij tijd winnen eer hij 't gaf.

‘Jai jij. Je wil ommers geen menschen dooden?’ Henk keek zijn moeder aan, toen langer, zijn vader.

Nog een oogenblik talmde hij met zijn antwoord, toen met nadruk, als gold het een gelofte, zei hij: ‘Ja, dan zou ik 't doen.’

‘Goed zoo jongen. Zóó wou ik je hebben.’

Vermeer legde even zijn hand op die van Henk, die op de tafel lag.

Jans zweeg. En voelde weer dat zij geen deel had aan wat die twee verbond. Doch haar oogen hingen aan Henk en haar borst werd zwaar van angst.

XVI.

In de laaggewelfde fortzaal, waar het Meische middaglicht door de twee lage raamvierkanten glanzend binnenviel, om in de ruimte te vervagen tot effen grijze klaarte, waren zeven en twintig jonge mannen bijeen in de dagelijksche werkeloosheid, hun opgelegd als straf voor dienstweigeren.

Ze hokten in groepen bijeen, staande, zittend op de banken om de vier tafels, enkelen getweeën in ernstig gefluisterd gesprek heen en weer loopend.

De bruine gevangeniskleeding, slobberig, onverschillig van snit, verleende hun lichamen een vreemde eenvormigheid waardoor het onderscheid in gezichten en handen te sterker opviel.

Een forsche kerel met boersch gebruind gezicht en trouwhartige kinderoogen, de handen in de zakken van zijn kiel, zat op Ioomen toon te praten tegen een bleeken jongen naast hem, mager proletariërstype met holle oogen in 't hoekige gelaat; hij luisterde en antwoordde op gedempten toon, als voelde hij den druk van het lage, dreigende gewelf boven zijn hoofd, nu en dan wendde hij zijn oogen naar de twee die aan de tafel er naast, verdiept waren in een spel schaak.

Uit een groep, midden in de zaal, steeg luid stemmengeroes op, een lachschatering van jongen overmoed, die weer doofde onder het ernstig beweren van een wat ouderen man.

De bewaker, norsche soldatenfiguur, staarde van zijn

zitplaats af met opmerkzame oogen naar deze groep. Henk zat iets afgezonderd van de anderen aan de tafel, die 't verst van het raam af was; naast hem een schonkige jongeman, die ouder leek door het wilvaste van zijn gezicht.

Zij beiden waren eerst vanmorgen op het fort gebracht, voelden er zich nog vreemd, waardoor het hun leek, alsof zij, die samen hier waren gekomen, al oude vrienden waren.

Zij kwamen uit dezelfde garnizoensplaats, waar zij in voorarrest hadden gezeten.

Toen Henk door de maréchaussée's gehaald werd uit de fabriek, was een gevoel van triomf in hem opgestaan, omdat nu het oogenblik van getuigen voor hem kwam; dit was waarop hij gewacht had, de daad!

Maar terwijl hij tusschen de twee geuniformde mannen door de stad liep, rees allengs tot zijn eigen verwondering, iets als schaamte in hem; het kijken van de voorbijgangers werd tot pijn, hij voelde het bloed naar zijn gezicht stijgen, liep ten laatste met een kop als vuur en de oogen neer als een betrapte misdadiger.

Hij mocht eerst nog naar huis om zijn moeder goedendag te zeggen

Jans, ontsteld, kwam aanloopen uit het keukentje, barstte uit in huilen, trok Henk mee de achterkamer in.

En terwijl zij hem om zijn hals hing en zoende, begreep Henk hoe hij bang was geweest voor dit oogenblik: dat had hem zoo lam geslagen terwijl hij hier heenging: bij had geweten dat moeder huilen zou om de schande.

Maar nu lachte hij weer en zijn gezicht leefde op.

‘Moeder, maak je eigen toch niet overstuur,’ weerde hij af; ‘ik doe ommers wat ik moet! je heb 't toch al lang geweten.’

‘De schande!’ snikte Jans; ‘dat je wordt opgebracht as 'n dief!’

En nu vond Henk het opstandige woord, waarin zijn eigen schaamte voorgoed verdween: ‘Dat is 'n stukkie van de dwang die ze de menschen aandoen, en dat is net, waar we ons tegen verzetten moeten.’

Dat gevoel van opstandigheid was in hem gebleven,

was gegroeid in de weken, die hij opgesloten in de kazerne had doorgebracht; al wat in hem leefde aan afkeer van dwang, aan verzet tegen onrecht, was versterkt en voor 't eerst hem scherp bewust geworden.

Tevoren had hij gemeend, niets te zullen voelen als de lust om het alles te verdragen voor zijn overtuiging, de blijde moed van wie goed gehandeld heeft, maar de dwang was hem tot een kwelling geworden, de eenzaamheid tot een straf op zichzelf, waarin al heviger het verzet rees.

Hij was in zijn leven nooit alleen geweest, kende er het geluk en den zegen niet van, voelde enkel dat hij opgesloten was als een beest, als een moordenaar.

En dat juist omdat hij niet moorden wou. Of... wou hij niet moorden? In de donkere nachten, als hij bezweet en koortsig - want de pijn van het verzet raasde als een koorts door zijn lichaam - woelde op zijn brits, voelde hij een haat in zich opstijgen, haat tegen die hem vasthielden en opsloten. En de gedachte flitste door zijn hoofd: ja, die... zou ik kunnen neerschieten!

De korporaal, die hem bewaken moest, was een vriendelijke jongen, die wel een praatje wou maken, als geen hoogere in de buurt was, maar Henk antwoordde kortaf, norsch, zooals hij nooit tegen iemand geweest was; de vriendelijkheid van den jongen in 't soldatenpak scheen hem schijnheiligheid. Tegenover den officier, die hem 't eerst ondervroeg over zijn reden tot dienstweigering, had hij nog gesproken van geen menschen te willen dooden en even maar, schuchter, geraakt aan het verlangen zich tegen 't geweld te verzetten.

Maar een maand later, voor den Raad van Onderzoek, had hij er hakkelend, heesch, uitgegooid dat het militairisme vernederend was en onwaardig de dwang; zóo dat één der heeren met een hautain lachje gesproken had van ‘een jeugdig anarchistje’.

Henk had hem aangezien en gezegd: ‘nee, meneer, anarchist hen ik niet,’ waarop de ander opnieuw had geglimlacht en spottend ‘pardon’ gezegd.

Maar hij hield den ganschen dag de herinnering aan het bleeke magere gezicht van dien volksjongen met zijn booze oogen en den trek van verbittering om zijn mond.

Henks stukken waren doorgezonden naar den krijgsraad en in afwachting van den oproep om dáár te verschijnen, was hij naar 't fort gebracht.

Hij deed de reis met Elbers, die nu naast hem zat, een jongen die dienstweigerde uit revolutionnaire overtuiging. Zoodra Henk met hem sprak, voelde hij, dat Elbers hem zou kunnen helpen om rust te vinden; Elbers wist wat hij wilde; ‘zooals vader’, dacht Henk onwillekeurig.

In Elbers was het verzet als een vast geluk, niet als een kwelling of je de koorts had, zooals Henk het voelde.

Op het fort waren de twee nieuwaangekomenen eerst voor den sergeant-majoor geleid, verwaande kerel, die hen toesprak op een toon of zij hem te min waren om een woord aan hen te verspillen.

Henk had norsch-kortaf geantwoord en met iets als bewondering aangehoord hoe Elbers in denzelfden minachtend-onverschilligen toon antwoordde als waarop de ander sprak, hoe hij op het ‘jij en jou’ van den ander, ‘jij en jou’ teruggaf, tot de sergeant-majoor, onwillekeurig *u* ging gebruiken.

‘Zóó moet je zoo'n kerel op z'n plaats zetten,’ zei Elbers in de gang hardop tot Henk.

En Henk begreep: Elbers voelde de vernederingen niet meer; die stond er boven.

In de zaal waren zij verwelkomd door de andere gevangenen met een broederlijke hartelijkheid, die Henk, in zijn verbitterde stemming, zóó overstelpte dat hij er door verbijsterd werd en vreemd week gestemd als een kind, dat na lang alleen te zijn gelaten onder vreemden, in eens moeders armen om zich heen voelt. Hij wist die gemeenzaamheid niet terstond te beantwoorden, trok zich ietwat schuw terug bij Elbers, die eerst vanaf een afstand zijn engere geestverwanten uit wilde zoeken.

‘Met de burgerlijk etische elementen houd ik me niet op,’ had hij gezegd.

Maar zijn geestverwanten schenen die opvatting niet te deelen: niemand trok zich terug van anderen, er was algemeene verbroedering, een uitwisseling van meeningen en gevoelens, een jonge lust eigen meening uit te spreken en toch elkaar te vinden in het ééne dat hen bond: hun daad!

Henk luisterde naar wat er gezegd werd door de groep in 't midden van de zaal.

'In 'n gekkenhuis leven wel' riep Erleman, die er 't drukst stond te redeneeren. 'De maatschappij gebruikt z'n krachten niet! Der is honger en ze laten de jongens die handen hebben om te werken, niks doen, niks! niks! niks! Ja, dammen ken je en domineeren tot je der misselijk van bent!'

'En zakkies plakken!' riep een lachende stem.

'Dâ's weer uit!' zei de eerste spreker. 'Daar zat te veel papier an!' waarop gelach opdaverde.

Maar Erleman bleef ernstig.

'En de andere jonge kerels laten ze mekaar doodschieten. En de vrouwen, die mooie gezonde kinderen ter wereld moesten brengen, laten ze zich doodsloven... tot ze dooie of stumperige kinderen krijgen. Wat'n rolrommel!'

De bewaker was naderbij gekomen.

De sprekende wendde zich tot hem met uitdagend gezicht.

'Ja, 'n rotrommel! ik zeg 't nog eres! En nog wel honderdmaal. Je ken Tt rapporteeren! O, wat zal eenmaal om dat alles gelachen worden als de menschen wijzer zijn geworden!'

Henk stond op en ging bij de groep staan. Hij had die dingen al vaak gehoord op vergaderingen, ze ook zelf gezegd, maar ze nooit zoo goed begrepen als nu. Als vader hier was... dacht hij, wat zouwen we kennen praten!

Van Darsten, blanke, blonde jongen, met fijne trekken viel met zangerige stem in:

'Liefde zal de wereld redden!'

'Ja, na den strijd!'

'Juist!' riep Elbers uit de verte.

‘De algemeene menschenliefde. Zooals Christus leerde.’

‘Laat Christus er buiten. De leer van berusting heeft uitgediend.’

‘Maar niet de leer van broederlijkheid.’

‘Die is te veel misbruikt. Wij lusten *die* broederlijkheid niet meer; daar zijn wij te lang zoet mee gehouwen.’

‘De strijd! de strijd!’ hield Erleman vol. ‘Tot wij ons 'n plaats in 't licht veroverd hebben!’

‘Geweld brengt niets goeds voort!’

‘Geweld tegen geweld!’

‘Het kapitalisme is alleen met geweld te overwinnen, 't Heeft nog maar één stoot noodig en 't zakt in mekaar. Kijk maar naar Rusland!’

‘Daar is Tolstoï geweest!’

‘Daar zijn ze er nog niet!’

‘'t Is pas een begin! Kerensky zal op zijn beurt verdwijnen! 't proletariaat laat zich niet meer in de luren leggen. Eerst 't Czarisme en dan Kerensky!’

Meeningen botsten tegen elkaar. En dan plotseling werd de oneenigheid overstemd door een lied: de Internationale en vlak daarop een antimilitairistische zang.

De bewaker vloekte en de jongens, lachend, begonnen te stoeien als kinderen, vierden het verlangen van hunne jonge lichamen naar beweging, naar werk, uit in wild tumult en gestoei.

Een tengere jongen met fel rood haar en sproeterig bleek gezicht was in 't raam gaan zitten, waar de dikke fortmuur een diepe vensternis vormde.

De kin geleund in de blanke handen, staarde hij met droomerige oogen naar buiten over het weiland, dat warm lag in de zon tot aan den verren weg, waar een paar fietsers op hunne glanzende wielen als voort schenen te kruipen.

‘Hé Dageraad! weg van 't raam!’ commandeerde een nijdige stem en anderen stemden in: ‘ja, vort! we willen ook 'n beetje lucht en licht!’

Van Deelaart, om zijn roode haar bij genaamd ‘Dageraad’, kwam dadelijk gehoorzaam uit de venstemis, liet zich

neer op het bankje dat 't dichtst bij 't raam stond, bleef vandaar af naar buiten staren. Ze lieten je nooit aan 't raam; 't was ook egoïstisch, alle lucht en licht voor jezelf te nemen.

Maar van Deelaart, opgegroeid op een buiten in den Achterhoek, verbeeldde zich dat geen van de andere jongens zóó kon lijden onder het verblijf op 't fort als hij, gewend aan buiten-zijn, aan comfort en luxe.

Uit etisch-christelijke overwegingen had hij geweigerd het soldatenpak aan te trekken, en deed eerlijk zijn best, manmoedig en geduldig te dragen, wat hem werd opgelegd, waarvan de gelijkstelling met jongens uit de arbeidersklasse niet het minst moeielijke was. Troost vond hij in het besef, tenminste een deel verdiend te hebben van de kroon, door Christus beloofd aan wie hem volgen wilden en hij bad alle moeite, niet toe te geven aan de gedachte, dat dat deel niet zoo heel klein kon zijn.

'Altijd 't kapitalistenjong!' spotte Willems. die met van Dulsen, den boerenjongen, had zitten praten.

''t Was werkelijk mijn bedoeling niet,' verdedigde van Deelaart zich zachtzinnig, En bukte zich 't volgend oogenblik ietwat ontsteld onder een vriendschappelijken klap op zijn schouder van Toelens, bijgenaamd de Os, zware kerel met geweldige smidsknuisten.

'Nee hoor jô, wees jij maar zoet; je steekt hier al aardig wat lessies op; die ken je ze thuis overbrengen as je weer op je villa zit!' plaagde hij goedig.

En 'Dageraad' glimlachte zuurzoet met de verwondering in zijn oogen, die telkens weer in hem opkwam, omdat geen van de jongens hier hem met eenige onderscheiding behandelde.

De bewakers wel en de kapitein! die wist dat van Deelaarts vader minister geweest was, en maakte soms een praatje apart met hem op de luchtplaats of als hij hem toevallig ergens ontmoette in de gangen; maar in de oogen van de andere jongens scheen zijn afkomst hem eer minder dan meer te maken. En in de verwondering hierover mengde zich iets als een vage angst, als zou er voorgoed iets veranderd zijn in zijn leven.

Toen er ‘luchten!’ gecommandeerd werd, stond hij haastig op, was één van de eersten op de luchtplaats.

Henk was van Elbers afgedwaald, liep tusschen de anderen door de gangen, waar het klompengeklots als een daverend gerucht weerkaatste tegen de gewelven. Er bovenuit schalden de luide jonge stemmen.

De luchtplaats lag als een diepe kom tusschen groen begroeide wallen; de Meische zon gooide er haar lichtglans in als in een kolk; strak en blauw spande zich de hemel.

Henk oogknipperde tegen het licht en voelde plotseling een loomzware, pijndoende vermoeidheid in al zijn leden.

De reis van dien morgen met den tweeurigen marsch naar het fort was een te groote inspanning geweest voor zijn lichaam, wekenlang gewend aan het verblijf in de kazerne-provoost en uitgeput door de koorts van zijn wild-opstandige gevoelens. Zijn knieën knikten, hij wankelde, sloeg de armen uit en plofte neer in het gras van de wal.

‘Die leit!’ constateerde ‘de Os’ lakoniek.

‘Wat 'n daze!’ lachte 'n ander.

Elbers boog zich over Henk heen.

‘Hij is zuiver z'n tramentanen kwijt,’ zei hij verwonderd. En toen, zich herinnerend: ‘hij kon vanmorgen onderweg al omtrent niet meer.’

‘Arme jongen!’ beklaagde ‘Dageraad’, maar een ander grapte er overheen: ‘hij lijkent sprekend op m'n grootvader toe die dood was!’

‘'t Is der één, die honger gelejen hêt in z'n leven; daar kê je duvel op zeggen!’ viel Willems uit, zijn gezicht naar dat van van Deelaart gewend.

Een donkere jonge man met intelligente trekken en ernstige oogen, kwam met een emmertje water, drong door de anderen heen tot bij Henk, knielde naast hem in 't gras.

‘De dokter! nou wordt ie goed!’

‘Hij ken 't allicht zoo goed als de fietsenmaker!’

Van Gelderen, candidaat in de medicijnen, bracht graag bij elke gelegenheid zijn prille medische kennis in prak-

tijk, had daarom den bijnaam van ‘de dokter’ gekregen.

Met ietwat gewichtig gebaar sprenkelde hij water op Henks gezicht, dat met de gesloten oogen en de scherpe trekken om neus en mond verstrakt was tot een lijdensmasker.

De anderen drongen om hem heen, één bruine massa in den lichten zonneschijn.

‘Hé grootvader! wor deres wakker!’ riep een stem; van Gelderen wreef Henks handen, voelde zijn pols, beluisterde het kloppen van zijn hart.

De kapitein, door den bewaker gewaarschuwd, kwam aanslenteren op de wal, bleef boven Henk staan.

‘Wat is er aan de hand?’

‘'n Flauwte kapitein.’

‘Gevolg van de rijke behandeling in 't provoost!’ smaalde Evers.

De kapitein trok de wenkbrauwen samen, vestigde zijn oogen op Evers. Die kerel was er één om op te letten.

Henk opende de oogen, en zijn blik werd vol van kinderlijke verbazing toen bij al de bruine gestalten om zich heen zag.

In zijn oor drongen de stemmen als een suizend gerucht; hij trachtte zich op te richten, zat een oogenblik met zwijmelend hoofd tegen van Gelderen aangeleund.

Allengs herinnerde hij zich waar hij was; zijn oogen dwaalden langs de gezichten om hem heen, toen liet hij een langen zucht los, smakte met de droge lippen.

‘Hier, drink eens.’

Van Gelderen hield het emmertje aan zijn lippen; Henk zoog gretig een paar slokken koelend water in.

Hij voelde de duizeling wijken, een zweem van rood veegde over zijn wangen.

‘Ik ging daar geloof ik...’ zei hij met een lachje.

‘Breng hem naar de ziekenkamer!’ commandeerde de kapitein, maar van Gelderen protesteerde.

‘Laat 'm eerst nog wat in de buitenlucht,’ raadde hij en de officier, schouderophalend, gaf toe.

Van Gelderen bleef naast Henk; de anderen slenterden

weg, stonden in groepen te praten of lieten zich, lui op hun rug liggend, stoven in de zon.

Henk had zijn gevouwen handen om zijn opgetrokken knieep gelegd, zat zóó in mekaar gekrompen, mager en armelijk in 't slobberige gevangenispak.

Zijn oogen staarden en hij voelde in zijn hoofd nog een vreemde dofheid, zooals hij in zijn ziekte dien winter ook gehad had.

Van Gelderen vroeg waar hij vandaan kwam, en waar hij in voorarrest had gezeten.

Henk antwoordde kortaf, zweeg toen weer.

Van Gelderen vermoedde, dat de nieuw aangekomene zich nog vreemd voelde of ongelukkig of ziek en begon om hem af te leiden, te spreken over zichzelf, hoe hij als medisch student studieverlof had kunnen krijgen of hospitaaldienst, maar 't niet wilde. Verzet was er noodig, verzet tegen 't militairisme, en dat kon je niet half doen.

Henks gezicht leefde op.

'Net!' zei hij kortaf, maar met nadruk. En heftig plotseling, met een scherpe heeschheid in zijn stem: 'Je zou ze te lijf willen!'

Weer staarde hij voor zich uit met brandende oogen.

Van Gelderen begreep: die jongen leed. En een verlangen stond in hem op, aan Henk wat te geven van wat hijzelf zich had veroverd aan kennis van en inzicht in de wetten der maatschappij-evolutie. Hij had de medische studie gekozen omdat hij meende, dat in de praktijk als arts zijn sociaal gevoel, langzamerhand gegroeid tot revolutionnair sentiment, zich zou kunnen uitleven; maar zijn studeeren, zijn lust het leven te leeren kennen, voerde hem tot de theorie van het marxisme en de praktijk van het revolutionnair socialisme.

Voor hem was het verblijf op het fort geen kwelling, maar een bron van studie, een vreugdevol vinden van geestverwanten, waarbij de materiëele ongemakken van slecht eten en onhygiënisch verblijf bijna niet telden.

Hij was geliefd bij zijn medegevangenen, vooral bij de revolutionnairen onder hen; de arbeidersjongens voelden

hoe zij van hem konden leeren en op hun beurt hem iets geven, wat zij door geboorte bezaten: het proletarisch sentiment.

‘Kommen we hier elke dag?’ vroeg Henk.

‘Tweemaal per dag zelfs. Anders zouden wij 't niet uithouden met zoovelen in die bedompte zaal.’

‘'t Is hier ook weer een kooi.’

Van Gelderen lachte.

‘Ja, gevangen ben je. Dat heb je er eenmaal van als je naar je overtuiging handelt. Als je 't waagt je kop boven die wal te steken, omdat je graag 't weiland ziet, mag de schildwacht je een blauwe boon door je hersens schieten.’

‘Zou hij dat...?’ Henk vroeg 't driftig, zijn handen tot vuisten gebald.

De ander haalde de schouders op.

‘Je kunt nooit weten. Er is juist vandaag een nieuwe op wacht. En 't consigne is: geen pardon geven voor wie de koetjes wil zien.’

Zijn luchtige toon hinderde Henk; hij voelde zich of hij nooit meer zou kunnen lachen.

‘Kom, zou je niet eens opstaan?’ vroeg van Gelderen.

‘Als je in de ziekenzaal terecht komt ben je niet gelukkig.’

Henk rees met moeite op, deed met stijve beenen een paar passen.

‘Ik ben van 't winter zwaar ziek geweest: longontsteking,’ vertelde hij.

‘Pas dan maar op dat je uit handen van de fietsenmaker blijft,’ grapte één van de jongens, die in 't gras lagen.

‘Wie is dat?’ vroeg Henk.

‘De dokter. Hij doet in fietsen ook; en 'n zeldzame stommerik is die. As die je in z'n knuisten krijgt... nou!’

‘Dan kun je de doodbidder wel bestellen.’

Henk klompklotste naast van Gelderen naar den overkant van de luchtplaats, waar een groep samenklontte om te zien, hoe Jongenaar, tuinman van zijn vak, met madelievenplantjes ‘V R E D E O P A A R D E’ neerschreef tegen den walkant.

De witte bloemsterretjes met de gulden hartjes blonken in het zonlicht en uitdagend stonden daar de woorden tegen den forterand.

Henk's gezicht leefde op.

‘Mooi!’ riep hij met plotselinge levendigheid.

‘Daar pest hij ze fijn mee!’ zei Elbers.

‘En weg doen durven ze 't vast niet,’ meende Willems. ‘Ze hooren 't toch in derlui kerken ook.’

‘Ja, met Kerstmis; anders ho maar! Je weet wel, die domenée, die hier onderlaast gepreekt hêt; die durfde ons uitschelden voor lafaards!’

Toen de kapitein kwam aanstappen, duwden en drongen allen om zijn gezicht te kunnen zien.

Hij bleef staan, humde even, hield zijn gezicht strak. ‘Het is verboden planten van den wal te halen,’ zei hij streng.

Even blikte hij om zich heen in de lachende jonge gezichten.

‘Ze bennen der niet afgehaald kapitein, alleen overgeplant,’ zei Jongenaar quasi ernstig.

‘Dit is het fort ongeschikt maken voor verdediging,’ ging de officier voort.

Nu daverde luid lachen op; spottende oogen schenen zijn waardigheid te priemen.

De kapitein werd vuurrood.

‘Wie lacht wordt gestraft!’ driftte hij.

De jongens beten zich op de lippen, geen lach werd gehoord, maar toen de kapitein heenging liep hij tusschen een haag van spot-oogen.

XVII.

Henk lag op zijn stroozak in de slaapzaal; om hem heen zwartte het nachtdonker als een geweldige muur. Ondanks zijn vermoeidheid kon hij den slaap niet vatten: heel zijn lichaam gloeide als schrijnend vuur en zijn slapen hamerden.

Hij trok zijn beenen op, klemde zijn klamme handen om de doodskoude voeten, zonder ze te kunnen verwarmen, woelde heen en weer op den bultigen stroozak, waar zijn mager lijf geen rustpunt vond.

Gedurende zijn voor-arrest in de kazerne had hij veel van die nachten doorgemaakt, waarin hij uren lang wakker lag, zijn hoofd vol warrelig-opstandige gedachten en in zijn hart een schrijnend verlangen naar thuis en naar Leentje vooral.

Nog nooit was hij, zoo hevig als in deze weken van gevangenschap en nietsdoen, geplaagd geweest door 't huilende verlangen naar een vrouwelijf; zijn jonge teedere liefde voor Leentje werd er door tot een kwelling.

Zich dwingend tot stil-liggen, beluisterde hij den slaap van zijn zaalgenoten, onderscheidde snurkend zagen en licht puffend ademhalen, soms een dof gesproken droomwoord of een gedempte schreeuw. Om zijn hoofd zoemden de muggen, de plaag van de nachten.

Henk hoestte, droog en pijnlijk, zooals hij was blijven doen na zijn ziekte; als die verdomde hoest er bij kwam kon hij effetief heelemaal niet meer maffen.

Daar werd gefluisterd... zachte voeten schuifelden

over den vloer... daar zochten er twee mekaar op.

Wat ze gelijk hadden!

Thuis lag Wim nou alleen in de bedstêe. In 't keukentje zag je altijd nog 'n beetje licht door 't raam. Jezes, wat stak die rug! Kom, slapen nou!

Nog maanden zou hij hier blijven; altijd opgesloten - er waren wel lollige jongens onder... ze waren met velen... as ze wouwen konden ze wel uitbreken... maar de schildwacht schoot als je je kop boven den wal stak... Ook een baantje, te moeten schieten op weerlooze jongens! als zoo'n vent dat deed was hij zuiver geen knip voor z'n neus waard.

Wat was 't hier stil en donker...

Plotseling begon Henk te huilen, zijn gezicht weggedoken in het kussen.

Hè, dat luchtte op. Nou ging hij zweeten... dat was beter als dat gloeiende of je lijf in brand stond.

Langzaam zakte hij in doffen droomloozen slaap.

Den volgenden dag gaf de herinnering aan zijn huilbui hem een gevoel van schaamte.

Jasses, wat 'n knul was hij! te grienen als 'n meisje! Moest vader weten en Leentje en de andere jongens!

Hij dacht weer aan de gesprekken thuis met vader en met de jongens van den antimilitairistischen bond. Toen leek 't gemakkelijk dienst te weigeren en je te laten kooien, maar 't viel niet mee. 't Maakte je kapot en tegelijk razend, dat de ééne mensch zóó dorst te doen met de andere, alleen omdat die 'n andere gedachte over de dingen had! Dat was de macht van 't militairisme... dat moest er onder! Er onder! herhaalde hij, zooals hij 't al honderdmaal herhaald had in de afgeloopen weken.

Toen, weer in zijn schaamtegevoel om die kinderachtige huilbui, overdacht hij, dat het vast de koorts was geweest, die hem zoo slap had gemaakt.

Hij moest nu maar gezellig zijn met de andere jongens.

Ook de volgende nachten bleven vol kwelling voor hem; hij huilde niet meer, maar de knagende verlangens en het besef onrecht te lijden, hielden hem wakker,

waardoor hij heviger de rugpijn voelde en de pijn van den hoest, die hem de nachturen door plaagde.

Overdag ondervond hij àl weldadiger de broederlijkheid van de jongens, waarin hij gereedelijk werd opgenomen; hij leerde meevoelen, hoe er de daad was, die hen bond ondanks alle verschillende motieven, die hen tot die daad hadden gevoerd; zij waren één in hun haten van het militairisme en daardoor van de maatschappij, die dat militairisme voortbracht en koesterde.

Hij leerde meegenieten van de heimelijke gesprekken, van de eigen fortkrant, door enkelen onder hen geschreven op velletjes, uit een schrift gescheurd, want het was geoorloofd boeken en schriften voor eigen studie te bezigen. Elk verschalken van de bewakers, die hunne gevangenen altijd omslopen met half angstig, half vijandig wantrouwen, werd tot een heimelijke, prikkelende vreugd, die heel den dag kleur gaf en deed voortleven in de herinnering.

Henk praatte veel met Evers en met van Gelderen, in het instinctieve gevoel, dat zij hem zouden kunnen leeren de dingen grooter te zien; hij zou als zijn vader vrij willen worden van den haat tegen enkele menschen om te strijden tegen het stelsel, door duizenden in stand gehouden. Tevoren had hij gedacht, al zoover te zijn. maar sinds zijn gevangenschap kende hij eigen bitterheid tegen degenen, die hem opsloten.

Terwijl hij met van Gelderen sprak, en naar hem luisterde, begreep hij hoeveel die jongen boven hem voorhad door alles wat hij had kunnen leeren. Vage herinneringen kwamen in hem op aan zijn vroegere verlangens om veel te leeren, evenveel als de jongens op de Hoogere Burgerschool; verlangens die verloren waren gegaan in de noodzakelijkheid om centen te verdienen.

Hij vertelde er van aan van Gelderen, hoe vurig hij verlangd had op de avondschool te komen en hoe hij, toen hij daar eenmaal was, geregeld had zitten slapen door moeheid. Hoe hij gedroomd had van teekenen leeren en van huizen en torens bouwen... om zijn mond trok een ouwelijk lachje als sprak hij over onzinnige kinderdroomen.

Van Gelderens verstandige oogen blikten een paar seconden in de zijne - zij zaten in de grijze schemering op één van de zaalbankjes, dat zij tegen den muur hadden geschoven - om hen heen het gonzend gerucht van fluisterende en luider sprekende stemmen... toen vroeg hij:

‘Waarom heb je al die verlangens losgelaten?’

Henk schouderschokte

‘Omdat ik ommers wist dat dat allemaal toch niet te krijgen is voor 'n proletariërsjong. Met die wetenschap worden wij al geboren.’

‘En je berust er in en weet tenslotte niet eens meer wat je mist. Dat is 't ergste.’

Henk hief het hoofd op.

‘Ik weet 't wèl en ik weet ook, dat 't veranderen zal; daar wil ik voor vechten.’

De woorden kwamen naar buiten als ondanks hemzelf, als hadden zij in hem al langen tijd klaar gelegen zonder dat hij 't eigenlijk wist.

‘Goed,’ knikte de ander. ‘Berusten is uit den booze.’

‘Dat zal “de Poes” je niet nazeggen.’

Henk knikte in de richting van van Darsten, die in het raamlicht over een boek zat gebogen, zijn blonde hoofd met een lichten schijn omgeven.

‘Die...’ smaalde van Gelderen, ‘'n Goede jongen, maar hij blijft altijd dezelfde. Berusten is voor hem het hoogste.’

‘Waarom berustte hij der dan ook niet in om soldaat te worden?’

‘Hij wil geen wapens dragen.’

‘Zou die voor z'n eigen gelukkig zijn?’

‘Als 'n kind. Maar niet zooals wij, die een nieuwe toekomst zien groeien, die er voor kunnen vechten. Wij beschouwen immers ons dienstweigeren als een stukje van den grooten strijd; niet als doel op zichzelf.’

‘Ja,’ stemde Henk voluit toe.

Dien nacht droomde hij van den ouden toren aan 't grachtje en van zijn vader, die er opklom. En toen hij als gewoonlijk hoestend wakker werd in het vaag aan-

schemerende morgenlicht, voelde hij zich meer uitgerust dan nog één ochtend, sinds hij op het fort was, het geval was geweest.

Hij overdacht zijn droom en toen vaders vergelijking van zijn leven met een toren, *Hij* bouwde nu aan zijn toren; zijn dienstweigeringsdaad was een stevige steen; zóó verder bouwen! altijd doen wat je voor goed hield al had je daarvoor te lijden. Als er hier revolutie kwam, zooals in Rusland, dan meevechten... voor de vrijheid van 't proletariaat En nu al je verzetten tegen alle onrecht, toonen dat je er tegen in opstand was al kon je 't niet veranderen...

Hij zou wel gauw voor den krijgsraad moeten komen. Dan spreken, zeggen, dat hij revolutionnair socialist was en daarom dienstweigeraar. Als protest tegen 't militairisme en 't kapitalisme. Niet staan hakkelen zooals vóór den Raad van Onderzoek; toen wist hij nog niet zoo goed als nu wat hij wilde... dat hadden ze hem op 't fort geleerd door hun dwang...

Hij gooide zich om op zijn stroozak, vocht tegen een nieuwe hoestbui.

In den morgen kreeg hij een brief van Leentje. Zij schreef elke week, lieve hartelijke onbeholpen zinnetjes, waarin zij kleine gebeurtenisjes vertelde uit de stad en eenige malen zei dat Henk zich ‘maar goed moest houden en z'n eigen niks van de boel antrekke.’

Ook Vermeer en Jans schreven geregeld en verschillende jongens, die hij kende uit de Jeugd-organisatie; Henk was blij met elken brief, al nam het weten, dat hij eerst op 't fort-bureau gelezen was, veel van de vreugde weg. Niemand toch schreef, zooals hij zou schrijven, wanneer de brieven niet gelezen werden.

Zelf schreef hij korte, hortende zinnen terug; soms, in een wild opstandige bui, smeet hij op 't papier, wat hij vooruit wist dat niet verzonden zou worden; zulke brieven werden op 't bureau vernietigd, zonder dat er een woord van werd gerept.

‘Maar ze hadden 't dáár tenminste moeten slikken,’ dacht hij voldaan.

Eens had hij drie dagen cachot-straf opgeloopen, omdat hij den bewaker, gluiperig spionnentype, gebrutaliseerd had en uitgelachen; de dagen en nachten in het kille stikdonkere hok deden hem hevig lijden; bevend van zenuwspanning lag hij op de houten brits zonder eten aan te raken, alleen water drinkend.

Toen hij buiten kwam, waar het licht van den stralenden zomerhemel hem plotseling omkolkte als een bruisende zee, wankelde hij als een beschonkene; moeizaam, met bleek-strakken mond, beantwoordde hij de schertsende vragen van de andere jongens, liet zich lijdelijk door van Gelderen een stuk chocolade in den mond duwen, dat ‘de Dokter’ altijd binnen wist te smokkelen. Met brandend-starende oogen zat Henk tegen den wal op de luchtplaats.

‘As 'n beest sluiten ze je op!’ stootte hij uit.

Van Gelderen begon te praten, om hem op te wekken, vertelde wat er gebeurd was in die twee dagen, duwde voorzichtig hem de fortcourant toe. En de andere jongens drongen op hem in met hun spontane jonge hartelijkheid, tot Henk zich warm voelde worden en meelachte.

Dien avond kreeg Henk een aanval van malaria, zooals veel voorkwam onder de jongens op het fort, maar met taaien wil verborg hij zijn ziek-zijn voor den bewaker, bang voor het verblijf op de somber-eenzame ziekenzaal. Hij wou niet weer alleen zijn.

XVIII.

Een zoel-triestige dag in 't begin van Juli. Uit den lagen, grauwen hemel viel bij tusschenpoozen een fijne lauwe motregen neer als warrelende vochtigheid.

Onder de jongens op de luchtplaats leefde onrust, en een vreemde spanning als stond er iets te gebeuren. Zij praatten in scherper gescheiden groepen dan gewoonlijk en op gedempter toon; er werd minder gestoeid en gelachen: de jonge uitgelatenheid was verdrongen door verwachting.

Couranten waren verboden voor de fort-gevangenen; alleen las nu en dan één der officieren enkele berichten voor, die konden bijdragen om het onnutte of dwaze van dienstweigering in het licht te stellen; maar toch werden er altijd weer en op honderd vernuftige manieren berichten uit de buitenwereld binnengesmokkeld.

Zoo was nu het gerucht binnengedrongen, dat in Amsterdam oproer was uitgebroken, verzet van het hongerende volk tegen den uitvoer van aardappelen; de vrouwen waren 't eerst in groepen de straat opgetrokken en de mannen hadden er zich bij aangesloten. De regeering had troepen gezonden en er was geschoten in de straten, er waren dooden gevallen... ook werd er gerept van vrouwen, die de soldaten gesommeerd hadden niet te schieten, moedig, zonder het gevaar te tellen.

In de gedachte van de jonge mannen, opgesloten in hunne lange daadlooze dagen, spraken die warrelige geruchten van groote, geweldige dingen, die in hunne harten

het verlangen wekten er deel aan te nemen. De gevangenschap werd ondragelijk, zij zouden dáár willen zijn om te zien, te weten, mee op te staan of mede de soldaten tegen te houden; vooral de revolutionnairen onder hen ondergingen de spanning, de verwachting, dat nu het groote stond te gebeuren. Er werd gefluisterd over uitbreken, de wacht overweldigen om zich daarginds te kunnen voegen bij de opstandelingen, die den nood niet langer wilden dragen. Men had hen daarginds noodig.

Het was Henk gelukt, met Evers en Erleman wat apart te komen, gedekt door een andere groep jongens, die op luider toon spraken dan zij. Henk hield de krampachtig gesloten vuisten in de zakken van zijn kiel; zijn adem hijgde en in zijn bleeke gezicht blonken de donkere oogen met feilen glans. Hij had de laatste twee nachten weer weinig geslapen, wakker gehouden door een lichten aanval van malaria, die zijn verbeelding prikkelde en bewegelijker maakte dan gewoonlijk. Wat daar in Amsterdam gebeurde... de gedachte er aan liet hem niet los; hij kende Amsterdam niet, maar zag in gedachte een groote stad, de straten opgehoopt met volk en troepen soldaten, die schoten. En plotseling als een helle vreugd was in hem de gedachte opgeflitst: daar kennen ze mij tenminste niet aanzetten! En toen pijnend die andere: daar gebruiken ze onze jongens voor! En daar laten ze zich voor gebruiken!

De opwindende verbeelding van het gebeurende daarginds drong voor het oogenblik het trieste, drensende verlangen naar Leentje en naar vader en moeder en de oude vertrouwde dingetjes van thuis, waardoor hij vaak geplaagd werd, op den achtergrond: zelfe het brandende haken van zijn zinnen naar Leentjes bijzijn werd er door gedoofd.

En nu, terwijl hij op de luchtplaats met Evers en Erleman stond te fluisteren, overwegend de kansen om de schildwachten voor hun vlucht te winnen, werd hem de tijding gebracht, dat er bezoek voor hem was.

Hij keek verrast op, ontsteld bijna.

‘Wie?’ vroeg hij den bewaker.

En toen de man antwoordde: ‘je ouders en je meisje,’ werd zijn borst zwaar van vreugd. En het scheen hem toe, dat er verband moest zijn tusschen het gebeurende in Amsterdam en vaders komst. Maar moeder was er ook! en Leentje! Zijn handen beefden van vreugd.

In het bezoekvertrek, vaal doorlicht door den triesten regendag, kwamen zij hem tegemoet, de bewakende officier dicht naast hen, met spiedende oogen speurend of geen verboden dingen gegeven werden.

Henk. zijn kop vuurrood overbloosd zag in één seconde de drie bekende gestalten; 't eerst was moeder bij hem. Hij sloeg zijn arm om haar schouders, trok haar tegen zich aan met innig gebaar, zoende haar wang, fluisterde; ‘dag! dag moeder!’

Jans trok zijn hoofd naar beneden, zoende hem, knipoogde om haar tranen weg te dringen.

‘Jongen!’ zei ze met vreemde nokkende stem als doortrokken van tranen.

Leentje sloeg haar twee armen om Henks hals, drukte haar warmen mond op den zijne.

‘Dat had je niet gedacht, hè?’ vroolijkte haar jonge stem.

Henk voelde hoe haar zoen als een warme stroom door zijn lichaam goot, het prikkelende verlangen van zijn slapelooze nachturen steeg hem naar 't hoofd als een ijle duizeligheid. ‘Meld! meid!’ stootte hij uit... ineens het hij haar los: de officier had geglimlacht.

Henk's mond trok zich samen; zijn oogen werden hard.

Toen was daar vader met zijn twee handen uitgestoken ter verwelkoming.

Henk klemde ze tusschen de zijne, keek vader in de oogen...

‘Zoo jongen, hoe is 't?’ vroeg Vermeer warm.

En Henk zei kortaf terug: ‘goed vader. En met u en allemaal thuis, Wimpie en Zus?’

Hij hoorde nauw het antwoord; zijn oogen bleven begeerig op Vermeers gezicht, vroegen of vader nieuws meebracht.

Zij gingen zitten, zooals voorgeschreven was: de bezoekers aan den éénen kant van de kaalhouten tafel, Henk er tegenover en tusschen hen in, strak en zwijgend in zijn uniform, de officier als de scheidsmuur, de kilte, die elk vertrouwelijk woord tegenhield en de vreugde over 't samenzijn deed stremmen.

Ze vroegen over en weer, kleine onbeteekenende vragen en antwoordden met korte zinnetjes en met het gevoel dat ze geen oogenblik zeiden wat ze wilden zeggen.

Jans nam Henk op met bezorgde oogen; Wilgeman, een dienstweigeraar die een paar weken te voren vrij was gekomen, was bij hen geweest en had verteld, dat Henk bleek zag en last had van koorts: dat hadden er trouwens zooveel in 't fort, had hij er geruststellend bijgevoegd. Maar zijn bericht had in Jans de ongerustheid opgedreven, de angst, die in haar gewoeld had sinds Henks heengaan, en waar de oppervlakkige gelatenheid die zij zich tegenover de alledag-dingen eigen had gemaakt, geen vat op had. De angst, dat Henks gestel de gevangenschap niet verdragen zou, dat hij opnieuw ziek zou worden of er onder bezwijken. Zij had 't doorgezet, hem te bezoeken, had half honger geleden om 't geld voor de dure, verre reis uit te sparen. En zij ook had er op aangedrongen, dat Leentje mee zou gaan, omdat zij raadde, dat Henk hevig naar zijn meisje verlangde. Nu, terwijl haar angstige oogen hem opnamen, week haar ongerustheid niet: hij was magerder nog dan vroeger, zijn oogen lagen dieper en leken schitterender, of ze brandden. Die rooie plekken op z'n wangen, die kwamen vanzelf door de blijdschap over 't bezoek; om z'n mond en neus zag hij wit als 'n dooie.

'Ja,' zei ze met een knikje naar Henk; 'ik kon 't geen meer uithouwen of ik most deres zien hoe je hier was; en ik heb vader overgehaald om 'n dag te verzuimen.'

'Vader wou wel,' grapte Vermeer.

Hij ook was geschrikt van Henks magerte, maar hij onderkende tevens met voldoening de verandering die over den jongen was gekomen: het hardere, vastere van zijn wezen zooals iemand krijgt, die door lijden is gerijpt. Henk zocht

voortdurend vaders oogen als zouden die hem iets zeggen, dat om den bewaker niet in woorden gebracht kon worden.

‘En ik dan!’ viel Leentje in. ‘Ik wou al zoo lang na je toe. Maar moeder wou me niet alleenig laten gaan. En 't kostte ook zooveel centen.’

‘Nou!’ beaamde Jans. ‘'t Verzuim en de reis...’

‘Wilgeman is bij ons geweest,’ vertelde Vermeer.

‘O! dan weten jullie hoe 't hier is,’ zei Henk scherp.

Vermeer knikte.

‘Zouen ze je nog lang houden?’

Henk haalde de schouders op.

‘Weet ik 't! Ze zellen me niet zachtzinnig behandelen. Ik heb voor de krijgsraad m'n bek nogal opengedaan.’

Jans keek ongerust naar den luitenant, die 't voorhoofd fronste.

Maar Henk zei met opzettelijke achteloosheid: ‘daar ken ik over pralen, das in 't openbaar geschied. En ze weten 't hier allemaal.’

De luitenant, die den ongerusten blik van Jans had opgevangen, zei met goedigen spot:

‘Die jonge kerels hebben allemaal de wijsheid in pacht, juffrouw.’

Jans kleurde.

Ze wou graag den officier vriendelijk stemmen.

‘Ja meneer, maar ze meenen 't goed,’ zei ze ietwat verlegen.

‘Dat is maar hoe men 't opvat...’ gaf de officier terug maar Henk, geërgerd viel uit: ‘'t bezoek is voor mijn; u heb der niet mee noodig.’

De luitenant trok de wenkbrauwen op en zweeg verder.

Vermeer knikte Henk toe; Leentje gichelde achter haar zakdoek omdat Henk die vent zoo fijn op z'n plaats zette; Jans, verschrikt door Henks uitval, zocht weer naar een vergoelijkend woord.

Als Henk zóó deed, overdacht ze ongerust, zouden ze 't hem inpeperen.

Even hing zwijgen; toen vroeg Henk naar een paar jongens uit de buurt thuis en noemde met nadruk de

namen van Bosch en Vermaas. Hij hoopte, dat vader begrijpen zou hoe hij bedoelde te vragen naar wat er omging in de socialistische beweging en vooral in Amsterdam.

Een schok van vreugde voer door hem heen bij Vermeers plotselinge vraag:

'Weet je wat er in Amsterdam gebeurd is?'

En haastig verschalkend de waakzaamheid van den luitenant antwoordde hij: 'we weten dat er opstand is, dat...'

'Daar mag niet over gesproken worden.'

Hard en droog vielen de woorden van den bewaker, Henk, onvervaard, sloot den zin af, 'dat er geschoten is op het volk.'

'Tien dooden en meer als honderd gewonden.'

'Zwijg!' bitste de luitenant. 'Anders is het bezoek onmiddellijk afgeloopen.'

Vermeer knipoogde tegen Henk; om zijn mond trok een lachje, dat Henk beantwoordde.

Jans, haastig, begon een verhaal, hoe Wim in een moddersloot was gevallen.

Henk luisterde afgetrokken, zijn oogen op vaders gezicht. En dan plotseling lachte hij tegen Leentje, voelde weer het bloed naar zijn hoofd stijgen.

'De tijd is bijna verstreken,' waarschuwde de luitenant.

'Nou al?' vroeg Jans onthutst.

'Twintig minuten is 't voorschrift.'

'Wij hebben der zoo'n lange reis voor gedaan meneer,' herinnerde zij op smeekenden toon.

De officier trok weifelend de wenkbrauwen op.

Maar Henk was al opgestaan.

'Nee moeder, 't is voor iedereen maar twintig minuten, 'n Gunst vraag ik niet'

Jans zuchtte, rees langzaam op van haar stoel, schikte haar rok recht.

'Ik heb 'n stukkie sjekela voor je meegebracht. Mag dat?'

Jans grabbelde in haar zak, maar de officier antwoordde: 'Neen juffrouw; de gevangenen mogen niets van dien aard ontvangen.'

‘Niet eens 'n versnaperingetje?’ vroeg Jans teleurgesteld.

‘In de cantine kan dagelijks de toegestane hoeveelheid gekocht worden.’

‘O... dan krijg je wat centen. Vader, hê jij nog wat?’

Zenuwachtig diepte zij haar beurs op, stopte Henk twee kwartjes in de band.

Hij gaf haar een zoen, zei luchtig: ‘dank je hoor moeder!’

Jans trok hem naar zich toe.

‘En eet nou deres goed,’ vermaande zij. ‘Je mot dikker worren.’

Henk lachte luidruchtig en uitdagend, zooals de jongens allemaal lachten om de bewakers en officieren te pesten.

‘Ze zallen me vetmesten!’ spotte hij.

‘Wij worden ook niet vetgemest jò,’ viel Vermeer in. ‘Ze zijn in Amsterdam niet voor niks de straat opgetrokken.’

‘'t Is tijd,’ waarschuwde weer de officier.

Henk gaf moeder een zoen, trok Leentje heftig tegen zich aan, drukte zijn lippen op haar mond. Een oogenblik keken ze elkaar aan: Henk met half open mond en blinkende oogen; Leentje vuurrood, met iets als ontsteltenis op haar gezicht.

Toen, duizelend, besefloos bijna, reikte Henk vader zijn hand toe.

Dien avond kwam de kapitein de zaal binnen, met een courant in de hand.

Met langzaam, gewichtig gebaar vouwde hij het blad open, blikte om zich heen naar zijn gevangenen. Niet meer dan een zestal gaven acht op zijn doen; de overigen veinsden hem niet te zien, bleven doorspreken op den gedempten toon, die deze dagen in de lucht hing op het fort. Maar ongemerkt veranderden zij het onderwerp van hunne gesprekken, dat de kapitein niets zou hooren, waarop hij hen vatten kon.

‘Ik verzoek een oogenblik aandacht,’ sprak de kapitein.

De gesprekken werden fluisterender, een klein groepje kwam naar voren; de anderen bleven waar zij waren.

Henk zat in een hoek met van Gelderen; het korte bezoek, waaraan nog alle vreugd was ontnomen door het bijzijn van den officier, had het besef onrecht te lijden weer sterker in hem opgedreven en hem achtergelaten in een stemming van wrokkig verzet, waardoorheen het verlangen huilde naar vrijheid en naar 't bijzijn van Leentje. Toen de kapitein aandacht vroeg, keerde Henk zich half om, hield zijn hoofd afgewend.

Van Gelderen bleef bladeren in het studieboek, dat hij in de hand hield; de twee jongens, die voor het schaakbord zaten, speelden rustig door.

De kapitein maakte geen aanmerking: hij was gewend aan de récalcitrante houding van zijn gevangenen; er waren ditmaal veel revolutionnaire elementen onder: die bad men altijd dubbel in het oog te houden en - erkende hij - tot op zekere hoogte te ontzien. In kleinigheden. Met de christelijke, de ethisch-humanitaire, de theosofische dienstweigeraars was te praten, maar de revolutionnairen! - 'n zoodje! Nog geen zweem van goede vormen! En toch waren er ontwikkelde jongens onder. Die van Gelderen bijvoorbeeld: professorszoon en medisch student! Onbegrijpelijk!

Hij streek zich over zijn knevel, nam de courant op, begon te spreken.

'Het is mij gebleken, dat het jullie bekend is...'

'Jullie...' mompelde een knorrige stem.

'Dat het u bekend is,' verbeterde de kapitein - je moest die gekken hun zin maar geven - 'hoe in Amsterdam straatrelletjes zijn ontstaan...'

De jongens staken de hoofden vooruit: dezelfde knorrige stem van zooeven herhaalde: 'relletjes!'

'Ja, *relletjes*!' de kapitein sprak met nadruk. 'Een andere naam verdient het gebeurde niet. Wat domme wijven en een troep opgeschoten jongens, die hun verdiende loon hebben gekregen. Ik zal u den afloop voorlezen uit de courant van vandaag.'

Hij las: een uitvoerige beschrijving van het laatste straatgevecht en de verzekering, dat hierna de rust in

de stad was teruggekeerd, wat vooral te danken was aan het krachtdadig optreden der overheid.

Waar de - trouwens vergeeflijke - ontevredenheid zich op deze wijze ging uiten, was krachtig ingrijpen plicht. Tot slot een peroratie, waarin de correspondent zijn leedwezen en verontwaardiging uitsprak over de onverantwoordelijke wijze, waarop de relletjes door de revolutionnaire leiders waren aangewakkerd en opgeblazen; en een raadgeving aan de ouders, hunne opgeschoten zoons 's avonds binnenshuis te houden.

De kapitein zweeg en keek de gezichten langs: hij las in veler oogen teleurstelling.

'Jullie verwachtten zeker al, dat de revolutie stond uit te breken?' smaalde hij.

En ging heen door een haag van zwijgende gestalten. Toen hij bij de deur was, riep Evers hem toe: 'die dag zal temet ook wel kommen!'

De volgende avonden verscheen de kapitein geregeld met de courant en las berichten voor over den gedoofden opstand van het volk in Amsterdam. De jongens begrepen: er was nog niets wezenlijk veranderd in de wereld daarbuiten.

Na het bezoek gingen Vermeer en Jans met Leentje stil den verlaten landweg op, die van het fort naar het naaste spoorwegstation voerde. De grintweg lag grauw met glimmende waterplekken voor hen uit; uit de lucht, donker als een ondoordringbaar tentdak, sproeide fijne regen neer.

De weilanden aan weerszijden, verloren zich in grauw benevelde verten; loom, droefgeestig, graasden er de koeien.

De schoenen der loopenden maakten plekkerend gerucht in het zuigende grint; Jans had zuinig haar langen rok bij elkander genomen, zocht met groote bedachtzame stappen de plassen te vermijden, hield met moeite de oude parapluie boven haar hoed.

Leentje, kortgerokt, liep gemakkelijker en kordater.

Zij hadden nog nauw een paar woorden gesproken, niet als een bedrukte opmerking over den regen, over den eindeloos langen weg vóór hen uit.

Plotseling stootte Jans uit, haar stem scherp doorklankt van teleurstelling en droefenis: ‘wat hê je an zoo'n bezoek?’

‘Zeg dat wel!’ stemde Leentje mee in; ‘ze behandelen je as 'n stuk stront!’

‘Dat konnen we vooruit weten, 't Is gevangenisbezoek,’ kalmde Vermeer.

Hij liep met bedaarde stappen, zijn handen in de zakken van zijn verschoten jas, een armelijk vod in den regen.

‘We hebben Henk gezien; daar was 't om begonnen.’

‘En hóe gezien!’ klaagde Jans. ‘Geen woord ken je vragen of zeggen met die kerel der bij.’

‘'t Is gevangenisbezoek,’ herhaalde Vermeer.

‘'t Is der toch geen gevangenis!’ protesteerde Jans.

‘En òf. De gevangenissen zijn te vol en der kommen te veel dienstweigeraars, daarom hebben ze die forten ingericht. Maar ze hebben gevangenisstraf.’

‘Och!’ Jans zette driftig haar voet neer, dat het water opspatte tegen haar beenen. ‘Hij is toch geen dief.’

‘Veel slimmer. Hij durft er 'n overtuiging op na te houwen.’

‘Net zoo!’ beaamde Leentje. ‘En daarom hêt hij te lijen!’

Het laatste woord kreeg een gierenden huilklank en langs haar gezicht liepen tranen. Ook in haar stak de teleurstelling over het bezoek; en ontsteltenis omdat haar jongen er zoo mager en bleek uitzag. Toen hij haar zoende met zijn heet begeerigen mond had zij buiten haar wil, een huivering gevoeld: ze was er zuiver van geschrokken.

‘Hij is der niet minder van geworden,’ troostte Vermeer.

Maar Jans driftte er tegen in: ‘As je dat zeit hê je geen oogen! Zoo belazerd als hij der uitziet!’

‘Ik meen dat hij wat geleerd hêt. Dat draagt hij mee door z'n heele leven. Die jongen is voorgoed in de revolutionnaire beweging!’

Jans haalde de schouders op, zweeg.

Leentje voelde iets als troost.

De stuivende regen ging over in een prieming van nijdige straaltjes; het grint van den weg veranderde in een grauwe brei. Langzaam doemde uit den regennevel het halte-stationnetje op, roodsteenen gebouwtje met een bloemtuintje, waarin de bloemen zwaar hingen van nat.

Zij hadden nog een uur tijd eer de trein kwam; naast elkaar zaten zij op de bank in het kale wachtkamertje, huiverig door het nat van hunne kleeren en schoenen en zonder lust in spreken.

Dien nacht sliep Jans bijna niet, ondanks de vermoeienis na den ongewonen tocht.

Stil, om Kees niet te storen in zijn slaap, lag zij op haar rug, de oogen wijd open, als viel er iets te ontdekken in de donkere alkoof.

Al vele uren had zij zóó wakker gelegen in vorige nachten, haar bezorgde gedachten dwalend om Henk, hoe hij liggen zou daarginds in de kazerne of op 't fort en hoe hij er uit zou zien. In die nachten had zij het plan uitgesponnen, hem op te gaan zoeken, en met moeite in zichzelf het verzet overwonnen tegen 't uitgeven van het reisgeld; doch haar verlangen naar Henk was tenslotte het sterkst en gierig had zij op de schrale oorlogskost beknibbeld om het geld voor de reis uit te sparen.

Den vorigen nacht had een jagende onrust in haar gewoeld, een bijna kinderlijk blij verbeiden van den morgen, waardoorheen vage angst beefde voor wat zij zien zou.

En nu lag als looden zwaarte de teleurstelling op haar en de angst was gegroeid, zou haar niet meer los laten: angst dat Henk ziek zou worden of 't nog slechter zou krijgen.

Want hij was niet onderworpen, dat had ze wel gezien; ze had bijkans niets durven vragen, niet eens of hij 't goed had met de andere jongens, zoo bang was ze dat Henk iets zeggen zou, dat die officier kwaad zou maken.

Zoo'n kerel kon doen met 'm wat hij wou, 'm dood pesten misschien wel...

Nijdig gooide zij zich op haar zij.

Die jongens hadden toch geen kwaad gedaan; alleen maar dat ze niet dienen wouwen; moesten ze daarvoor behandeld worden als dieven en moordenaars? Maar vanzelf, de heeren hadden de macht; 't was stom er tegen in te gaan. Maar als je dat eenmaal wou, dan leek er wel geen houden an te zijn. Henk was net als Kees; als hij vrijkwam zou hij we! heelegaar met vader zijn.

Ja, die twee, die hadden wat, waar ze gelukkig mee waren! iets waar ze voor leefden. Nou ja, dat had *zij* toch ook: haar kinderen en haar man en haar huis! Als Henk maar weer terug was! als hij maar niet ziek werd in dat rotte fort! Zijn oogen stonden hol en hij had de koorts, zei Wilgeman.

Zij drukte haar hoofd in 't kussen, snikte radeloos.

En niets kon ze doen! niets! niets!

Als ze nog naar de kerk ging zooals vroeger, dan zou ze kunnen bidden, maar ze wist allang niet meer tegen wie ze bidden moest. En God - als die bestond - wou misschien net dat de jongens soldaat werden - dat werd genoeg gezegd, op school en in de kerk. Henk zou ook niet bidden al had hij 't nog zoo kwaad, hij zou amper weten hoe hij 't doen moest, Kees wou niets met de kerk te maken hebben. Een verwondering steeg in haar op.

De kerk - hoe kwam zij eraan? Maar 'n mensch wist soms niet meer waar hij 't zoeken moest tegenwoordig. Kees wèl die had 't over het geloof in de toekomst en in 't socialisme, daar was hij gelukkig bij.

Hij leek er niet eens weet van te hebben, dat ze 'm van de gemeente weer bij het stratenmaken gezet hadden, 'n Rotwerk! Omdat hij weer met de krant kolporteerde en lid van de partij was. Maar hij trok z'n eigen er geen bal van an; dat werken voor de partij leek wel alles goed te maken.

En Henk werd net zoo... die twee waren gelukkig voor hun eigen; al hadden ze 't somwijlen kwaad.

Och ja, dat was net zooals 'n moeder met haar kinderen: daar kon je ook alles voor doen.

Haar hoofd schoof onrustig heen en weer over 't kussen; de hamerende gedachten lieten niet af. 'n Wonder dat ze Kees niet ontslagen hadden aan de gemeente, onderlaatst toen hij op die vergadering de vrouwen had aangemaand naar 't stadhuis te gaan om meer aardappels te vragen.

De heugenis aan den angst van die dagen, deed haar nog 't zweet uitbreken.

Ze hadden medelijden gehad met *haar*, dat was wel vast. En Kees kon goed werken. Van lijnen trekken wist hij niet af. Als hij maar niet weer te veel ging doen... er zouden hier ook wel weer opstootjes komen, 't Was ook 'n schandaal dat de goede aardappels allegaar naar 't buitenland gingen en hier kreeg je rotte dingen te vreten! Maar wat kon je er tegen doen? Als je veel spektakel maakte, schoten ze je kapot, net als in Amsterdam...

Henk scheen daar van te weten; z'n oogen blonken zoo toen Kees er over praatte. Net als verschenen winter toen hij zoo de koorts had... als hij maar niet weer ziek werd zooals van 't winter, en daar... daar! met niemand om 'm te verzorgen...

Plotseling, buiten haar wil bijna, vouwde zij de handen onder het laken, stootte uit: ‘God... laat 'm niet ziek worden!’

XIX.

Voor de gevangenen op het fort loomden weken en maanden voorbij in sleurend nietsdoen.

Tweemaal was Henk voor den krijgsraad gebracht, had er kunnen getuigen van wat in hem leefde; onvervaard had hij het uitgesproken, hoe zijn dlenstweigeren geen daad was op zichzelf maar een deel van den strijd, die zijn klasse streed om haar plaats in de maatschappij.

Een lichte vreugd was in hem gewekt bij de ontdekking, dat hij die dingen nu voor zichzelf zoo duidelijk en vast wist, dat hij ze, zij 't in onbeholpen woorden, zonder wankelen uit durfde spreken; dat was het gevolg van zijn gevangenschap, waar het opgekropte gevoel van opstandigheid hem meer nog dan vroeger open deed zijn voor wat jongens als Evers en van Gelderen hem te geven hadden aan revolutionnair gevoel en inzicht.

Wanneer hij eenmaal vrij was, zou heel zijn leven één getuigenis worden voor wat hij nu als waarheid wist, één dienen van den klassenstrijd.

Het blijven binnen de fortmuren werd een knellende benauwing; de sleur der daadlooze, werkelooze uren en dagen onder de lage gewelven of op de luchtplaats, waar de donkere najaarsluchten overheen joegen of somber neerhingen als doodsche dreiging, joeg een prikkeling door zijn bloed, die zich niet anders uit kon leven als in wild jongensachtig stoeien met de andere jongens of in een braveeren van de gevangenistucht, waardoor hij zich cachotstraffen op den hals haalde.

Al de jongens ondergingen min of meer den invloed van de maandenlange gevangenschap en reageerden er op naar hun aard.

Er waren er onder, dociele naturen, die stilgelaten zich schikten; anderen leden smartelijk onder het verlangen naar vrijheid, naar beweging, maar droegen fier het gemis ervan, als een martelaarskroon; weer anderen werden norsch of melancholiek, doch in de meesten groeide het verzet of werd opstandigheid gewekt.

Er gingen geregeld jongens weg, die hun straftijd hadden uitgezeten en er kwamen nieuwe aan en tusschen die allen werd een band geknoopt, als de herinnering aan een levensperiode, waarin hun persoonlijkheid zich gevormd had onder den druk; want nu eerst, nu plotseling alle mogelijkheid om hun jonge daadkracht uit te leven, gestremd was, leerden zij ten volle de beteekenis van de daad, die hen hier gebracht had, verstaan.

Henk en Evers behoorden nu tot hen, die 't langst op het fort geweest waren; over een maand, in December, zouden zij vrij komen, doch Henk had voortdurend het gevoel alsof het onmogelijk zou zijn, nog tot zoo lang de gevangenschap te dragen. Er leek daarbuiten zooveel te doen, zooveel te beleven; nieuwelingen brachten berichten mee van protesten tegen den oorlog in Duitschland, in Engeland, van voortgaande revolutie in Rusland, waarin het proletariaat zich zijn rechten tenvolle ging veroveren.

Soms verdwaalde wel een nummer van het Nieuws van den Dag, ‘tante Nieuws’ zooals de jongens het spottend noemden, naar het fort en de berichten daarin wekten nieuwe verwachtingen en nieuwe hunkeringen om deel te hebben aan wat daar buiten voorviel.

Door hun afgesloten zijn van de buitenwereld was het besef van de werkelijkheid in hen vervaagd; toen een nieuwe aangekomene stelliger berichten meebracht over de November-revolutie in Rusland, scheen dat groote gebeuren met de hand te bereiken.

Wat daar in Rusland geboren werd, het nieuwe, het

groote, dat waar jarenlang naar was uitgezien: de bevrijding van het proletariaat, dat moèst zijn werking doen, over de geheele wereld, dat zou dadelijk vlakbij zijn... En zij zouden vrij komen, er aan deel kunnen nemen, hun jonge kracht en hun revolutionnairen zin geven aan den strijd.

Als reactie op het sleurende daadlooze gevangenisbestaan, zagen zij verre vlammende mogelijkheden. Geen dag langer konden zij wachten; zij moesten weten, zich geven, *doen!*

Henk hoestte de laatste weken meer dan in den zomer en lichte malaria-aanvallen verzwakten hem zonder dat hij zich eigenlijk ziek voelde; de dokter, ietwat sloome onverschillige dorpsgeneesheer, schreef hem aspirine voor, nam van zijn hoesten weinig notitie.

En Henk, in zijn zenuwachtig-hunkerend haken naar vrijheid en naar de daad, leek in de oogen van de anderen niet zwakker dan zij.

Omzichtig werd een plan besproken: niemand wist van wie het 't eerst uit was gegaan, noch hoe op een gegeven oogenblik allen in de twee dagzalen ervan op de hoogte waren.

In de gangen, op de privaten, In de slaapzalen, werd het van den één naar den ander gebracht, geheimzinnig als een wachtwoord en toch duidelijk verneembaar; en allen - ook die het er niet mee eens waren - bewaarden het geheim ervan als iets heiligs, dat hun was toevertrouwd.

De bewakers merkten wel, dat er iets gaande was, maar in de overtuiging, dat toch tenslotte de macht aan hen was, gaven ze er niet veel acht op. Als de jongens iets in 't zin hadden, trokken zij toch aan 't kortste eind.

Het plan was, dat twee van de gevangenen - bij loting aan te wijzen - in den avond zouden ontvluchten, en naar Amsterdam trachten te komen om te zien wat daar gebeurde en om - stond de revolutie ook in Holland uit te breken - hulp te halen ten einde de andere jongens op het fort te bevrijden.

Het avontuurlijke van het plan deed hun jeugd er warm voor voelen; het scheen hun toe, dat het misdaad was, hier langer lijdelijk te blijven, terwijl de wereld vol was van nieuw gerucht en behoefte had aan jonge, krachtige menschen, sterk van wil en sterk van geloof, zooals zij zich voelden.

De uitvoering van het plan was op een donkeren, maanloozen avond gesteld; het was uitgelekt, dat dien dag verscheidene manschappen van de fortbezetting verlof zouden hebben. In den vooravond zaten de gevangenen als gewoonlijk om de tafels in de zaal: men haalde een dominospel te voorschijn, dat altijd klaar stond, doch maar hoogst zelden gebruikt werd.

Nu zou het dienst doen. De tien jongens, die zich aangegeven hadden voor het waagstuk, zouden ieder een steen trekken; die twee onder hen, die de hoogste steenen trokken, waren door het lot aangewezen.

Henk zat naast van Gelderon; met wijd-gesperde felblinkende oogen staarde hij naar de steenen, die Willems uitstrooide en om te keeren begon.

Henk voelde zijn polsen jagen, zijn hart bonsde met pijndoende slagen, zijn adem ging kort, hijgend; hij hield zijn vuisten dichtgeklemd, dat de nagels in het vleesch drongen.

Sinds het plan in hem leefde, had hij zich meer en meer opgedreven gevoeld tot den wensch dat het lot hèm kiezen mocht; het scheen hem ten laatste toe, dat het niet anders zou kunnen zijn.

Willems had de steenen gekeerd, begon ze te wasschen.

Allen zaten zwijgend, in verwachting; buiten om het fort floot de Novemberwind hol en gierend.

Maar een paar jongens aan de tafel ernaast begonnen plotseling luidruchtig grappen te maken, om de aandacht van den bewaker af te leiden.

‘Nou...’ telde Willems, ‘'t spel begint! één, twee, drie!’

Tien handen grepen in de steenen, keerden er één om en de oogen speurden fel, verlangend... maar niemand

liet een kreet los van verwondering, vreugde of teleurstelling.

Henk had dubbele zes getrokken: de hoogste! jubelde het in hem terwijl hij de andere gekeerde steenen overzag. Een warm-verlossend vreugdegevoel dreef hem het bloed naar 't hoofd; hij dacht niet aan het levensgevaar, alleen aan het geluk, dat *hij* iets mocht doen, iets voor hen allen; dat er een eind kwam aan de beklemming van het gevangen-zijn. De tweede aangewezene was Denders, een jong-getrouwde man; hij aanvaardde rustig zijn taak, die hij als plicht beschouwde.

Met geen woord werd aan het plan geraakt: er werd domino gespeeld, gelachen, gestoeid en gezongen, als elken avond. De bewaker, ietwat oudere sergeant, goedig type, die in zijn hart medelijden had met de jongens, liet hen begaan, stond Denders en Henk toe, vroeger dan de anderen naar de slaapzaal te gaan, omdat ze zoo 'verkouden waren'.

Door de ramen van de slaapzaal kropen zij naar buiten, hurkten er neer in de schaduw van den muur, tot Evers, die vanuit een privaatraampje den schildwacht op den wal bespiedde, een sissend geluid zou doen hooren. Dan had de schildwacht op zijn ommegang zich afgekeerd van de plek, die de vluchtelingen over moesten steken om de gracht te bereiken.

Nu - na het teeken - slopen zij voort als twee schimmen, de schoenen en kousen op hun hoofd gebon den. Denders was de voorste... hij liet zich in de gracht glijden. Henk stond nog tusschen de waterplanten aan den kant... daar; 'Werda!' de aanroeping van den schildwacht!

Een ijle schrik voer door Henk heen; hij aarzelde, hoorde nog eens roepen: 'Werda!' bleef roerloos, zijn hoofd gebukt tot onder den walkant.

Denders was verdwenen, ondergedoken... Henk durfde niet volgen, hij voelde zijn borst benauwd worden, nu het koude water zijn bloed omhoog stuwde, een prikkelende hoest steeg hem naar de keel, hij slikte, bedwong de prikkeling.

Zeker stond de schildwacht nu, waar hij dit stuk van de gracht overzien kon; Henk moest wachten. Over een uur werd de wacht afgelost: misschien dat hij 't dan zou kunnen wagen.

Over zijn gebukten rug floot de wind; zijn beenen, tot aan de heupen in het water, schenen te verstijven, een snerpende kramppijn trok op langs zijn buik tot in zijn borst.

Maar zijn hoofd bleef gloeien in koortsenden gloed; met moeite maakte hij de schoenen en kousen los, liet ze in het water zakken. Langzaam, terwijl de tijd verging, kwam het besef over hem, hoe de volvoering van het plan onmogelijk was geworden voor hem; en zwaar zonk de teleurstelling in hem neer.

Toen, in de ijzige klemming, die zijn lichaam deed verstijven in kramp, doofde ook de teleurstelling, voelde hij niets meer als het verlangen naar verlossing uit den doodenden greep van het water.

Maar nog bleef hij staan, instinctmatig wachtend op het oogenblik, dat de wacht afgelost zou worden.

Evers, van uit het privaat, had in trillende ontstelling den roep van den schildwacht gehoord: bevend luisterde hij of een derde aanroeping, een schot zou volgen. Toen alles stil bleef, hoopte hij. dat toch de vlucht gelukt was; in angstige spanning ging hij met de anderen naar de slaapzaal, waar op de bedden van Denders en Henk de dekens geschikt waren als lag er iemand onder.

Evers fluisterde Willems in wat hij gehoord had en in spanning toefden hunne gedachten bij de twee kameraden daarbuiten.

Plotseling werd de vaal doorlichte vensteropening verzwart door een lichaam; Henk gleed naar binnen, zakte als een levenloos lichaam neer op den grond.

Evers en een paar andere jongens lieten zich naast hem neer, bevoelden zijn kleeren.

‘Jezes,’ vloekte Evers zachtjes; ‘hij hêt in 't water gelegen.’

‘Gestaan - al die tijd - ik dorst niet weg - om de wacht.’

Tusschen zijn bibberende kaken stootte Henk de woorden uit; een rilling als doodskoude voer hem over 't lichaam.

‘Trek 'm z'n kleeren uitl’ commandeerde van Gelderen; wreef zelf Henks verstijfde voeten tusschen zijn handen.

‘En Denders?’

‘Hij dook onder... meer weet ik niet.’

‘Godschristus!’ vloekte Evers nog eens; ‘as hij de overkant maar gehaald hêt!’

‘Hij is 'n goeie zwemmer,’ troostte een ander. Zij trokken Henk de natte kleeren uit, heschen hem op den stroozak, wreven zijn verkleumde lichaam, laadden ten laatste een vracht dekens op hem, van hunne eigen legers uitgespaard. Henk liet lijdelijk met zich handelen; in zijn hoofd ruischte als een vloed van water en scheurende kramptrekkingen nepen zijn borst dicht.

Zóó, overhuiverd door doodskoude rillingen, worstelend met krampende benauwdheden, doorwaakte hij de nachturen in halve versuffing. Waar een oogenblik de versuffing week, neep als een snerpende pijn de teleurstelling, omdat het plan mislukt was; en ongerustheid over het lot van Denders.

Ook de andere jongens op de zaal sliepen nauw dien nacht. Vijf van hen hadden hun dikste deken aan Henk afgestaan; de vijf anderen leenden den halven nacht de hunne aan wie zonder waren, lagen dan te kleumen onder één dun dekentje.

Maar niet dit voornamelijk hield hen wakker. In hen, die meegeleefd hadden in het plan, pijnde dezelfde teleurstelling als in Henk en dezelfde ongerustheid over het lot van Denders.

Van Gelderen en Evers, die 't meest aan Henk gehecht waren, beluisterden in onrust zijn pijnlijk kreunen, zijn rusteloos woelen, den drogen scheurenden hoest.

Er was geen berouw in hen of spijt om den opzet van hun roekeloos plan; te zeer leefde in hen het jonge verlangen naar de daad en de opstandige zin, waarvan het

een uiting was geweest. Ook wisten zij hun eigen bereidheid om hetzelfde te wagen en hetzelfde te ondergaan en te lijden als Henk en Denders gewaagd hadden en waarvoor zij leden; het ongeluk had getroffen, maar zij weigerden, het als straf te zien voor hun opzet.

En toen één der anderen, een christen-anarchist, pas sinds een paar dagen op het fort, repte van roekeloosheid en laakbaar opzet om straf te ontjoopen, lachte Evers hem honend uit.

'Ik zie geen nut in lijdelijk dragen!' bitste hij. 'Dat hebben wij al veel te lang gedaan.'

's Morgens lag Henk in ijlende koorts; de dokter constateerde longontsteking, liet hem naar de ziekenkamer brengen.

Geen van de jonge mannen, ook zij, die tegen het plan waren geweest, wilde er maar iets van verraden; toch lekte het uit. Denders werd gemist, Henks ijlende woorden openbaarden iets van de waarheid; zijn natte kleeren werden gevonden; de schildwacht rapporteerde hoe hij gemeend had iets te hooren... De officieren meenden, dat de beide gevangenen eenvoudig hadden willen ontvluchten en de kapitein oordeelde het noodig, er openlijk over te spreken en er een waarschuwend woord aan toe te voegen.

In den middag kwam hij op de luchtplaats, waar de jongens in groepen het gebeurde bespraken.

Het weer was guur, door de somber drijvende wolken flitste nu en dan wat koud-bleek zonlicht.

De kapitein begon te spreken, zonder te letten op de schijnbare achteloosheid, waarmede zijn woorden werden aangehoord.

'Ik wensch enkele woorden te zeggen over het betreurenswaardige feit dat wellicht aan twee jonge mannen het leven kost...'

Er kwam beweging onder de hoorenden; verscheidenen luisterden nu in blijkbare aandacht.

Wist de kapitein iets van Denders? was Vermeer levensgevaarlijk ziek? Er trilde iets in vele gezichten.

‘Denders is niet gevonden; de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat hij verdronken is; Vermeer heeft een ernstige longontsteking. Dit zijn de natuurlijke gevolgen van hun roekeloos, onverantwoordelijk opzet, de straf te willen ontvluchten, die zij zichzelve op den hals hadden gehaald. Wie de daad wil, moet ook de gevolgen kunnen dragen, wil hij zichzelve niet minstens een brevet van ondoordachtheid geven. Intusschen ziet ge hoe gevaarlijk dergelijke ondernemingen zijn; en van nu af kan ik u zeggen, dat elke mogelijkheid tot onvluchting voor goed is afgesloten. De wacht wordt verdubbeld, het consigne verscherpt. Dit maar voer wie lust mocht krijgen, het voorbeeld van die twee dwazen te volgen!’

‘Wij wisten er allemaal van!’

Uitdagend riep Evers de woorden.

‘'t Was geen ontloopen van straf van die twee jongens; wij wouwen weten wat er gebeurt in de wereld, wij willen niet opgesloten blijven als ze ons daarginds noodig hebben!’

De kapitein lachte.

‘Dachten jullie dat je in Rusland was?’ smaalde hij.

‘Daar zijn de wilde beesten losgebroken; daar heersebt het brute geweld. Maar hier...’

Een hoonlach fonteinde op uit de bruine rijen, doofde terstond weer, spoot dan weer op in een enkelen toon.

De kapitein zweeg een paar seconden, overwegend of hij straffen zou.

Maar hij zei alleen; ‘Gekken zijn jullie! En Vermeer betaalt je aller dwaasheid met zijn leven. De dokter geeft hem op!’

Hij keerde zich om; ging heen.

De jongens stonden stil. getroffen door dat woord.

Evers keek van Gelderen aan, die, bleek geworden, zich op de lippen beet.

‘De fietsenmaker, nô ja!’ zei hij wegwerpend, met een poging tot spot.

Maar van Gelderen, stil, zei ongerust; als tot zichzelf:

‘Hij heeft verleden winter ook pneumonie gehad. Dat is kwaad.’

Aan den overkant van de gracht werden voetstappen ontdekt, die van Denders konden zijn; de jongens rekenden er op dat zijn vlucht gelukt was, hoopten op tijding.

Henk lag in den greep van de wurgende ziekte.

XX.

Vermeer en twee andere stratenmakers zaten hun ‘stuk’ te eten in 't lauwtje van een hoop klinkers, die zij straks in de straat hadden te voegen.

Het werk had hen even buiten de stad gebracht aan een weg, die tusschen lage bennen in onafzienbare verte rechtuit voerde.

Boven hunne hoofden en over de weilanden ter weerszij dreven donker dreigende najaarswolken en een gure wind beet door hun versleten werkkleeding.

Vermeer wond de band los van zijn stukkenzak, tastte er in naar het brood.

‘'t Rantsoen voor ons heele huishouwen god-beter 't!’ knorde hij.

‘Zoo is 't bij ons allemaal,’ zei Janssen, jonge man met mager gezicht en hongeroogen. ‘De vrouw en de kinderen kennen 't zonder kuch stellen. Wat ze vreten weet ik zelf niet.’

‘Centrale pot vanzelf!’ viel Kros, de derde arbeider in; ‘en de mijne hêt der zoo'n godsliederlijke hekel an!’

‘Wonder!’ spotte Janssen, ‘'n Vrouw kookt toch liefst der eigen potje.’

‘Als 't maar goed was van de centrale, zouwen we der niks op tegen hebben,’ pleitte Vermeer.

‘En als je vrij was om dervan te nemen of niet. Maar ze dwingen je met derlui hongerrantsoenen.’

‘Net,’ stemde Kros in.

Zwijgend kauwden zij het brood, karig besmeerd met

margarine: drie donkere gestalten onder den somberen najaarshemel, hun gezichten verstrakt door den guren wind.

Vermeer rilde even toen hij een slok nam uit de tinnen koffiekruik. Water met een scheutje melk... voor 't gezicht... anders viel er niet te schaften tegenwoordig. Aan koffie kwam je pas weer met de nieuwe bon.

‘Hê jullie 't bulletin gelezen bij 't Dagblad vanmorgen?’ vroeg Janssen.

‘Nee,’ antwoordden de twee anderen tegelijk en Vermeer vroeg gretig:

‘Nieuws?’

‘Ze houwen stand in Rusland; Kerensky is gevlucht. En 't leger vecht niet meer tegen de Duitschers. De Kozakken geen eens meer!’

‘Mooi!’

Vermeer lichtte het hoofd op: in zijn oogen vonkte iets: zijn gedachten, als saamgeschrompeld in het eentonige werk onder de gure lucht, schenen te ontdooien.

‘Lenin en Trotzky zijn uitgeroepen tot volkscommissarissen!’

Vermeer knikte.

‘Zoo moet 't gaan; dat is 'n begin. De Russen bijten de spits af.’

Hij sprak in hortende zinnen, als uit zijn denken.

‘Dat gaat na de wereld-revolutie...’

Weer viel stilte over hen; ieder verzonk in eigen gedachten.

Vermeer had zichzelf als wakker geschud uit de werktuigelijke gedachteloosheid, waarin hij de morgenuren gewerkt had. De gedachte aan wat daarginds gebeurde joeg het bloed sneller door zijn lichaam. er zou hier ook meer actie komen... er zou wat te doen vallen.

Den laatsten tijd kon je 't toch al merken; de revolutionnairen wonnen in aantal, de courant werd àl beter verkocht: overmorgen, zaterdagavond, rekende hij wel op 'n honderd nommers. 't Colportee ren met de courant bleef zijn liefde houden, maar ook overigens werkte hij

ijverig in de partij, had daaraan te danken dat hij weer straten moest maken.

Maar de eentonigheid van het nederige werk werd nu doorlicht door het weten dat hij niet enkel zwoeger was; zijn mensch-zijn leefde zich uit in dat andere: het werk in de socialistische beweging!

Voor Jans en de kinderen was hij in dezen tijd weer als vroeger: opgewekt en zorgend; met Jans praatte hij over Henk, trachtte haar knagende ongerustheid te stillen, haar te doen beseffen, dat de jongen goed gehandeld had.

Hij zelf haakte met hunkerend verlangen naar Henks thuiskomst; hij dacht er aan als aan een feest, een geluk, dat hun allen te wachten stond.

Op den terugweg van het werk las hij vóór het Dagblad het bulletin, waar Janssen over had gesproken; ja de berichten wezen op groote dingen, er kwam licht!

Met krachtige stappen en geheven hoofd, liep hij door naar huis en zijn groet aan Jans en de kinderen klonk luid met iets als vroolijkheid.

Wim liep op hem toe, vertelde in drukke woorden van een hond, die onder de tram was geraakt en Marietje drong als een poesje tegen zijn beenen.

Hij luisterde naar Wim, tilde Marietje even op zijn knieën, ging toen zijn handen wasschen in 't keukentje. Jans droeg het eten op: gort in water gekookt en groene erwten.

‘Die rotdingen bennen niet gaar te krijgen,’ mopperde zij. ‘En wurmen! 't krioelt dervan!’

Vermeer lachte.

‘De regeering wil ons te goed doen met vleesch,’ spotte hij.

Jans kneep haar handen tot vuisten.

‘As der maar 'n end kwam an die rotte oorlog!’ bitste ze.

‘Der komt 'n end an!’

Jans haalde de schouders op.

‘Ja, as we allegaar verrekt zijn van de honger. Kijk die kinderen deres an. Zussie hêt geen ons vet meer an der lijf.’

Vermeer vertelde van het bulletin in de stad; Jans luisterde, zonder overtuiging.

Eerst zien of 't niet slechter wordt inplaats van beter, dacht zij moedeloos.

Maar Wim deed een vraag, zijn gezichtje in een ouwelijke plooi getrokken, zooals Henk ook wel kon doen, toen bij kind was.

'Worden die soldaten, die derlui wapens weggooien, niet doodgeschoten?'

Vermeer knikte.

'Der zijn er wel doodgeschoten. Tot 't er zooveel werden, dat zij de macht kregen.'

Wim knikte, zijn oogen in kinderlijke peinzing voor zich uit starend.

'Die eersten die doodgeschoten waren, weten er niks meer van, dat ze 't gewonnen hebben.'

'Nee, die kennen zeggen: bak me 'n koekie as ik dood ben,' smaalde Jans.

'Die wisten dat 't zóó zou kommen. En dat gaf ze moed,' zei Vermeer, zijn gezicht naar Wim.

'Wisten ze dat?' wonderde Wim.

'Ja; voor zichzelf wisten ze 't Dat zal je later wel begrijpen.'

Wim knikte, gaf nu al zijn aandacht aan de gort, die moeder opschepte.

'Wim gaat op Henk lijken moeder,' zei Vermeer met voldoening.

'Ja.'

Jans zuchtte licht

'Over 'n maandje komt de jongen weer thuis.' Vermeer sprak opgewekt.

'Goddank!' kwam Jans. 'As 't maar tijd wordt. Hij zal der vast niet sterker op zijn geworden.'

'Innerlijk wel.'

Jans schouderschokte.

'Zooas ik verlang na die jongen!' zei ze half in gedachte.

En terwijl zij de woorden sprak, voelde zij weer den

vagen angst, die eigenlijk nooit geheel uit haar week. In dien angst beefde een dubbele ongerustheid: dat Henks gezondheid voor goed geleden zou hebben onder de gevangenschap en dat hij, teruggekomen, gansch van haar vervreemd zou zijn. Hij schreef maar weinig den laatsten tijd, meestal niets als een korten groet en: ‘ik ben gezond en ik hoop van u hetzelfde.’.

Dat zinnetje stelde Jans altijd weer wat gerust; de tijd ging haar langzaam, het verlangen naar Henk hield haar soms uren lang wakker, maar ze sprak er niet meer over hem te bezoeken. Daar had je geen lor an en 't kostte 'n hoop centen!

De herinnering aan het ééne bezoek bracht nog altijd een bitteren smaak in haar mond.

Na het eten drentelde Vermeer met Wim nog de stad in en liep bij Bosch aan om het nieuws uit Rusland te bespreken.

Jans zat thuis te naaien. Marietje naast haar hanteerde met teere vingertjes de breinaalden aan een sokv an grof grijze wol: babbelde met kleine woordjes.

‘Moe, bij van Piggele op de hoek leit zoo'n stapel koekies.’

Met een zwaai duidden hare dunne armpjes den omvang aan en ze maakte een smakkend geluidje als bracht de gedachte aan die zoete weelde haar het water in den mond.

‘Ja,’ knikte Jans; ‘der zijn altijd menschen die centen hebben om ze te koopen.’

‘O, der was 'n mevrouw met 'n groote hoed met veeren en 'n gouwe armband, die ging der in. En Lentje, die had der broodkaart verloren en die huilde zoo en toe gaf die mevrouw der 'n koekie. Maar ze huilde tòch...’

‘Zoo.’

‘Ja Moe; ze had toch geen broodkaart. En toe hêt de juffrouw van de winkel der zoo maar een broodje gegeven.’

Jans luisterde afgetrokken; zij dacht aan wat zij morgen zou eten. Ze had nog maar één aardappelbon...

Toen Marietje in bed lag, bleef Jans tobbend bepeinzen, hoe zij Kees en de kinderen eten zou geven tot de nieuwe

bons geldig werden, 't Werd al erger met den hongersnood; voedselnood moest je zeggen, volgens Mevrouw Overstein. Nou harentwege; je kreeg er niks *meer* door! Zij lachte even, schamper. Of Henk genoeg te eten zou krijgen? Hij zou wel honger lijden... Kwam Kees maar thuis! 't gas moest uit, anders kregen ze 'n hoop bij te passen! En als die kerels voor je neus stonden, dan had je 't hart niet ze weg te sturen; ze sneden je gewoon af. Net als bij Stevens onderlaatst: die hadden drie dagen zonder gas gezeten... ze hadden de centen bij mekaar moeten bedelen. Jesses! En dan moest je altijd knap zijn geweest! En handen aan je lijf hebben! Als Henk terug kwam, zou die ook weer zonder werk loopen... afijn! als hij eerst maar vrij kwam...

Er werd gebeld; Jans ging opendoen, zag niemand, maar voor haar voeten schemerde een vierkant papier, moeielijk te onderscheiden in het karige licht, dat uit de straat naar binnen viel.

Jans raapte het papier op. 'n Briefkaart... van Henk misschien!

Bij de lamp in de huiskamer las zij de briefkaart, eerst verwonderd over het vreemde handschrift, niet terstond begrijpend. Toen overhuiverde haar de schrik; met wijd-open, ontstelde oogen las zij de woorden:

'Tot mijn leedwezen moet ik U berichten, dat Uw zoon ernstig ongesteld is. U kunt hem ten allen tijde bezoeken.'

Jans stootte een schreeuw uit, scherp, ongearticuleerd; zij zonk neer op een stoel, zat daar roerloos, haar gelaat bleek-vertrokken als een smartmasker. De briefkaart was neergedwarreld op den grond.

Na een oogenblik kwamen Vermeer en Wim thuis: Jans hoorde hun stap niet, zij was als gesloten voor wat om haar heen voorviel, wist niets als de brandend-schrijnende smart om haar jongen.

Vermeer duwde de kamerdeur open, wilde iets zeggen, liep ontsteld op Jans toe.

‘Wat is er?’

Zij kon geen klank uitbrengen, wees stom naar de briefkaart op den grond.

Wim had hem al opgeraapt; Vermeer las en ook hij schokte op in schrik.

‘Godschristus!’ stootte hij uit.

Zijn mond beefde, zijn oogen volgden opnieuw de woorden van de briefkaart.

Jans hief plotseling de armen omhoog als een verdrinkende.

‘Daar hê je 't!’ kreet zij schor. ‘Ik heb 't geweten!’ Haar hoofd sloeg voorover op tafel, gierende snikken wrongen zich uit haar borst, heel haar lijf kronkelde zich als in pijn.

‘We moeten er heen; zoo gauw mogelijk,’ zei Vermeer stil. ‘Morgen vroeg.’

‘Dan is 't te laat!’ kermde Jans.

Vermeer legde zijn hand op haar gebogen rug; Wim trachtte haar in 't gezicht te zien.

‘Kom - moeder...’ zijn stem beefde... ‘we moeten niet 't ergste denken. Ze zouwen ons toch wel vroeger gewaarschouwd hebben als 't...’ Hij zweeg plotseling.

Jans kermde weer, en het uitklagen van haar smart bracht verlichting voor de eerste brandende benauwende pijn.

‘Ze zouwen niet schrijven als der geen gevaar was! In 't ziekenhuis mag je ook altijd kommen als der toch geen hulp meer voor is!’

‘Henk is verschenen winter toch ook zoo ziek geweest,’ trachtte Wim te troosten.

En Vermeer stemde in: ‘Ja, toe liet 't z'n eigen ook gemeen anzien en bij werd toch beter.’

‘Toe had hij niet in dat verrotte fort gezeten; dat nekt 'm.’

‘Der zitten der zooveel. En hij is jong...’

Jans tilde haar hoofd op; haar bleeke rooddoorvlamde gezicht met de warrelige haarslierten er overheen piekend scheen te branden in leed.

‘Hij gaat dood! ik weet 't; hij gaat dood voor die rotzooi! Ze vermoorden 'm!’ kreet ze wild.

Vermeer zag haar aan en met zwaren ernst zei hij:

‘Hij hêt tenminste erges voor geleefd, wat er ook gebeurt.’

‘Hij sterft dervoor!’ kreet Jans opnieuw.

Vermeers mond trilde, hij boog zich over de tafel naar Jans toe.

‘Dâ's net gelijk.’

Jans schrikte. ‘Dâ's...’ begon zij smalend te herhalen, maar de woorden verstomden voor een vaag besef, dat Henk misschien ook zoo zou spreken, dat die twee, Kees en Henk, iets bezaten, dat haar ontging... en waar ze gelukkig mee waren... Het was geen helder begrip in baar, maar het stremde toch hare smalende woorden.

Zij stak de hand uit naar de briefkaart, poogde met haar brandende, omfloersde oogen de woorden te herlezen.

‘Hoe laat gaat de eerste trein?’ vroeg zij mat.

Vermeer stuurde Wim naar Vermaas om een spoorboekje: stil zaten vader en moeder over elkaar te wachten tot de jongen terugkwam.

Schaars vielen hunne woorden: onderstellingen over Honks ziekte en hoe hij liggen zou.

Het spoorboekje wees een trein aan om zeven uur in den morgen: het scheen hun nog een eindeloosheid van wachten.

‘Zallen we Leentje waarschouwen?’ stelde Vermeer voor; ‘ze wil misschien mee.’

Maar Jans weerde af: ‘och waarvoor? ze hêt der niks an!’

‘Henk zal 't graag willen. Als die bij kennis is.’

‘Ze zallen bij Lammers al na bed zijn nou.’

Jans sprak haastig: in haar was een afkeer om Leentje mee te nemen, die haarzelf verwonderde.

Het meisje leek haar nog een vreemde.

Zij stond op om alles te beredderen voor den anderen dag.

Wim en Marietje moeten maar thuis blijven buiten de schooltijden en eten halen in de centrale keuken; vier porties, dan hadden ze voor den heelen dag genoeg; Wim moest 't 's avonds opwarmen.

‘En as der wat is, gaan je maar na Stevens.’

‘U komt toch thuis 's avonds?’ vroeg Wim ongerust.

‘Ja, ja,’ beloofde Vermeer, maar Jans viel in: ‘as we niet kommen, vraag dan maar of je bij Stevens mag slapen. Als Henk...’

Zij stokte, haalde haar adem op met klagelijk kermend geluid.

En Vermeer poogde weer te troosten: ‘We moeten niet derekt 't ergste denken.’

Maar in zijn stem beefde de vrees.

Door de lange uren van den nacht lag Jans met open oogen de tastbare duisternis in te staren, die de alkoof vulde.

Zij verloor alle besef van waar zij was; haar verbeelding, gepijnd door angst, toefde bij Henk, zag hem als in zijn vorige ziekte, worstelen met benauwdheden, hoorde zijn ijlende woorden, voelde zijn lichaam schrijnen in koortshitte. Het was haar of die tijd teruggekeerd was, of hij hier lag in de voorkamer: zij maakte een beweging om op te staan.

Toen in eens kwam zij tot het besef van de werkelijkheid; zij woelde om en om, snikte, kermde, bad in wilde, warrelige woorden.

Vermeer, in lichten slaap gezakt, werd wakker, hoorde met bevreemding, met ontstelling bijna de wilde gebedswoorden van Jans; maar hij sprak niet, begrijpend het geweld van haar smart.

Eerst toen zij zweeg, poogde hij weer troostredenen te vinden, maakte met haar veronderstellingen over de ziekenkamer en de dokter, poogde zich te herinneren, wat Wilgeman ervan verteld had.

Nog in het nachtdonker liet Jans zich uit bed zakken, stond een oogenblik stil, haar hand gedrukt tegen haar suizende hoofd.

Met de bloote voeten in haar pantoffels slofte zij naar de keuken, riep vóór de bedsteê Wim wakker.

En toen de jonger, vakerig nog, vroeg wat er was. zei ze hem, naar juffrouw Lammers te gaan en te vragen of Leentje meeging naar Henk. Hier! de briefkaart kon hij meenemen, dan wisten ze er alles van. De trein ging om zeven uur; Leentje kon 'm nog met gemak halen.

Jans sprak op gejaagden toon, opgedreven door spijt over haar niet waarschuwen van Leentje den vorigen avond. Als een ijle schrik was de gedachte door haar heen geflitst: als Henk vroeg naar Leentje... en zij moest zeggen, dat de meid van niets wist! Dat zou ze zich al haar leven verwijten!

Bij het licht van een pitje, drijvend in gesmolten vet, stofte zij de kamer, maakte Wim's bed op, deed de kachel opvlammen, al het gewone huiswerk. Maar zij deed het in een vreemde gejaagdheid, zat dan weer neer en huilde met klagelijk gekerm. Vermoeidheid voelde zij niet na den slapeloozen nacht: alleen het verlangen, weg te komen, naar Henk.

Vermeer stond op en Wim kwam terug; Leentje was niet thuis: ze was bij een jarige tante op bezoek geweest den vorigen avond en daar blijven slapen.

‘Dat 's bedonderd,’ zei Vermeer.

Jans knikte. Dus Leentje had lol gehad, terwijl Henk... dat moest hij in der eeuwigheid niet weten. Maar de meid kon er niets aan doen... ze was niet gewaarschuwd... 't was nu te laat...

‘Weet je waar die tante woont?’ vroeg ze.

Wim wist het niet.

Stil kleedde Jans Marietje aan en zei haar zoet te zijn en te doen wat Wim wou.

Wim, gewichtig, beloofde goed op te zullen passen.

In den grauw benevelden Novemberdag gingen Vermeer en Jans den langen rechten weg naar het fort. Zij spraken weinig; hunne gedachten pijlden vooruit naar Henk en hunne angstige oogen tuurden of zij de fortwallen zagen opdoemen uit de grauwte rondom.

Toen zij voor den wal stonden, kwam een oogenblik iets als aarzeling over hen beiden, angst voor de openbaring die komen zou als zij zich aan hadden gemeld; toen schoot Jans vooruit naar den ingang, waar zij den schildwacht ontwaarde; zij liep met haastige, strompelende stappen als konden hare voeten haar nauw meer dragen.

Vermeer volgde, bleek, de lippen np elkaar geklemd.

‘Vermeer. Henk Vermeer... ik ben z'n moeder...’ stotterde Jans tot den schildwacht.

De jonge soldaat knikte, riep iets naar binnen.

‘U kunt doorgaan,’ zei hij alleen.

‘Hoe is 't met m'n zoon?’ vroeg Jans.

De jongen haalde de schouders op.

‘Ik kan 't u niet zeggen,’ zei hij haastig, zijn gezicht overbloosd omdat hij niets anders durfde antwoorden. Iedereen op het fort wist, dat Vermeer door den dokter was opgegeven.

De kapitein liet de ouders op zijn bureau komen, ontving hen daar met ernstig gezicht, dat zich verzachtte toen hij den angst las op het gelaat van de moeder.

‘Gaat u een oogenblik zitten,’ wees hij vriendelijk. Vermeer liet zich zwijgend neer op den aangewezen stoel, staarde voor zich uit met stroeve oogen.

Jans bleef nog staan, vroeg schuchter: ‘hoe is 't met mijn zoon, meneer?’

De kapitein trok de wenkbrauwen op, verzocht nog eens: ‘gaat u zitten, juffrouw;’ hmde...

Jans gehoorzaamde, hield hare oogen strak op het gelaat van den officier.

‘Ik moet er u op voorbereiden...’ Jans gaf een zachten kreet... de kapitein schudde medelijdend het hoofd, sprak door... ‘dat u uw zoon heel ernstig ziek zult vinden.’

‘Hij... is... toch... niet?...’ stotterde Jans.

‘Noen, maar de dokter durft weinig hoop geven.’

Jans veegde met de ééne hand langs hare oogen, tastte met de andere blindelings naar die van haar man, als zocht zij iets dat haar vertrouwd was.

‘'n Zware longontsteking,’ verklaarde de kapitein.

‘Die hêt te verlejen winter ook gehad.’

De kapitein knikte.

‘Ja... geen sterk gestel misschien...’

‘Hij was toch goedgekeurd. Maar hier op dat fort... dat hêt 'm vast ziek gemaakt.’

Jans sprak plotseling driftig, als had zij Henk te verdedigen en anderen aan te klagen.

‘Ja juffrouw...’ de kapitein trok opnieuw de wenkbrauwen omhoog, ‘dat heeft hij aan zichzelf te wijten.’

‘Juist,’ kwam Vermeer kortaf, een spottend lachje om zijn lippen.

De kapitein keek den man weifelend aan; wat was de bedoeling van dat: ‘juist?’ de jongen had zijn opstandigen geest blijkbaar niet van een vreemde.

‘Trouwens,’ vervolgde de officier, ‘de jongens hebben niet te klagen over de behandeling hier en uw zoon zou zeker gezond en wel hier weer vandaan zijn gegaan, als hij zich niet schuldig had gemaakt aan een dwaasheid. Een jonge dwaasheid... hij heeft willen ontvluchten.’

‘Ontvluchten?’

Vermeer vroeg verwonderd.

De officier knikte, zijn toon werd strak. ‘Een plan door heethoofden onder elkaar uitgebroed. En dat moest mislukken. Uw zoon heeft meer dan een uur in het koude water van de gracht gestaan om zich te verbergen en u ziet het gevolg. Hij betaalt die onbezonnenheid met zijn leven.’

Jans barstte uit in snikken. Vermeer, bleek en stil, vroeg zich af wat er kon gebeurd zijn. Die man zeide niet alles of wist niet alles.

De kapitein schonk een glas water in, reikte het Jans, zocht naar troostwoorden, met spijt, dat bij weer over levensgevaar had gesproken.

‘Och ja moeder, 't is hard voor je. Zoo verliezen vele moeders hun jongens in den oorlog: maar dan is er de troost dat zij gevallen zijn op het veld van eer.’

Vermeer hief het hoofd op.

‘Dit is *zijn* veld van eer,’ zei hij hard.

De kapitein baalde de schouders op.

‘Daarover heeft ieder zijn eigen opvatting,’ zei hij zachtzinnig. Het was niet 't rechte oogenblik om te trachten den vader het ontoelaatbare van dienstweigering onder het oog te brengen. Toch... een waarschuwing kon geen kwaad; dat kon die arme vrouw verder verdriet besparen.

‘'t Is allicht zaak, dat u later die dingen nog eens goed overdenkt,’ zei hij op vriendelijken meerderheidstoon. ‘Mogelijk heeft u meer jongens...’

‘Eén; en ik hoop dat die net zoo zal doen en denken als z'n broer.’

Vermeer keek den kapitein in de oogen; de officier begreep, dat geen woorden iets zouden uitrichten.

‘Meneer, maggen we nou...?’ vroeg Jans bedeesd.

‘Ja; ik zal den bewaker waarschuwen.’

Henk lag alleen op de ziekenkamer, somber vertrek in het grauwe Novemberlicht, waarin de kribben vuil-wit blonken.

Van Gelderen was op zijn verzoek aangewezen om den zieke overdag te verplegen; 's nachts deden de andere jongens om beurten dienst en allen deden het met gulvriendschappelijken ijver, ook zij, die Henk niet mochten, hem te stug vonden en te vol van verzet.

Toen Vermeer en Jans binnenkwamen met den bewaker, een gewoon soldaat met goedig medelijdend gezicht, stond van Gelderen op van zijn plaats vóór het bed, en liep hen tegemoet.

‘Hoe is 't?’ vroeg Jans hunkerend, zonder stil te staan.

‘Iets beter sinds vannacht,’ antwoordde van Gelderen; ‘hij ijlt tenminste niet meer.’

Jans zuchtte met een gevoel van verlichting en in haar schoot iets als hoop op.

De vorige keer had Henk ook slim gelegen, net zooals nu zag hij er uit: zoo gezwollen in z'n gezicht en z'n adem zoo benauwd.

‘Henk!’

De zieke hoestte, opende de oogen en zijn gezicht leefde op in vreugdig herkennen.

‘Zijn jullie daar?’ vroeg hij hijgend.

Hij stak zijn handen uit; Vermeer en Jans namen er elk één, klemden de knokig klamme vingers tusschen de hunne.

‘Ja, we hoorden, dat je ziek was,’ zei Vermeer.

Om Henk's mond trok de zweem van een glimlach.

‘'t Is net as van 't winter.’ fluisterde hij, ‘maar slimmer.’

Jans keerde zich af om haar oogen af te vegen: zij hoorde zijn stem zoo vreemd afgebroken; dat was de vorige keer anders geweest. Zij vergeleek elk onderdeel van Henks uitzicht met het beeld uit haar herinnering; hij wàs zieker: er was iets anders aan hem als toen; hij leek veranderd. Zijn oogen waren dichtgevallen en een vale bleekheid trok over zijn gezicht.

‘Hêt ie veel koorts?’ vroeg Vermeer aan van Gelderen.

De verpleger knikte, fluisterde aan Vermeers oor: ‘héél hoog. En hij heeft ontzettend geijld gisteren en vannacht.’

‘Bent u z'n vriend?’ vroeg Jans.

‘Ja; we zijn vrienden geworden.’

Van Golderens stem klonk warm; Jans greep zijn hand, drukte die zonder te weten dat zij het deed, met een spontaan gevoel van dankbaarheid.

Henk sloeg de oogen weer op.

‘Leentje?’ vroeg hij.

Jans schrikte, maar tegelijk voer dankbaarheid in haar op omdat zij 't meisje had gewaarschuwd.

‘Zij was niet thuis; maar ze komt ook gauw,’ beloofde zij.

‘As 't mis met me gaat...’

‘Kom jô ben je gek,’ lachte van Gelderen.

Maar Henk hield vol met vreemde ver-affe stem:

‘'t Ken toch.’

Hij zweeg, vechtend met een opkomende benauwdheid.

‘Moeder!’ stootte hij angstig uit als in zijn vorige ziekte.

Jans tilde hem op in hare armen, hield hem tegen zich aan, tot de ademnood minderde, legde hem toen zacht terug in 't kussen.

Na een poos deed hij zijn oogen weer open.

‘'k ben toch beter as gisteren... toe wist ik van niks, niet van Gelderen?’

Zijn oogen zochten den vriend.

‘Nou, je was raar aan 't hannessen,’ lachte van Gelderen.

‘Dokter!’ wees Henk.

‘In den dop,’ voegde van Gelderen er achter.

‘Vader...’ Henk wenkte met de oogen naar Vermeer, fluisterde, toen rijn vaders oor dicht bij hem was:

‘Weet je, wat der gebeurd is?’

‘Ja,’ fluisterde Vermeer terug. En zachter nog, om den bewaker: ‘je wou ontvluchten.’

‘Ja... we wouwen weten... wat der gebeurde... nou 't zoo ging in Rusland... dachten we...’ hij zweeg, niet in staat tot verder spreken.

‘Je mag niet zooveel praten,’ knorde Jans.

‘Laat *hij*...’ Henk wees met moe handgebaar naar van Gelderen.

‘Ik zal 't je vader vertellen,’ beloofde van Gelderen zacht. En luider: ‘u moet eens zien, hoe ver je uit dat raam kunt kijken over het weiland.’

Vermeer volgde hem naar het lage raampje; de bewaker, begrijpend, ging met zijn rug naar hen toe staan. Hij zou de menschen niets in den weg leggen!

Jans bleef aan Henks leger zitten, hare oogen strak op zijn weggeslonken gezicht: de geloken oogen en den hijgenden mond met de vreemd gezwollen lippen.

In haastige fluisterwoorden bracht van Gelderen Vermeer ervan op de hoogte, wat de motieven waren geweest voor Henks vlucht; en Vermeer begreep. Een gevoel van vreugde en van trots schoot in hem op met dezelfde gedachte, die hij tot Jans den vorigen dag had uitgesproken: Henk had ergens voor geleefd. Zijn leven was goed geweest, ook al zou hij nu moeten sterven.

‘Dâ's net gelijk,’ herhaalde hij in zichzelf, terwijl brandende tranen naar zijn oogen drongen.

Hij ging terug naar Henk, nam zijn hand, fluisterde: ‘nou weet ik der alles van, jô.’

Henks oogen bleven gesloten, maar om zijn mond trok de schaduw van een glimlach.

De uren gleden voorbij; nu en dan kwam één van Henks medegevangenen een oogenblik naar hem kijken, stil en onder den indruk van den nabijen dood.

Laat op den middag kwam de dokter, de tweede maal

dien dag; hij was een klein bewegelijk mannetje, op zijn gezicht een trek van norsche onverschilligheid. De kapitein vergezelde hem, stond zwijgend toe te zien, hoe de arts den zieke onderzocht.

Henks gezicht was verstugd; hij gaf nauwelijks antwoord op de vragen van den dokter. De arts had bij de jongens geen vertrouwen weten te wekken: tezeer voelden zij, hoe weinig hem aan die dienstweigeraars gelegen was.

'Op dezelfde wijze doorgaan!' beval de dokter kortaf aan van Gelderen.

Hierop ging hij met den kapitein naar de deur.

Jans liep hen na.

'Dokter,' vroeg zij nederig.

Hij keek haar in het bang gespannen gezicht.

'Eenige verbetering zou ik zeggen,' antwoordde bij luchtig, sprak nog een oogenblik zacht tot den kapitein.

Jans herademde; zij bleef staan, poogde vergeefs een woord op te vangen van wat de twee heeren spraken.

Toen de dokter was heengegaan, wendde de kapitein zich tot Vermeer, die bij de tafel zat, zijn hoofd in de hand geleund.

'Hoe laat vertrekt u?' vroeg de officier.

Vermeer keek op.

'De laatste trein gaat om zeven uur uit Wijkburg,' antwoordde hij effen.

Maar Jans liep op den kapitein toe, vroeg smeekend:

'Mag *ik* vannacht hier blijven, meneer?'

De kapitein aarzelde eer hij antwoord gaf.

'Daar zal toch wel niks tegen zijn,' meende Ver meer.

Het gezicht van den kapitein verstrakte. Hij had medelijden met de moeder, maar wat hij als een gunst misschien zou verleenen, behoefde door die kerel niet als vanzelfsprekend te worden voorgesteld.

'Daar is zeer veel tegen,' sprak hij afgemeten. 'Het fort verschaft geen logies aan burgers.'

‘Lozies!’ Vermeers toon was spottend; in zijn oogen vonkte drift.

Henk had zijn oogen opgeslagen; de opkomende koorts verscherpte zijn zintuigen: hij luisterde naar het gesprek.

De kapitein bewaarde zijn afgemeten houding. ‘Het is tegen het reglement. U kunt den patiënt morgen opnieuw bezoeken,’ sprak hij uit de hoogte.

‘Morgen! weer... die reis!’ kreet Jans wanhopig; hare radelooze oogen dwaalden van den kapitein naar het bed van Henk.

‘Overmorgen dan, op Zondag,’ zei de officier vriendelijker.

Jans kwam dichter naar hem toe.

‘En als... as Henk...’ stamelde zij.

De kapitein boog zich naar haar over.

‘De dokter vindt eenige verbetering,’ fluisterde hij. ‘Er is geen direkt levensgevaar; daarom moet ik mij aan het reglement houden.’ Hij sprak nu bijna verontschuldigend; de smartoogen van de moeder ontroerden hem, maar hij wilde zijn eenmaal aangenomen standpunt handhaven.

Van Gelderen kwam naar Jans toe.

‘Henk vraagt naar u.’

Toen zij zich over hem heenboog, fluisterde hij: ‘Ga liever, moeder... ik wil geen gunst.’

Jans, verward, niet begrijpend, keek hulpeloos naar van Gelderen; deze, sarcastisch, herhaalde de woorden van den kapitein; ‘'t is tegen het reglement.’

Jans begreep: Henk wou zelf, dat ze wegging. Dan dacht bij misschien, dat hij minder erg was. Over haar teleurstelling streek troostend de gedachte, dat de dokter zeker vond, dat Henk niet zoo erg slecht lei. In 't ziekenhuis was 't ook zoo: je mocht alleen blijven als er levensgevaar was. Haar angst was niet gestild; te goed zag zij, hoe ziek Henk was: zieker nog dan den vorigen winter; doch zij was al gereed, zich te schikken, zooals zij heel haar leven gewend was geweest in lijdzaamheid de dingen te dragen, die sterkeren dan zij haar oplegden. Ze zou Zondag terugkomen; er moesten maar een paar stukken naar de lommerd om de reis te betalen.

Aan Vermeer hadden Henks gefluisterde woorden opnieuw duidelijk gemaakt, hoe in den jongen een geest leefde van fier en onbuigbaar verzet.

Jans wendde zich tot den kapitein, die den bewaker enkele instructies gaf.

‘Nou meneer... als 't dan moet...’ zei ze haperend. ‘Dan kom ik Zondag terug.’

‘Heel goed juffrouw. In de cantine zal men u een kop koffie geven. Goedenavond.’

Hij knikte even naar Vermeer; deze groette terug: ‘goeienavond.’

Toen het tijd werd om heen te gaan - zij hadden een uur te loopen naar het station - boog Jans zich over Henk heen; hare tranen leekten af op zijn gezicht.

‘Nou dan 't beste jongen...’ zij schoof hare handen onder zijn schouders, dat zij hem in hare armen hield, beschouwde met gulzige, hunkerende oogen zijn gezicht, waarop koortsblos te branden begon, bukte zich dieper, dat zij zijn heeten adem op haar wang voelde.

‘Tot Zondag! dan breng ik Leentje mee.’

Hij sloot even de oogen ten antwoord. Toen zij hare handen wegtrok van achter zijn schouders, nam hij er één tusschen de zijne.

‘Dag!’ hijgde hij. En moeielijker nog: ‘tot Zondag!’

Jans rees op om Vermeer bij het bed te laten; klein en armzalig stond zij te huilen achter het ijzeren schut, dat tusschen Henks bed en de deur stond.

‘Dag jongen!’

Vermeer's stem klonk warm, luid bijna.

Henks oogen, wijd open plotseling, schitterend door de opkomende koorts, blikten in die van zijn vader; gedurende een paar seconden was er tusschen hen als een uitwisseling van wat in hen beiden leefde.

‘Als je vrijkomt jongen, zallen wij 't goed hebben samen,’ fluisterde Vermeer.

Henk onderscheidde nauwelijks de woorden; hij wist alleen, dat vader bij hem was en dat vader ‘licht in zijn oogen had’, net als vroeger. En dat vader alles van

hem wist. Zijn gedachten, verward door de koorts, die het bloed suizelend naar zijn hoofd dreef, konden niets vasthouden; het was hem of hij naast vader liep ergens op straat, op de markt, langs het grachtje met den toren, maar tegelijk hield hij een vaag besef van de werkelijkheid.

Zijn mond vertrok in een glimlach, hij tastte naar vaders hand, hield ze een oogenblik vast.

Jans kwam naast Vermeer staan, zoende nog eens Henks voorhoofd, dat droog-heet aanvoelde. Toen gingen zij.

Van Gelderen bracht hen tot de deur, verzekerde met warmte in zijn stem; ‘ik zal goed voor hem zorgen; dat beloof ik u.’

Jans zag zijn oogen overvocht van tranen; zij nam zijn hand, fluisterde: ‘dank u, dank u meneer.’

In den laten avond kwamen zij thuis, afgemat door den langen smartdag, waaraan de angstnacht vooraf was gegaan.

Leentje wachtte hen op met Wim. Jans vond nauwelijks woorden om te spreken: heel haar lichaam pijnde en hare voeten wogen zwaar als lood. In bed zonk zij onmiddellijk in loomen vermoeidheidsslaap, waaruit zij in den nacht opschrikte met jagende polsen en hijgenden adem als na een nachtmerrie.

Vermeer, die wakker lag, liet haar drinken en terstond vonden hunne woorden elkaar in praten over Henk.

En nu was het Jans, die sprak over de mogelijkheid van zijn beter-worden, die telkens weer de woorden van den kapitein herhaalde: ‘de dokter vindt verbetering.’ Zoo nijpend wreed leek haar het denkbeeld, dat hij sterven zou terwijl zij was heengegaan, dat zij zich dwong tot hopen, zij die den vorigen nacht geen oogenblik had durven hopen. Aarzelend waagde zij te denken aan den tijd, dat bij thuis zou komen, dat zij hem zou kunnen verzorgen... zij zou de achterkamer weer verhuren; dan had ze wat geld om versterkende dingen te koopen... dan plotseling omhuifde haar weer het volle besef van zijn toestand, herzag zij zijn weggeslonken gezicht, de

matheid in zijn oogen en zijn liggen in het vreemde sombere vertrek onder de lage fortgewelven; in duldelooze smart stootte zij een kreunenden kreet uit met een vloek omdat zij had moeten weggaan.

In Vermeer leefde geen hoop meer; hij was overtuigd, dat Henk sterven zou. Fel verzet en wilde aanklachten tegen het militairisme woelden in hem, de smart van den vader, die in den zoon zichzelf terugvond, maar voller, beter dan hij zichzelf wist te zijn en die dien zoon moest missen; doch de snerpende pijn werd verzacht door gedachten aan wat verder lag, aan het blijvende in Henks daad en aan wat hijzelf nog doen kon met zijn leven. Hij dacht weer aan zijn laatste woorden tot Henk: ‘als je vrijkomt, zullen wij 't goed hebben samen,’ en voelde zijn oogen schroeien door brandende tranen.

Maar op het oogenblik dat hij de woorden uitsprak, had hij al gevoeld, dat Henk nooit meer vrij zou komen; die woorden waren niet meer dan de uitdrukking van de gedachte aan wat had kunnen zijn.

Tegen Jans zei hij niet hoe hijzelf alle hoop had opgegeven; hij zocht naar troostwoorden en voer in sterker woorden dan zij uit over het schandaal, een moeder weg te sturen van haar doodzieken jongen. Zijn instemming doofde in haar het verzet; zij zocht naar verontschuldigingen: ‘As 't nou eenmaal regel was; in 'n ziekenhuis ging 't ook zoo. En Henk wou zelf dat ze weggingen.’

‘Ja, omdat hij geen gunst wou. Maar 't moest geen gunst zijn!’

Tegen zeven uur den volgenden avond kwam het doodsbericht.

Het broodeten was afgeloopen; zij zaten met hun vieren om de tafel; Jans, doodmoe hangeud in haar stoel, haar plagend-ptjnende gedachten altijd bij Henk, met hunkerend verlangen naar den volgenden morgen, die haar weer bij hem zou brengen, veegde telkens haar oogen af, trok

dan weer Marietje naar zich toe, zoende het kleintje, als was in dit kind iets van haar zieken jongen.

Vermeer had de courant opengevouwen, las er de hoopvolle berichten uit Rusland, die spraken van een nieuwe wereld, waarin het socialisme, het communisme, zich ging verwerkelijken. En terwijl hij las en de vreugdevolle inwerking onderging van die tijdingen, was Henk een deel van iedere gedachte, verliet hem geen oogenblik de gedachte aan zijn jongen, en hoe die mee zou leven in dat alles als hij 't wist. Goddank, dat hij er toch iets van geweten had! *veel* zelfs, want het had hem zóó vervuld van verwachting en verlangen, hem en de andere jongens, dat zij hun afzondering niet langer hadden kunnen dragen.

Wim nam de briefkaart aan van den postbode; Jans, naar de kamerdeur geloopen, griste den jongen het papier uit de hand. Zij las, wankelde, haar gezicht wit als van een doode.

Vermeer zette haar in een stoel. Hij las de tijding; perste zijn lippen samen en boog het hoofd; langs zijn wang leekte een traan, als een schroeiende drop.

Wim, begrijpend dat Henk dood was, drong zich huilend tegen moeder aan; Marietje, ontsteld door moeders bleeke strakheid klaagde:

'Moe! Moetie!'

Jans maakte geen beweging, uitte geen geluid. Haar lichaam wrong zich als in duldelooze pijn, haar half-open mond stootte benauwde ademtochten uit.

'Moeder!'

Vermeer zei het innig-warm; zij voelde zijn armen om haar heen, hoorde nu ook Marietje klagen en Wim schreien en met een huilenden gier loste de strakheid in haar zich op; zij sloeg de handen voor de oogen, kermde haar leed uit, schreide met overvloed van tranen.

Toen Wim haar een kopje water reikte, trok zij hem in haar armen, drukte haar gezicht tegen het zijne, kermde: 'jongen! jongen! jongen!'

Wim, intuïtief voelend dat zij troost van hem ver-

wachtte, klom op haar schoot als was hij nog een kleine jongen, vleide:

‘Moe, lieve Moe!’

Marietje ook drong zich tegen moeder aan; zij voelde zich verongelijkt, vergeten.

Vermeer tilde haar op zijn knie en zoo zaten zij bij elkaar in één droefenis.

Jans las het bericht over.

‘En ze lieten me weggaan!’ viel ze heftig uit. ‘Die dokter loog om me weg te krijgen!’

‘Dat was niet noodig. De reglementen zeien 't ommers,’ ironiseerde Vermeer. ‘En 't kan dat die dokter dacht dat 't beter ging. 't Is 'n verraderlijke ziekte.’

Jans knikte.

‘Der staat, dat hij spoedig na ons vertrek bewusteloos is geworden...’

‘En kalm is gestorven,’ vulde Vermeer aan.

Jans zuchtte.

‘Als ze dat maar niet schrijven om ons...’

‘'t Is nou toch voorbij.’

Vermeer bedoelde een troostwoord, maar terwijl hij 't uitsprak, trof hem het ontzettend troostelooze van dat ‘voorbij’; een snik wrong zich uit zijn keel.

Jans hield haar arm nog om Wim heen; zij keek de kamer rond.

‘Dat hij hier nou nooit meer...’ ze boog haar gezicht in Wims haar. En nu al stormden herinneringen op haar in aan Henks doen en laten; zij zag hem bezig met het werk in huis, hoorde zijn lach, zijn stem, zoo duidelijk als haar verbeelding het haar niet voortooverde toen zij hem in leven wist.

Na een poos liet Wim zich van haar schoot glijden.

‘Wil je 'n bakkie koffie Moe?’ vroeg hij bij het koffieblad, dat nog op tafel stond.

Jans knikte: zij wist nauwelijks wat het kind vroeg.

Maar toen zij hem bezig zag bij het koffieblad met voorzichtig bewegen om niet te morsen, was het haar of Henk daar stond, Henk, zooals hij vroeger was, haar hulp in huis.

‘Fijn, dat der net koffie is vandaag op de bon,’ zei Wim, kinderlijk blij, dat moeder tenminste koffie had in haar verdriet.

En Jans glimlachte hem toe, met vreemd vertrokken mond, klaar om weer te gaan schreien.

‘Leentje moet 'n boodschap hebben,’ herinnerde Vermeer.

‘Ja... ze rekent derop om morgen...’ stamelde Jans met bovenden mond.

En Vermeer beklaagde: ‘Arme meid.’

Hij stond op, liep een paar maal de kamer op en neer, zat toen weer stil in gepeins, met gebogen hoofd, de handen tusschen de knieën.

Toen hij opkeek, viel zijn oog op 't pak couranten, waarmee hij colporteeren zou vanavond.

't Was waar... de krant... er moest gekolporteerd worden...

Hij rees op uit zijn smarthouding, nam het pak couranten in de hand, oogde naar Jans, die stil-bleek achteroverleunde in haar stoel.

Zij merkte zijn blik.

‘En niks ken je meer voor 'm doen!’ klaagde zij. ‘Je weet geen eens hoe z'm neerleggen.’

‘De jongens zallen wel goed voor 'm zorgen,’ troostte Vermeer.

‘Ja, als ze kennen.’ Haar mond vertrok in bitterheid.

‘En wij gaan zelf. Morgen.’

Hij zag haar kijken naar het pak couranten in zijn hand.

‘Ik wou nog... met de krant uit,’ zei hij met eenige aarzeling.

‘Nou?’

‘Der wordt op gerekend; 't is 'n belangrijke krant met die berichten uit Rusland. Als Henk 't weten kon...’

‘Ga maar,’ viel Jans haastig in, met de oude gelatenheid. En weer, maar even vaag als de vorige maal, voelde zij, dat Kees en Henk een geluk gehad hadden, dat haar ontging. Dat Kees dat nòg had.

‘Ik zal meteen bij Leentje angaan.’

Jans knikte:

Hij boog zich over haar heen, zoende haar wang; zij liet hem begaan.

Toen de deur achter hem toeviel, keek Jans om zich heen, als was zij alleen gebleven.

Maar Wim liep op haar toe en trok Marietje mee.

‘Kom Zus, wij gaan bij Moe zitten,’ bedisselde hij.

Hij trok zijn stoel dicht naast dien van moeder; Marietje trachtte op haar schoot te klauteren. Zij heesch het kind op, drukte het tegen zich aan.

‘Zou Henk dáár begraven worden?’ vroeg Wim, met de nieuwsgierigheid van het kind, dat zich ook bij het groote, 't meest bezighoudt met de bijzonderheden.

Jans haalde de schouders op.

‘Dat zal wel moeten,’ zei ze mat. ‘'t Is te ver om 'm hier te brengen.’

Een snik wrong zich uit haar keel; zij drukte de kinderen dichter tegen zich aan, als om hun warme lijtjes te voelen. En als een troost, flauw nog, maar toch wezenlijk, streek over haar smart het besef, dat niet alles haar ontnomen was, dat zij deze kinderen nog had om voor te zorgen.

Met langzame wijde stappen liep Vermeer door de straten, die naar de Langstraat voerden; de gure Novemberavond deed hem rillen: hij voelde zijn gezicht bleek en strak met stekende oogen.

Hij dacht aan de avonden, dat hij hier met Henk had geloopen, langs 't grachtje met den toren en over het Plein en het was hem of de jongen met hem meeging: ondenkbaar scheen het, dat dit nooit meer zou gebeuren.

De gedachten kwamen en gingen door Vermeers brein: gedachten van haat aan de tegenwoordige maatschappij, van verlangen naar de betere gemeenschap, die komende was; voornemens tot vuriger strijd en taaier verzet.

In de Langstraat rumoerde de gewone zaterdagavond-marktdrukte: op den hoek van de straat klontte een groep samen om den propagandist met anti-militairistische lectuur.

Vermeer maakte zijn pak couranten los, maar hij talmde een oogenblik eer hij te roepen begon: zijn keel voelde droog en benauwd.

Zoo vaak had Henk hier geluisterd.

Bosch klampte hem aan.

‘Sta je hier je tijd te verdoen?’ knorde hij lachend. ‘En nog geen krant verkocht! Ik ben al leeg.’

Vermeer keek hem aan.

‘Ik kom net van huis,’ zei hij schor. ‘Henk is overleden.’

‘Jezus man!’ schrikte Bosch. En zachter, medelijdend: ‘dâ's bedonderd.’

Hij stak zijn hand uit om Vermeer de couranten af te nemen, maar deze duwde de hand terug, begon met vreemd-scherpe stem te roepen, om koopers te lokken voor het blad.

‘Laat me,’ zei hij aan Bosch, ‘'t doet me goed.’ En met een blinking in zijn oogen: ‘M'n jongen hêt 't nieuws uit Rusland nog geweten! Der komt 'n tijd van werken voor ons, man!’

Langzaam liepen de twee mannen voort tusschen de rumoerige wemeling van markt-bezoekers; ver over de hoofden heen galmde hun roep.

1919-1920